68-2-15-32

LIBRI DE RE RVSTICA,

M. CATONIS LIB. I.

M. TERENTII VARRONIS LIB. III.

Per Petrum Victoriũ, ad ueterum exemplarium fidem, ſuæ integritati reſtituti.

BIBLIOTECA ROMA VITTORIO EMANUELE

PARISIIS.

Ex officina Roberti Stephani typographi Regij.

M.D.XLIII.

PETRVS VICTORIVS MARCEL*lo Ceruiſo Cardinali* S.

POST *longum temporis ſpacium, Marcelle ampliſſime, reliquũ tibi mei promiſſi perſoluo.* Neque tamen *hoc ignauia aut negligentia feci, ſed moleſtis occupationibus impeditus, rẽ plus quàm uoluiſſem, differre coactus ſum.* Nam *animum meum, incredibiléque ſatis tibi faciendi deſiderium, primis illis meis laboribus perſpicere potuiſti.* Paucis *enim diebus toto animo in onus à te mihi impoſitum incumbens, ea confeci, quæ me non inertem, neque immemorem mandatorum tuorum oſtendere potuerunt. Secuta poſtea ſunt tempora quæ me in negotio illo, quod declinare non potui, nouum atq; inexercitatũ ita perturbarunt, ut non dico rerum tuarũ oblitus ſim, ſed ueniam mihi te daturum ſperarim, ſi meo illi tempori inſeruiens, curam hanc aliquantulum diſtuliſſem.* Idem *etiã me hoc facilius à te impetraturum confiſus ſum, quòd uidebam te eodem tempore in publicis maximis rebus occupatum, ut ſi hæc ſtudia ex animo non abieciſſes, neceſſariò te remiſſius illis nauare operam putarem.* Nam *ſubito fortuna auctus es, & in eum dignitatis gradum pro multis tuis meritis elatus, quò paucis aſpirare licet, & quò altius aſcẽdi nunc rectè factis uix poteſt.* Q*uæ autem artes in tam illuſtri excelſóq; loco collocarunt, eædem te in honeſtiſſimis negotijs ſemper occupatum poſtea tenuerunt, ut à nobis etiam diu abfueris, ad* Carolum Cæſarem *miſſus, & apud eum perſonam* Maximi *Põtificis geſſeris.* Mirari *igitur non debes, ſi tot curis te implicatum uidens, & penè tibi hæc noſtra ſtudia dimiſſa ex animo putans, ijs meis literis tibi obſtrepere nolui.* Fateor *enim me in hac re ali-*

quantulũ deceptum eſſe. Quanquam enim te uere ex animóque diligere ſtudia literarum ſciebam (quippe in quibus tantum profeceras, ut paucos pares haberes, quomodo illa non amare unice poteras?) tamen exiſtimabam, te magnitudine negotiorum abreptum, & conditionis etiam, uitǽque iſtius honeſtate compulſum, alijs nunc ſtudijs operam dare. Verum non multo poſt errorem meum cognoui, qui ex plurimorũ ingenio te iudicaſſem. illi enim cum altius aſcenderunt, ſæpe etiam artes illas quæ uiam ipſis ad eos honores patefecerunt, obliuiſcuntur. Animaduerti, inquam, me de te, quem optime cognitum habere debebam, non uere exiſtimaſſe: atque hoc intelligere maxime potui, cum Romam reuerſus, ſtatim me huius æris alieni, literis tuis amantiſſime ſcriptis admonuiſti. & quanuis magnum illæ apud me pondus haberent, nec poſſem ullo pacto amplius ſalua fide creditorẽ ludificari: tamen eum mihi flagitatorem adpoſuiſti, qui quanuis multis de cauſis ſuauis iucundúſque eſſe poterat, tamen quod ei mãdaras, impigre ſtrenuéque procurabat. Cum enim Ioannes Caſa publicis de rebus huc à Pontifice Max. miſſus eſſet, mandaſti ei, ut mecum accurate ageret, ut quam diligentiam olim in M. Varrone purgando adhibueram, eãdem in Catone quemadmodum pollicitus fueram, expoliendo adhiberem. Vix igitur domum ad eum acceſſeram, hominémque ſalutaueram, cum rem tuam ille agere cœpit, & quantum tempus illud tulit, ac multitudo ciuium quæ ingens ad eum conuenerat, conceſſit, mandata tua executus eſt. Expectabatur enim cum ſumma omnium lætitia, qui ea quæ ab omnibus audiuerant de optimis moribus, eximia ingenij ui, ſumma omnium bonarũ artium eruditione, uidere cupiebant. Antea enim cum in patria non ad-

modum uixerit, magis conſtanti omnium fama de praecla ris ipſius uirtutibus delectati fuerant, quàm illo praeſente frui unquam potuiſſent. Breui igitur tunc, *paucíſque uerbis rem expoſuit: nec tamen deſtitit, cum ſaepe ad eum (quemadmodum dignitas illius, ac noſtra uetus amicitia poſcebat) omni illo tempore quo apud nos manſit, uentitarem, urgere me, ut id conficerem, nec ullo pacto amplius procraſtinarem*. Q*uare non multo poſt opus aggreſſus ſum, & ita me in eo ſedulo geſſi, ut rem totam maturè conficerem*. Vt *qui tamen uellem temporis tarditatem aliquo munere compēſare, ueteres meos labores in* M. *Varronem retractare coepi, & accuratius, quomodo poſſem tibi plenè morem gerere, mecum diu cogitaui: ſtatuíque tandē cunctos qui de rebus ruſticis* Latinè *ſcripſerunt, cum antiquis codicibus conferre, & quaecunque auxilio eorū emendaſſem, libello aliquo meo explicare. ita enim tu quid de ſingulis locis ſentiam aperte perſpicies, & alij etiam ex ſtudio meo, quod ut à te ortum, ita etiā tibi acceptum referri uolo, fructum aliquem capient*. Cognoui *enim naturae tuae bonitatem, & mirifice te gaudere publicis commodis ſcio*. Nec *enim tu (quemadmodum nonnulli improbè faciunt) ea quae ſtudioſis literarū opem ferrent abdis: ſed contrà, quae ingentes utilitates praebere poſſunt, & egregia ueterum ſcriptorū monumenta quae adhuc in tenebris latēt, iamdiu cogitas quomodo poſſis peruulgare: & eò iam rem deduxiſti, ut cito ſedulitas tua, atque alijs opitulandi incredibilis cupiditas, magnos fructus paritura ſit*. Q*uaecunque igitur poſſent hoc meum negotium adiuuare, comparare coepi, magnámque librorū copiā undique corrogaui. nec ſiquid in hac re induſtriae aut exercitationis habeo, id ceſſare paſſus ſum, ſed omnibus ingenij uiribus huic*

ſtudio incubui. Quid præſtiterim, tu ipſe, cui in primis placere cupio, & qui hoc propter ingenij acumen, & bonarum artium eruditionem egregie facere potes, iudicabis. Quòd ſi diutius mihi in hoc ſtudio manere licuiſſet, (ſcis enim tu, qui omnes meas cogitationes perſpectas habes, in quibus nunc literis occupatus ſim, & quæ multarum uigiliarũ ſtudia animo uerſem) rem, ut arbitror perutilẽ fecisſem: nec reliquis, in quo magnopere laborare deberẽt, fortaſſe reliquiſſem. Nec tamen is ſum, qui ſocios aliquos laudis habere unquam recuſauerim, quos etiam laboris participes habuerim: ſed aliorum ſemper induſtriam excitarim, & in quo illi ingenia exercere poſſent oſtẽderim, & non parua quoque auxilia ad rem peragendam fideliter ipſis benignéque ſuppeditarim. Quod autem exiguo hoc tempore, quod ex meis multis cotidianiſque occupationibus eripui, conficere potui, ad te mitto: tu, quemadmodum te facturũ eſſe confido, ſi qua acute animaduerti, boni con ſules: ſi qua me feſellerunt, non reprehendes: ſed aut rei ipſius difficultati, aut ingenij mei tenuitati aſſignabis. Habes igitur magni illius Catonis librũ de re Ruſtica, quantum fieri per me potuit, multis mẽdis inde ſublatis, non parum expurgatum. Habes tres M. Varronis de rebus itidem Ruſticis libros, doctiſſimi & grauiſſimi auctoris, in quibus etiam ualde laboraui. Cum enim ille plurima ſcripſerit, & omnes penè Romanos homines elegantia & multitudine ſcriptorũ ſuperarit, omniáque ferè uetuſtate, quæ (ut ipſe ſapienter inquit) pauca non deprauat, multa tollit, abſumpta ſint: & hi quoque rerum ruſticarũ, qui cum paucis alijs diſſectis mutilatiſque de lingua Latina libris ſuperſunt, male affecti eſſent: uolui ſtudio, ac diligentia mea illis aliquid opis afferre: ſiquidẽ cũ ſemper nobilita

tis ſtudioſus fuerim, hos nobiliſſimos auctores in ſqualore ſordibúſque iacere, æquo animo pati non poterā. Nam *de elegantia ipſius* Varronis *& ſermonis puritate, quid ego nunc loquar? cui enim cognitum non eſt eum optimis temporibus uixiſſe, & optimos ſemper* Latinos Græcóſ*que auctores pertractaſſe, indéq; magnam elegantiſſimorum uerborū ſyluam, & ad omnis rei naturam exprimendam appoſitorum, ſibi comparaſſe?* Nam *antiqui etiā auctores, & qui de eodem ſtudio diligenter ſcripſerunt, affirmant, eum rem ruſticam eloquentia & candore linguæ expoliuiſſe.* Hucuſque *igitur fidem meam liberaui, nec amplius tibi quod ſciam debebā.* Acceſſerunt *tamen, tanquam cumulus quidam, nonnulla quæ in* Columella *emendaui: nam eum quoque ſcriptorē non neglexi.* Quòd *ſi aut meliora ipſius exēplaria nactus eſſem, aut ille fortaſſe magis emendatoris opera eguiſſet, plura etiā in eo reſtituturus fui.* Totā *huius mei negotij rationē in caſtigationibus meis explicatam inuenies: nam nōnulla etiam quæ aut à* Græcis *optimis auctoribus* Terētius Varro *acceperat, aut declaratione aliqua indigere uidebātur, adnotaui: non pauca etiam uulnera quæ ſanare nō potui, aperui: in quibus nunc purgandis ſtudioſi literarū operam ponere debebūt.* Hoc *ut illi facere in animum inducant, & hos meos labores qualeſcunque ſunt hilari uultu aſpiciant, uehementer precor: nec aliam ullam mihi tantarū moleſtiarū mercedem poſco.* Nam *ſi iudicio tuo probatus diſceſſero, optime & ornatiſſime* Marcelle*, ab omnibus me magnifice laudatum eſſe, non ſine cauſa exiſtimabo.* Dat. XII. Cal. *Quintiles.* M. D. XLI. *Florentiæ.*

Quomodo agrum emi pararíque oporteat. 1
Patriſfamiliæ officia. 2.
Auctionem uti faciat. 2.
Prima adoleſcentia agrum conſerere oportere. 3.
Villam ruſticam uti ædificatam habeat. 3.
Bubilia uti bene ædificata habeas. 4
Vilici officia. 5.
Agrum quibus locis conſeras. 6
De fundo ſuburbano. 7.
Ficos quo loco ſeras. 8.
Salicta locis aquoſis. 9
Quomodo oletum agri iug. CCXL. *inſtruere oporteat.* 10
Quomodo uineæ iug. C. *inſtituere oporteat.* 11.
Quomodo uaſa torcularia V. *iug. inſtruere oporteat.* 12
Quomodo torcularium & cellam oleariam parare oporteat. 13.
In cella olearia quæ opus ſint. 14
Villam ædificandam ſi locabis. 17
De maceriis ædificandis. 18.
Calcem partiario locandam. 19
Materies quid anni tempeſtiua eſt. 20.
Torcularium ſi ædificare uoles. 21.
In uaſa uinaria ſtipites. 22
Trapetum quomodo concinnare oporteat. 23.
Cupam quomodo ædifices. 24
Trapetum quomodo ædifices. 25.
Ad uindemiam quæ opus ſunt, ut parentur. 26
Vinum Græcum quomodo fiat. 27

Vua cocta ut ſeruetur. 28.
Vindemia facta ut uaſa torcula ſubligentur. 29
Sementim ut facias. 30.
Oleas & reliqua ſemina cum ſeres, quòmodo ſeras. 31.
Stercus ut diuidas. 32.
Bubus frondem. 33.
Ad oleam cogendam quæ parés. 34
Vineæ arboréſque ut maturè putentur. 35.
Vinea ut curetur. 36
Salictum ut ſuo tempore cædatur. 37
De ſementi facienda. 38
De agro rubricoſo. 39
De faba, & uicia, ſiligine, ordeo, ubi ſerantur. 40.
Quæ ſegetem ſtercorent. 41.
Quæ mala in ſegete ſint. 42
De uinea & arboribus putatis. 43.
De fornace calcaria. 44.
Si ligna & uirgas non poteris uendere. 45.
Vbi tempeſtates malæ erunt quid fieri poſſit. 46.
Per uer quæ fiant. 47.
Inſitio uitis & aliarum rerum. 48.
Ficos & oleas alio modo. 49
Sulcos quomodo facias. 50.
Vitibus ſulcos propaginéſque. 51.
Olea quo tempore putetur. 52
De taleis oleagineis. 53.
Seminarium quomodo fiat. 54
Harundo quomodo ſeratur. 55
Pomarium ſeminarium. 56.
De uinea uetere. 57
Prata quomodo ſtercorentur. 58

Vbidaps profanata erit, quid fiat. 59
Propagatio oleæ pomorúmque. 60
Quæ diligentius propagari uolet. 61
De fœniſicia. 62
Bubus pabulum. 63.
De lignis domini. 64
Familiæ cibaria quanta dentur. 65.
Vinum familiæ quantum detur. 66.
Pulmentarium familiæ. 67
Veſtimenta familiæ: 68.
Bubus cibaria. 69.
Quomodo ager colatur. 70.
Quot ploſtra habere oporteat. 71.
Funem quàm longam eſſe oporteat. 72
De olea colligenda. 73.
Oleum uiride quomodo fiat. 74.
Cuſtodis & capulatoris officia. 75
Item cuſtodis qui in torculario erit officia. 76.
Vaſa uinaria & olearia extollere. 77
Dolia quomodo imbuantur. 78.
Bubus medicamentum. 79.
Bos ſi ægrotare cœperit. 80.
Boues ne pedes ſubterant. 81.
Quomodo bubus medicamentum detur. 82.
Panem depſticium ſic facito. 83.
Libum hoc modo facito. 84.
Placentam ſic facito. 85
Spiram ſic facito. 86
Scriblitam ſic facito. 87.
Globulos ſic facito. 88
Encytum ſic facito. 89

Erneum ſic facito. 90
Speritam ſic facito. 91.
Votum pro bobus. 92
Samllum ſic facito. 93.
Pultem punicam ſic facito. 94.
Graneam triticeam ſic facito. 95.
Amulum ſic facito. 96.
Salem candidum ſic facito. 97.
Gallinas & anſeres ſic farcito. 98.
Palumbum recentem ſic farcito. 99.
Aream ſic facito. 100
Frumento ne curculio noceat. 101.
Olea ſi fructum non fert. 102.
Fici uti groſſos teneant. 103.
Inuoluolus in uinea ne ſit. 104.
Oues ne ſcabræ fiant. 105.
Amurca axem unguito. 106.
Veſtimenta ne tineæ tangant. 107.
Fici aridæ ut integræ ſint. 108.
Oleum ſi in metretam addes. 109
Virgas murteas uti ſerues. 110
Item aliud genus. 111.
Si bouem aut aliam quadrupedem ſerpens momorderit. 112
Boues uti ualeant. 113.
Vinum familiæ per hiemem qui utatur. 114
Qui ager à mari aberit, ibi uinum Græcum ſic facito. 115
Aquæ marinæ concinnatio. 116.
Quo labra doliorum circunlinas ut bene odorata ſint. 117
Vinum ſi uoles experiri duraturum ſit, nec ne. 118
Vinum aſperum quod erit, lene & ſuaue ſi uoles facere quid facias. 119.

Vt odorem malum eximas de uino, quid facere debeas. 120
Si uoles ſcire uinum aquam habeat, nec ne, quid facere debeas. 121.
Vinum Coum ſi uoles facere q.a.m. facias. 122
Vinum concinnare ut aluum bonam facias. 123.
In uinum muſtum ueratri atri manipulum coniicias ut bonam aluum facias. 124
Vinum ad aluum mouendam quomodo facias. 125.
Si lentim ſeruare uis, quid facere debeas. 126.
Oleæ albæ quomodo condiantur. 127
Oleam albam quam ſecundum uindemiam ſi uti uis, q. a.m. condias. 128.
Epityrum album, nigrũ, uarium, q.a.m. ex oliuis facias. 129
Muſtum ſi uoles totum annum habere, quid facias. 130.
Muſtaceos quemadmodum facias. 131.
Vinum concinnare ad lotium, ſi difficile emittit ueſſica. 132
Vt canes interdiu concluſos habeas, ita ut noctu acriores ſint. 133.
Vinum murteum, q.a.m. facere debeas. 134.
Ad tormina & ſi aluus non conſiſtet. Si tineæ & lumbrici moleſti erunt, quid facere debeas. 135
Ad dyſpepſiam & ſtranguriam. 136.
Si habitationem delutare uis. 137.
Aream quomodo facias. 138.
Vt ligna amurca ſpargantur. 139.
Piro florente ut dapem bubus facias. 140.
Dapem quomodo facias. 141.
Propagatio pomorum. 142
Antequam meſſem incipias ut porcam præcidaneam facias. 143.
Quemadmodum tunicas cæteráſque res & ubi emas. 144.

Politionem quo pacto redemptori dare debeas. 145.
Vineam redemptori partiario ut des. 146.
Vt boues ferijs iungere tibi liceat. 147
Quemadmodum lucum conlucare debeas. 147.
Si fodere uoles altero piaculo, quid facere debeas. 148.
Si agrum luſtrare uis, quid facere debeas. 149.
Vilici officia. 150.
Vilicæ officia. 151.
Lex oleæ legundæ. 152
Lex oleæ faciundæ. 153.
Lex oleæ pendentis. 154.
Lex uini pendentis. 155.
Lex uino in dolijs. 156.
Lex pabulo locando. 157
De fructibus ouium uendundis. 158.
Cupreſſum quomodo ſeras. 159
De ſcopis uirgeis. 160.
De uino fæcato. 161.
Vinum emptoribus quomodo metiaris. 162
Per hiemem aquam de agro depellere. 163.
Braſſica quot medicamenta in ſe habeat. 164.
Aluum ſi uoles deijcere, quid facere debeas. 165.
Intertrigini, ſi uia ibis, remedium. 166.
Luxum ut excantes. 167
Aſparagus quomodo ſeratur. 168
De ſalſura ofellæ Puteolanæ. 169.

M. CATO DE RE RVSTICA.

EST interdum præſtare, mercaturis rem quærere, ni tam periculoſum ſiet, & item fœnerari, ſi tam honeſtum ſiet. Maiores enim noſtri ſic habuerunt, & ita in legibus poſuerunt, furem dupli condemnari, fœneratorem quadrupli. Quanto peiorem ciuem exiſtimarint fœneratorem, quàm furem, hinc licet exiſtimari. Et uirum bonum cum laudabant, ita laudabant, Bonum agricolam, bonúmque colonum. Ampliſſime laudari exiſtimabatur, qui ita laudabatur. Mercatorem autem ſtrenuum ſtudioſúmque rei quærendæ exiſtimo, uerùm (ut ſupra dixi) periculoſum & calamitoſum. At ex agricolis & uiri fortiſſimi, & milites ſtrenuiſſimi gignuntur, maximéque pius quæſtus, ſtabiliſſimúſque conſequitur, miniméque inuidioſus: miniméque male cogitantes ſunt, qui in eo ſtudio occupati ſunt. Nunc (ut ad rem redeam) quod promiſi, inſtitutum principium hoc erit.

Quomodo agrum emi, pararíque oporteat. I.

Prædium quum parare cogitabis, ſic in animo habeto, uti ne cupide emas, néue opera tua parcas uiſere, & ne ſatis habeas ſemel circumire. Quoties ibis, toties magis placebit, quod bonum erit. Vicini quo pacto niteant, id animum aduertito. In bona regione bene nitere oportebit, & uti eò cum introeas, circumſpicias. uti inde exiri poſſit, uti bonum cælum habeat, ne calamitoſum ſiet. ſolo bono, ſua uirtute ualeat. Si poteris ſub radice montis ſiet, in meridiem ſpectet, loco ſalubri, operariorum copia ſiet, bonúmque aquarium, oppidum ualidum propè ſiet, aut mare, aut amnis, qua naues ambulant, aut uia bona,

celebríſque. Sic et in iis agris, qui non ſæpe dominos mutant, qui in his agris prædia uendiderint, quos pigeat uẽdidiſſe, uti bene ædificatum ſiet. Caueto alienam diſciplinam temere contemnas. De domino bono colono, bonóque ædificatore melius emetur. Ad uillam cum uenies, uideto uaſa torcula & dolia multa ne ſient. ubi non erunt, ſcito pro ratione fructũ eſſe. Inſtrumenti ne magni ſiet, loco bono ſiet. Videto quamminimi inſtrumenti, ſumptuoſúſque ager ne ſiet. Scito idem agrũ quod hominem, quanuis quæſtuoſus ſiet, ſi ſumptuoſus erit, relinqui non multum. Prædium quod primum ſiet, ſi me rogabis, ſic dicam, De omnibus agris, optimóque loco ſi emeris iugera agri centum, uinea eſt prima, ſi uino multo ſiet. ſecundo loco hortus irriguus, tertio ſalictum, quarto oletum, quinto pratum, ſexto campus frumentarius, ſeptimo ſilua cædua, octauo arbuſtum, nono glandaria ſilua.

Patriſfamiliæ officia. 2.

Paterfamiliâs ubi ad uillã uenit, ubi larem familiarem ſalutauit, fundum eodem die, ſi poteſt, circumeat: ſi non eo die, at poſtridie. ubi cognouit quomodo fundus cultus ſiet, operáque quæ facta infectáque ſient, poſtridie eius diei uilicum uocet, roget quid operis ſiet factum, quid reſtet, ſatíſne tempori opera ſient confecta, poſſítne quæ reliqua ſient conficere, & quid factum uini, frumenti, aliarúmque rerum omnium. Vbi ea cognouit, rationem inire oportet operarum, dierum. Si ei opus non apparet, dicit uilicus ſedulo ſe feciſſe, ſeruos non ualuiſſe, tempeſtates malas fuiſſe, ſeruos aufugiſſe, opus publicum effeciſſe. Vbi eas aliáſque cauſas multas dixerit, ad rationem operum operarúmque uilicum reuoca. Cum tempeſtates pluuiæ fuerint, uideto quot dies, quæue opera per im-

brem fieri potuerint, dolia lauari, picari, uillam purgari, frumentum tranſferri, ſtercus foras efferri, ſterquilinium fieri, ſemen purgari, funes ueteres ſarciri, nouóſque fieri: centones, cuculliones familiam oportuiſſe ſibi ſarcire. Per ferias potuiſſe foſſas ueteres tergeri, uiam publicam muniri, uepres recidi, hortum fodiri, pratum purgari, uirgas uinciri, ſpinas runcari, expinſi far, mundicias fieri. Cum ægrotarint, cibaria tanta dari non oportuiſſe. Vbi hæc cognita æquo animo ſient, quǽue reliqua opera ſient, curare uti perficiantur. rationes putare argentariam, frumentariam, pabuli cauſa quæ parata ſunt, rationem uinariam, oleariam, quid uenierit, quid exactum ſiet, quid reliquum ſiet, quid ſiet quod ueneat, quæ ſatis accipienda ſient, ſatis accipiantur. Reliqua quæ ſient, ut compareant. Siquid deſit in annum, uti paretur. quæ ſuperſint, uti ueneant: quæ opus ſient locato, locentur: quæ opera fieri uelit, & quæ locare uelit, uti imperet, & ea ſcripta relinquat. pecus conſideret.

Auctionem uti faciat.

Auctionem uti faciat. Vendat oleum, ſi precium habeat, uinum frumentúmque quod ſuperſit. Vendat boues uetulos, armenta delicula, oues deliculas, lanam, pelles, ploſtrum uetus, ferramenta uetera, ſeruum ſenem, ſeruum morboſum, & ſiquid aliud ſuperſit, uendat. Patremfamiliâs uendacem, non emacem eſſe oportet.

Prima adoleſcentia agrum conſerere oportet 3.

Prima adoleſcentia patremfamiliæ agrum conſerere ſtudere oportet, ædificare diu cogitare oportet, conſerere cogitare non oportet, ſed facere oportet. ubi ætas acceſſit ad annos XXXVI, tum ædificare oportet, ſi agrum conſitum habeas. Ita ædifices, ne uilla fundũ quæ-

rat, néue fundus ullam.

Villam ruſticam uti ædificatam habeat.

Patremfamiliæ uillam ruſticam bene ædificatam habere expedit, cellam oleariam, uinariam, dolia multa, uti lubeat caritatem expectare, & rei & uirtuti, & gloriæ erit. Torcularia bona habere oportet ut opus bene effici poſſit. Olea ubi lecta ſiet, oleum fiat continuo, ne corrumpatur. Cogitato quotannis tempeſtates magnas uenire, & oleam deijcere ſolere. Si cito ſuſtuleris, & uaſa parata erunt, damni nihil erit ex tempeſtate, & oleum uiridius & melius fiet. Si in terra, & tabulato olea nimium diu erit, puteſcet, oleum fœtidum fiet. ex quauis olea oleum uiridius & bonum fieri poteſt, ſi tempori facies. In iugera oleti CXX. uaſa bina eſſe oportet. Si oletum bonum benéque frequens, cultúmque erit, trapetos bonos, priuos, impares eſſe oportet: ſi orbes contriti ſient, ut commutare poſſis, funes loreos, priuos, uectes ſenos, fibulas duodenas, medipontos, priuos, loreos, trocleas Græcanicas binas, quæ funibus ſparteis ducantur. Orbiculis ſuperioribus octonis, inferioribus ſenis citius duces. Si rotas uoles facere, tardius ducentur, ſed minore labore.

Bubilia uti bene ædificata habeas. 4

Bubilia bona, bonas præſepis, faliſcas clatratas. Clatros intereſſe oportet pede. Si ita feceris, pabulum boues non eijcient. Villam urbanam pro copia ædificato. In bono prædio ſi bene ædificaueris, benéque poſiueris: ruri ſi recte habitaueris, libentius, & ſæpius uenies, fundus melius erit, minus peccabitur, fructi plus capies. Frons occipitio prior eſt. Vicinis bonus eſto. Familiam ne ſiueris peccare. Si te libenter uicinitas uidebit, facilius tua uen-

des, operas facilius locabis, operarios facilius conduces. Si ædificabis, operis, iumentis, materia adiuuabunt. Siquid (bona ſalute) uſus uenerit, benigne defendent.

Vilici officia. 5

Hæc erunt uilici officia. Diſciplina bona utatur. Feriæ ſeruentur. Alieno manum abſtineat. Sua ſeruet diligenter. Litibus familia ſuperſedeat. Siquis quid deliquerit, pro noxa bono modo uindicet. Familiæ male ne ſit, ne algeat, ne eſuriat, opere bene exerceat, facilius malo & alieno prohibebit. Vilicus ſi nolet male facere, non faciet. Si paſſus erit, dominus impune ne ſinat eſſe. Pro beneficio gratiam referat, ut alijs recte facere libeat. Vilicus ne ſit ambulator, ſobrius ſiet ſemper. Ad cœnam nequo eat. Familiam exerceat: conſideret, quæ dominus imperauerit, fiant. Ne plus cenſeat ſapere ſe, quàm dominum. Amicos domini eos habeat ſibi amicos. Cui iuſſus ſiet, auſcultet. Rem diuinam niſi compitalibus in compito, aut in foco ne faciat. Iniuſſu domini credat nemini. Quod dominus crediderit, exigat. Satui ſemen, cibaria, far, uinum, oleum mutuum dederit nemini. Duas aut tres familias habeat, unde utenda roget, & quibus det: præterea nemini. Rationem cum domino crebro putet. Operarium, mercænarium, politorem diutius eundem ne habeat die. Nequid emiſſe uelit inſciente domino, neu quid dominum cælaſſe uelit. Paraſitum ne quem habeat. Haruſpicem, Augurem, Hariolum, Chaldæum ne quem conſuluiſſe uelit. Segetem ne defrudet, nam id infelix eſt. Opus ruſticum omne curet uti ſciat facere, & id faciat ſæpe, dum ne laſſus fiat. Si fecerit, ſcribit in mente familiæ quid ſiet, & illi animo æquiore facient. Si hoc faciet, minus libebit ambulare, & ualebit rectius, & dormibit libentius. Pri-

mus cubitu ſurgat: poſtremus cubitum eat. prius uillam uideat clauſa uti ſiet, & uti ſuo quiſque loco cubet, & uti iumenta pabulum habeant. Boues maxima diligentia curatos habeto. Bubulcis obſequitor, partim quo libentius boues curent. Aratra uomeréſque facito uti bonos habeas. terram cariosam caueto ne ares, néue ploſtrum, néue pecus impellas. Si ita non caueris, quò impuleris, trienniĳ fructum amittes. Pecori & bubus diligenter ſubſternatur, ungulæ curentur. Scabiem pecori, & iumentis caueto. id ex fame, & ſi impluit fieri ſolet. Opera omnia mature conficias face. Nam res ruſtica ſic eſt, ſi unam rem ſerò feceris, omnia opera ſerò facies. Stramenta ſi deerunt, frondem iligneam legito, eam ſubſternito ouibus bubúſque. Sterquilinium magnum ſtude ut habeas. Stercus ſedulo conſerua, cum exportabis purgato & communito. Per autumnum euehito. Circum oleas autumnitate ablaqueato, & ſtercus addito, frondem populneam, ulmeam, quernĕ cædito, per tempus eam condito, nō peraridam, pabulum ouibus. Item fœnum, cordum, ſi alimenta de prato, ea arida condito. Poſt imbrem autumni rapinam, pabulum, lupinúmque ſerito.

Agrum quibus locis conſeras. 6

Agrum quibus locis conſeras, ſic obſeruari oportet. Vbi ager craſſus, & lætus eſt ſine arboribus, eum agrum frumentarium eſſe oportet. Idem ager ſi nebuloſus eſt, rapa, raphanos, milium panicum id maxime ſeri oportet, in agro craſſo, & caldo oleam conditiuam, radium maiorem, ſallentinam, orchitem poſeam, ſergianam, colminianam, albicerem, quam earum in his locis optimam dicant eſſe, eam maxime ſerito. Hoc genus oleæ in X X V.

aut in XXX *pedes conſerito. Ager oleto conſerundo, qui in uentum Fauonium ſpectabit, & ſoli oſtentus erit, alius bonus nullus erit. Qui ager frigidior & macrior erit, ibi oleam licinianam ſeri oportet. Sin in loco craſſo, aut calido ſeueris, hoſtus nequam erit, & ſerundo arbor peribit, & muſcus ruber moleſtus erit. Circum coronas, & circum uias ulmos ſerito, & partim populos, uti frondem ouibus & bubus habeas, & materia ſiquæ opus ſit, parata erit. Sicubi in his locis ripæ, aut locus humectus erit, ibi cacumina populorum ſerito & arundinetum. Id hoc modo ſerito: bipalio uortito, ibi oculos arundinis pedes ternos alium ab alio ſerito. Ibi corrudam ſerito, unde aſparagi fiant. Nam conuenit arundinetum cum corruda, eo quia foditur, & incenditur, & umbram per tempus habet. Salicem Græcam circum arundinetum ſerito, uti ſiet qui uineam alliges. Vineam quo in agro conſeri oportet, ſic obſeruato. Qui locus uino optimus dicetur eſſe, & oſtentus ſoli, ibi aminneum minuſculum, & geminum eugeneum, helueolum minuſculum conſerito. Qui locus craſſus erit, aut nebuloſior, ibi aminneum maius, aut murgentinum, apicium lucanum ſerito. Cæteræ uites, miſcellæ maxime, in quemuis agrum conueniunt.*

De Fundo ſuburbano. 7

Fundum ſuburbanum arbuſtum maxime conuenit habere, & ligna & uirgæ uenire poſſunt, & domino erit, qui utatur. In eodem fundo ſuum quidquid conſeri oportet, arbuſto'que uitem copulari. Aminneum minuſculum, & maiuſculum, & apicium. Hæc in ollis, ollæ in unaceis conduntur eadem in ſapa: in muſto, in lora recte conduntur, quas ſuſpendas duracinas, aminneas maio-

res, & ſcantianas opportuniſſimas eſſe, uel ad fabrum ferrarium pro paſſis eæ recte ſeruantur. Poma mala ſtruthea, cotonea, ſcantiana, quiriniana, item alia conditiua mala muſtea, & punica, eo lotium ſuillum aut ſtercus ad radicem addere oportet, uti ſtabilia mala fiant. Pira uolema, aniciana, & ſementiua. Hæc conditiua in ſapa bona erunt, tarentina, muſtea, & cucurbitina. Item alia genera quamplurima ſerito, aut inſerito, oleas orchites, poſias, eæ optimæ conduntur, uel uirides in muria, uel in lentiſco contuſæ. Orchites ubi nigræ erunt & ſiccæ, ſale confricato dies V. poſtea ſalem excutito, in ſolem ponito biduum, uel ſine ſale in defrutum condito. Sorba in ſapa condere, uel ſiccare arida facias. item pira eodem modo facias.

Ficos quo loco ſeras. 8

Ficos mariſcas in loco cretoſo & aperto ſerito, africanas, & herculanas, ſaguntinas, hibernas, telanas, atras pediculo longo, eas in loco craſſo, aut ſtercorato ſeririto. Pratum ſi irriguum habebis, fœnum non deficiet. ſi non erit, ſiccum ne fœnum defiet ſummittito. Sub urbe hortum omne genus, coronamenta omne genus, bulbos megaricos, myrtum coniugulum & album & nigrum, laurum delphicam, & cypricam, & ſyluaticam, nuces caluas, auellanas, præneſtinas, & græcas, hæc facito uti ſerantur. fundum urbanum, & qui eum fundum ſolum habebit, ita paret, itaque conſerat, uti quàm ſolertiſſimum habeat.

Salicta locis aquoſis. 9

Salicta locis aquoſis, humectis, umbroſis, propter amnes ibi ſeri oportet. Et id uideto, uti aut domum opus ſient, aut ut uenire poſſint. Prata irrigua, ſi aquam ha-

bebis id potiſſimum facito: ſi aquam nō habebis, ſicca quàm plurima facito . Hoc eſt prædium quod ubi uis expedit facere.

Quomodo oletum agri iugera C C X L. inſtruere oporteat. 10

Vilicum, uilicam, operarios V. bubulcos I I I. ſubulcum I. aſinarium I. opilionem I. Summa hominum XI I I. boues trinos, aſinos ornatos clitellarios, qui ſtercus uectent I I I. aſinum unum, oues centum, uaſa olearia inſtructa iuga V. ahenum quod capiat quadrantalia X X X. operculū aheni, uncos ferreos I I I. urceos aquarios I I I. infidibula I I. ahenum quod capiat quadrantalia V. aheni operculum, uncos I I I. labellum polulum, amphoras olearias I I. urnam quinquagenariam unam, trullas I I I. ſitulum aquarium unum, peluim unam, matellionē, trullium, ſcutriſcum, matellam, naſſiternam, candelabrū, ſextarium, ploſtra maiora I I I. aratra cum uomeribus V I. iuga cum loris ornata I I I. ornamenta bubus V I. urpicem unum, crates ſtercorarias I I I I. ſirpeas ſtercorarias I I I. ſemūcias I I I. inſtrata aſinis I I I. ferramenta, ferreas V I I I. ſarcula V I I I. palas I I I I. rutra V. raſtros quadridentes I I. falces fœnarias I I I. ſtramentarias V I. arborarias V. ſecures I I I. cuneos I I I. fiſtulam farrariam I. forpicis I I. rutabulum I. focalos I I. dolia olearia C. labra X I I. dolia quo uinaceos condat X. amurcaria X. uinaria X. frumentaria X X. labrum lupinarium unum, ſerias V I. labrum eluacrum unum, ſoliū unum, labra aquaria I I. opercula dolijs, ſerijs priua plura, molas aſinarias unas, & truſatiles unas, hiſpanienſes unas, molilia I I I. abacum I. orbes aheneos I I. menſas I I. ſcamna magna I I I. ſcamnum in cubiculo unū, ſcabilla

I I I.ſellas I I I I.ſolia I I.lectum in cubiculo I.lectos loris ſubtentos I I I I.& lectos tres,pilam ligneam unam,fullonicam unam,telam iogalem unam, pilas duas, pilum fabarium unum, farrearium unum,ſeminarium unum,qui nucleos ſuccernat unum,modium unũ,ſemodiũ unum,culcitas V I I I.*inſtragula* V I I I.*puluinos* X V I.*operimenta* X. *mappas* I I I. *centones pueris* V I.

Quomodo uineam iugerũ C.*inſtituere oporteat.* 11

Vili*cum,uilicam, operarios* X. *bubulcum* I. *aſinarium* I. *ſalictarium* I. *ſubulcum* I. S*umma homines* X V I. *boues* I I. *aſinos ploſtrarios* I I. *aſinum molarium* I. *uaſa torcula inſtructa* I I I.*dolia* V. *ubi uindemiæ eſſe poſſint, culleum* D C C C.*dolia ubi uinaceos condat,* X X.*frumentaria* X X. *opercula doliorum, & tectoria priua, urnas ſparteas* V I.*amphoras ſparteas* I I I I.*infidibula* I I. *cola uitilia* I I I. *cola,qui florem demant, tria,urceos muſtarios decem.ploſtra duo. aratra duo.iugum ploſtarium* I. *iugum uinarium* I. *iugum aſinarium* I. *orbem aheneum* I. *molile* I. *aheneum, quod capit culleum unum, operculum aheni unum,uncos ferreos* I I I. *ahenum coculum,quod capiat culleum,urceos aquarios* I I. *amphoram naſſiternam* I. *peluim* I.*matellionem* I. *trullium* I. *ſitulum aquarium* I. *ſcutriſcum trullam, candelabrum, matellam, lectos* I I I I. *ſcamnum* I. *menſas* I I. *abacum* I. *arcam ueſtiariam* I. *armarium promptuarium* I. *ſcamna longa* V I. *rotam aquariam* I. *modium præferratum* I.*ſemodium* I.*labrum eluacrum* I. *ſolium.labrum lupinarium* I. *ſerias* X. *ornamenta bubus,ornamenta aſinis inſtrata* I I I.*ſemuncias* I I I. *ſportas fæcarias* I I I. *molas aſinarias* I I I. *truſatiles unas.ferramenta,falces uineaticas* V I. *ſcirpiculas* V. *falces ſilua-*

ticas V. *arborarias* III. *ſecures* V. *& cuneos* IIII. *uomeres ferreos* X. *palas* VI. *rutra quatuor, raſtros quadridentes* II. *crates ſtercorarias* IIII. *ſirpeam ſtercorariam* I. *faculas uneaticas* XL. *faculas ruſcarias* X. *foculos* II. *forpices* II. *rutabulum, corbulas amerinas* XX. *quala ſataria* VII. *alueos* XL. *palas ligneas* XL. *lintres* II. *culcitas* IIII. *mſtragula* IIII. *puluinos* VI. *operimenta* VI. *mappas* III. *centones pueris* VI.

Quomodo uaſa torcula V. *iugerum inſtruere oporteat.* 12

In torcularium quæ opus ſunt uaſis quinis prela tẽperata V. *ſuperuacanea* III. *ſuculas* V. *ſuperuacaneam* I. *funes loreos* V. *ſubductarios* V. *medipontos* V. *trocleas* V. *capiſtra* V. *aſſercula* V. *ubi prela ſita ſient* V. *ſerias* III. *uectes* XL. *fibulas* XL. *confibulas ligneas, qui arbores comprimat, ſi diſhiaſcent, & cuneos* VI. *trapetos* V. *cupas minuſculas* X. *alueos* X. *palas ligneas* X. *rutra ferrea* V.

Quomodo torcularium & cellam oleariam parare oporteat. 13

In torcularium in uſu quod opus eſt. V*rceum aheneum* I. *quod capiat quadrantalia quinque, uncos ferreos tres, orbem aheneum unum, molas unas, cribrum unum, marniculum unum, ſecurim unam, ſcamnum unum, ſeriam uinariam unam, clauam torcularij unam, lectum ſtratum, ubi duo cuſtodes liberi cubent, & tertius ſeruus unà cum factoribus uti cubet. fiſcinas nouas ueteres. epidromum, puluinum, corium unum, lucernas craticulas duas, carnarium unum, ſcalas unas.* In *cellam oleariam hæc opus ſunt.* Dolia *olearia opercula, la-*

bra olearia XIIII. *conchas maiores duas, & minores duas, trullas aheneas tres, amphoras olearias duas, urceum aquarium unum, urnam quinquagenariã unam, ſextarium olearium unum, labellum unum, infundibula duo, ſpongias duas, urceos fictiles* II. *urnales* II. *trullas ligneas duas, claues cum cloſtris* III. *cellas duas, trutinam unam, centum pondium incertum unum, & pondera certa.*

Villam ædificandam ſi locabis. 14

Villam ædificandam ſi locabis nouam ab ſolo, faber hæc faciat oportet. Parietes omnes (uti iuſſitur) calce & cæmentis, pilas ex lapide angulari, tigna omnia, quæ opus ſunt, limina, poſtes, iugumenta, aſſeres, fulmentas, præſepis bubus hibernas, & æſtiuas faliſcas, equile, cellas familiæ, carnaria III. *orbem, ahena* II. *haras* X. *focum, ianuam maximam, & alteram quam uolet dominus, feneſtras, clatros in feneſtras maiores, & minores bipedales* X. *lumina* VI. *ſcamna* III. *ſellas* V. *telas iogales duas, luminaria* VI. *paullulam pilam, ubi triticum pinſant, unam, fullonicam unam, antepagmenta, uaſa torcula duo. Hæ rei materiem, & quæ opus ſunt dominus præbebit, & ad opus dabit: ſuccidet, dolabit, ſerrã* I. *lineam* I. *materiam duntaxat ſecabit, faciétque. Conductor lapidem, calcem, arenam, aquam, paleas, terram, unde lutum fiat. Si de cælo ulla tacta ſiet, de ea re uerba uti fiant. Huic operi precium ab domino bono, qui bene præbeat quæ opus ſunt, & numos fide bona ſoluat. In tegulas ſingulas* II. *In tectũ ſic numerabitur tegula, integra quæ non erit, unde quarta pars aberit, duæ pro una conliciares quæ erunt, pro binis putabuntur: in alijs quot erunt, in ſingulas quaternæ numerabuntur. Villa lapide calce*

fundamenta ſupra terram pede, cæteros parietes ex latere, iugumenta, & antepagmenta, quæ opus erunt, indito. Cætera lex uti uilla ex calce, cæmentis pretium in tegulas ſingulas N. S. *loco ſalubri bono domino hæc, quæ ſupra precia poſita ſunt. ex ſigno manupretium erit: peſtilenti, ubi æſtate fieri non poteſt, bono domino pars quarta precij accedat.*

De macerijs ædificandis. 15

Macerias ex calce, cæmentis, ſilice uti dominus omnia ad opus præbeat, altam P. V. *facito, & columen* P. I. *craſſam* P. I. S. *longam* P. XIV. *& uti ſublinat locari oportet.* Parietes *uillæ ſi locet in pedes* C. *id eſt,* P. X. *quoquouorſum, libellis in pedes* V. *& perticam unam* P. *uic.* N. X. Seſqui*pedalem parietem dominus fundamenta faciat, & ad opus præbeat calcis in* P. *ſingulos longitudinem opus eſt modium unum, arenæ modios duos.*

Calcem partiario locandam. 16

Calcem partiario coquendam qui dant, ita dant. Per*ficit, & coquit, & ex fornace calcem eximit calcarius, & ligna conficit ad fornacem.* Dominus *lapidem, ligna ad fornacem, quod opus ſiet, præbet.*

Materies quid anni tempeſtiua eſt. 17

Robus, materies item pro ridica, ubi ſolſtitium fuerit ad brumam ſemper tempeſtiua eſt. C*ætera materies quæ ſemen habet, cum ſemen maturum habet, tum tempeſtiua eſt. Quæ materies ſemen non habet, cum glubebit, tum tempeſtiua eſt.* Ea *quæ ſemen uiride & maturum habet, uti ſemen de cupreſſo, de pino, quiduis anni legere poſſis. Item quiduis anni matura eſt, & tempeſtiua, ibi dum ſunt nuces bimæ, inde ſemen excidet, & anniculæ eæ ubi*

primum incipiunt hiaſcere, tum legi oportet, per ſementim primum incipiunt maturæ eſſe. Poſtea uſque adeo ſunt plus menſes VIII. *Hornotinæ nuces uirides ſunt. Vlmus, cum folia cadunt, tum iterum tempeſtiua eſt.*

Torcularium ſi ædificare uoles. 18

Torcularium ſi ædificare uoles, quadrarijs uaſis, uti contra ora ſient. ad hunc modũ uaſa componito, arbores craſſas P. II. *altas* P. VIIII. *cũ cardinibus, foramina longa* P. III. S.=- *exculpta digitos* VI. *Ab ſolo foramẽ primum,* P. I. S. *inter arbores & arbores, & parietes* P. II. *in* II. *arbores* P. I.=- *arbores ad ſtipitem primum directos* P. XVI. *ſtipites craſſi* P. II. *alti cum cardinibus* P. X. *ſucula præter cardines* P. VIIII. *prelum longum* P. XXV. *inibi lingulam* P. II. S. *pauimentũ binis uaſis cũ canalibus duobus* P. XXXIIII. *trapetibus locum dextra, ſiniſtra, pauimentum* P. XX. *inter binos ſtipites uectibus locũ* P. XXII. *Alteris uaſis ex aduerſum ab ſtipite extremo ad parietem, qui ponè arbores eſt,* P. XX. *Summa torculario, uaſis quadrarijs latitudine* P. LXVI. *longitudine* P. L. II. *Inter parietes arbores ubi ſtatues, fundamenta bona facito, alta* P. V. *inibi lapides ſilices totum forum longum* P. V. *latum* P. II. S. *craſſum* P. I. S. *Ibi foramen pedicinis duobus facito. ibi arbores pedicino in lapide ſtatuito. Inter duas arbores, quod loci ſupererit, robore expleto, eo plumbum infundito, ſuperiorem partem arborum digitos ſex altam facito ſiet, eo capitulum robuſtum indito, uti ſiet ſtipites ubi ſtent. Fundamenta* P. V. *facito. ibi ſilicem longum* P. II. S. *latum* P. II. S. *craſſum* P. II. S. *planum ſtatuito, ibi ſtipites ſtatuito. Item alterum ſtipitem ſtatuito: inſuper arbores ſtipitéſque trabem planam imponito, la-*

tam P. II. *craſſam* P. I. *longam* P. XXXVII. *Vel duplices indito, ſi ſolidas non habebis, ſub eas trabes inter canales, & parietes extremos, ubi trapeti ſtent, trabeculam pedum* XXIII. S. *imponito ſeſquipedalem, aut binas pro ſingulis eo ſupponito. In ijs trabeculis trabes, quæ inſuper arbores ſtipites ſtant, collocato. In ijs tignis parietes extruito, iungitóque materiæ, uti oneris ſatis habeat. Aream ubi facies,* P. V. *fundamenta alta facito, lata* P. VI. *aream, & canalem rotundam facito latam* P. IIII. S. ∹ *Cæterum pauimentum totum fundamenta pedum duorum facito. Fundamenta primum feſtucato, poſtea cæmentis minutis, & calce arenato ſemipedem unúquodque corium ſtruito. Pauimenta ad hunc modum facito, ubi libraueris, de glarea, & calce arenato primum coriũ facito, id pilis ſubigito, idem alterum corium facito. eo calcem cribro ſuccretam indito alte digitos duo. ibi de teſta arida pauimentum ſtruito. ubi ſtructum erit, pauito, fricatóque, uti pauimentum bonum ſiet. Arbores, ſtipitéſque robuſtas facito, aut pineas. Si trabes minores facere uoles, canales extra columnam expolito. ſi ita feceris, trabes pedum* XXII. *longæ opus erũt. Orbem olearium latum pedibus* IIII. *punicanis coagmentis facito, craſſum digitos.* VI. *facito, ſubſcudes iligneas adindito. Eas ubi confixeris, clauis corneis occludito. In eum orbem tris cathenas indito. Eas cathenas cum orbibus clauis ferreis corrigito. Orbem ex ulmo, aut ex corylo facito. Si utrunque habebis, alternas indito.*

In uaſa uinaria ſtipites. 19

In uaſa uinaria ſtipites arboréſque binis pedibus altiores facito, ſupra foramina arborum pedem quæque uti abſient, unæ fibulæ locum facito. ſemipedem quoquouer-

ſium,in ſuculam ſena foramina indito.foramen,quod primum facies,ſemipedem ab cardine facito, cætera diuidito quàm rectiſſime. Porculum in media ſucula facito. Inter arbores medium quod erit, id ad mediam collibrato, ubi porculum figere oportebit. uti in medio prelum recte ſitum ſiet. Lingulam cum facies, de medio prelo collibrato: ut inter arbores bene conueniat, digitum pollicem laxamenti facito. Vectes longiſſimos pedum XIIX. ſecundos pedum XVI. tertios pedum XV. remiſſarios pedum XII. alteros pedum X. tertios pedum VIII.

Trapetum quomodo concinnare oporteat. 20

Columellam ferream,quæ in miliario ſtat,eã rectam ſtare oportet in medio ad perpendiculum, cuneis ſalignis circunfigi oportet bene.eo plumbum effundere caueat, ni labet columella.Si mouebitur, eximito, denuo eodem modo facito,ne ſe moueat.Modiolos in orbis,oleagnos ex orchite olea facito,& eos circumplũbato, caueto ne laxi ſient. Si autem labent,in cupam eos indito. tunicas ſolidas, & latas digitum pollicem facito, labeam bifariam faciat, & habeat quas figat clauis duplicibus,ne cadant.

Cupam quomodo ædifices. 21

Cupam facito P. X. tam craſſam, quàm modioli poſtulabunt, mediam inter orbis,quæ conueniat, tam craſſam,quàm columella ferrea erit.Eam mediam pertundito,uti in columella indere poſſis. Eo fiſtulam ferream indito,quæ in columellam conueniat,& in cupam.Inter cupam dextra, ſiniſtra pertundito late digitos primoris IIII.alte digitos primoris tres,ſub cupa tabulã ferream lata cupa media erit, pertuſam figito, quæ in columellam cõueniat dextra,ſiniſtra.foramina ubi feceris,laminis circumplectito, replicato in inferiorem partem cupæ omnis

quatuor laminas dextra, ſiniſtra foramina utrinque ſecus laminas. Sublaminas pollulas minutas ſupponito, eas inter ſeſe configito, ne foramina maiora fiant, quo cupulæ minuſculæ indentur. Cupam, qua fini in modiolos erit, utrinque ſecus imbricibus ferreis quatuor deſues, ibi utrinque ſecus facito, qui figas. imbrices medias clauulis figito. Supra imbrices extrinſecus cupam pertundito, qua clauus eat qui orbem cludat. Inſuper foramen librariũ ferreum digitos ſex latum indito, pertuſum utrunque ſecus qua clauus eat. Hæc omnia eius rei cauſa fiunt, uti ne cupa in lapide conteratur. Armillas I I I I. *facito, quas circum orbem indas, ne cupa & clauus conterãtur. Intrinſecus cupam materia ulmea aut faginea facito. Ferrum factum, quod opus erit, uti idem faber figat.* HS. L X. *opus ſunt, cũ plumbum cupam emito* HS. I I I I. *cupam qui concinnet, & modiolos qui indat, & plumbet operas fabri dũtaxat* H. V I I I. *Idem trapetum oportet accommodet. Summa ſumpti* H. L X X I I. *præter adiutores.*

Trapetum quomodo ædifices. 22

Trapetum hoc modo accommodare oportet, librator uti ſtatuatur pariter. ab labris digitum minimum orbem abeſſe oportet. ab ſolo mortarij orbes cauere oportet, ne quid mortarium terant. Inter orbem, & miliariũ unum digitum intereſſe oportet. ſi plus interit, atque orbes nimium aberunt, funi circunligato miliarium arcte crebro, uti expleas quod nimium intereſt. Si orbes altiores erunt, atq; nimium mortarium deorſum teret, orbiculos ligneos pertuſos in miliarium, in columellam ſupponito, eo altitudinem temperato. Eodem modo latitudinem orbiculis ligneis, aut armillis ferreis temperato, uſque dum recte temperabitur. Trapetus emptus eſt in Sueſſano H. C C C C.

cias percoctas bene legito. ubi delegeris, in eius muſti culleum aquæ marinæ ueteris quadrantalia II. uel ſalis puri modium. Eum in fiſcella ſuſpendito, ſinitóque cum muſto diſtabeſcat. Si helueolum uinum facere uoles, dimidium helueoli, dimidium apicij uini indito, defruti ueteris partem trigeſimam addito. Quicquid uini defrudabis, partem trigeſimam defruti addito.

Vua cocta ut ſeruetur. 25

Quum uinum coctum erit, & quum legetur, facito uti ſeruetur familiæ primũ ſuíſque, facitóque ſtudeas bene percoctum ſiccúmque legere, ne uinum nomen perdat. Vinaceos quotidie recentes ſuccernito, lecto retibus ſubtento cribrum illius rei parato, eos conculcato in dolia picata, uel in lacum uinarium picatum. id bene operito, iubeto oblini, quod des bubus per hiemem. Indidem, ſi uoles, lauito. paulatim erit lorea familiæ, quod bibat.

Vindemia facta ut uaſa torcula ſubligentur. 26

Vindemia facta uaſa torcula, corbulas, fiſcinas, funes, patibula, fibulas iubeto ſuo quidquid loco cõdi. Dolia cum uino bis in die facito extergeantur. Priuáſque ſcopulas in dolia facito habeas illi rei, qui labra doliorum circunfrices. Vbi erit lectum dies triginta, ſi bene deacinata erunt dolia, oblinito. Si uoles de fæce demere uinum, tum erit ei rei optimum tempus.

Sementim ut facias. 27

Sementim facito, ocinum, uiciam, fœnum Græcum, fabam, eruum, pabulũ bubus. Alteram, & tertiã pabuli ſationem facito. Deinde alias fruges ſerito. Scrobis in ueruacto oleis, ulmis, uitibus, ficis, ſimul cum ſemine ſerito. Si erit locus ſiccus, tum oleas per ſementim ſerito, & quæ ante ſatæ erunt, teneras tum ſupputato, & arbores ablaqueato.

Oleas & reliqua ſemina cum ſeres quomodo ſeras. 28

Oleas, ulmos, ficos, poma, uites, pinos, cupreſſos cum ſeres, bene cum radicibus eximito cum terra ſua quamplurima, circumligatóque uti ferre poſſis. in alueo aut in corbula ferri iubeto. Caueto cum uentus ſiet aut imber, effodias, aut feras. nam id maxime cauendum eſt. In ſcrobe cum pones, ſummam terram ſubdito. poſtea operito terra radicibus fini, deinde calcato pedibus bene, deinde feſtucis uectibúſque calcato quamoptime poteris. Id erit ei rei primum. Arbores craſſiores digitis V. quæ erunt, eas præciſas ſerito, oblinitóque fimo ſummas, & folijs alligato.

Stercus ut diuidas. 29

Stercus diuidito ſic. Partem dimidiam in ſegetem, ubi pabulum ſeras, inuehito. Et ſi ibi olea erit, ſimul oblaqueato, ſtercúſque addito. Poſtea pabulum ſerito, partem quartam circum oleas ablaqueatas, qua maxime opus erit, addito, terráque ſtercus operito. Alteram quartam partem in pratum reſeruato, ídq; tum maxime opus erit, ubi fauonius flabit. Euehito luna ſilenti.

Bubus frondem. 30

Bubus frondem ulmeam, populneam, querneam, ficulneam uſquedum habebis, dato. Ouibus frondem uiridem, uſquedum habebis, præbeto. Vbi ſementim facturus eris, ibi oues delectato, & frondem uſque ad pabula matura. Pabulum aridum quod condideris in hieme, quàm maxime conſeruato, cogitatóque hiems quàm longa ſiet.

Ad oleam cogendam quæ pares. 31

Ad oleam cogendam quæ opus erunt, parentur. Vimina matura, ſalix per tempus legatur, uti ſiet unde corbulæ fiant, & ueteres ſarciantur. Fibulæ unde fiant aridæ

ilignea, ulmeæ, nuceæ, ficulneæ face uti in ſtercus, aut in aquam coniÿciantur. inde ubi opus erit, fibulas facito. uectes iligneos, acrufolios, laureos, ulmeos facito, uti ſient parati. Prelum de carpino atra potiſſimum facito. ulmeam, pineam, nuceam, hanc atque aliam materiem omnem cum effodies, luna decreſcente eximito, poſt meridiem, ſine uento auſtro. Tum erit tempeſtiua, cum ſemen ſuum maturum erit. Cauetóque per rorem trahas, aut doles. Quæ materies ſemen non habebit, cum glubet, tempeſtiua erit. Vento auſtro caueto, nequam materiem, néue uinum tractes, niſi neceſſario.

Vineæ arboréſque ut mature putentur. 32

Vineas, arboréſque mature face incipias putare. Vites propages ſulcos, ſurſum uorſum, quo ad eius facere poteris, uitis facito uti ducas. Arbores hoc modo putentur, rami uti diuaricentur, quos relinques, & uti recte cædantur, & ne nimium crebri relinquantur. uites bene nodentur per omnes ramos. diligenter caueto ne uitem præcipites, & ne nimium perſtringas. Arbores facito uti bene maritæ ſint, uitéſque uti ſatis multæ aſſerantur, & ſicubi opus erit, de arbore deÿciantur, & in terram deprimantur, & biennio poſt præcidito ueteres.

Vinea ut curetur. 33

Vineam ſic facito, uti curetur: Vitem bene enodatam deligato recte, flexuoſa uti ne ſiet, ſurſum uorſum ſemper ducito, quoad eius poteris, uinarios, cuſtodéſque recte relinquito. Quam altiſſimam uineam facito, alligatóque recte, dum ne nimium conſtringas, hoc modo eam curato. Capita uitium per ſementim ablaqueato. Vineam putatam circunfodito. arare incipito, ultro citróque ſulcos perpetuos ducito. Vites teneras quamprimum propagato, ſic

occato ueteres, quamminimum caſtrato, potius, ſi opus erit, deijcito, bienniǒque poſt præcidito. Vitem nouellam reſecari tum erit tempus, ubi ualebit. Si uinea à uite calua erit, ſulcos interponito, ibíque uiuiradicem ſerito, umbram ab ſulcis remoueto crebróque fodito. In uinea uetere ſerito ocinum. Si macra erit, quod granum capiat ne ſerito, & circum capita addito ſtercus, paleas, uinaceas, aliquid horum, quo rectius ualeat. Vbi uinea frondere cœperit, pampinato. Vineas nouellas alligato crebro, ne caules perfringantur. Et quæ iam in perticam ibit, eius pampinos teneros alligato leuiter, corrigitóque, uti recte ſpectent. Vbi uua uaria fieri cœperit, uites ſubligato, pampinato, uuáſque expellito, circum capita ſarito.

Salictum ut ſuo tempore cædatur.

Salictum ſuo tempore cædito, glubito, arctéque alligato. Librũ conſeruato, cum opus erit in uinea ex eo in aquá conijcito alligato. Vimina unde corbulæ fiant, conſeruato.

De ſementi facienda. 34

Redeo ad ſementim. ubi quiſque locus frigidiſſimus, aquoſiſſimúſque erit, ibi primum ſerito. In calidiſſimis locis ſementim poſtremum fieri oportet. terram caue carioſam tractes.

De agro rubricoſo.

Ager rubricoſus & terra pulla, materina, rudecta, arenoſa: item quæ aquoſa nõ erit, ibi lupinum bonum fiet. In creta, & uligne, & rubrica, & agro qui aquoſus erit, ſemen adoreum potiſſimum ſerito, quæ loca ſicca & non herboſa erunt, aperta ab umbra, ibi triticum ſerito.

De faba, & uicia, ſiligne, hordeo, ubi ſerantur. 35

Fabam in locis ualidis non calamitoſis ſerito. Viciam & fœnum Græcum quamminime herboſis locis ſerito.

Siliginem, triticum in loco aperto, celſo, ubi ſol quàm diutiſſime ſiet, ſeri oportet. Lentim in rudecto & rubicoſo loco, qui herboſus non ſiet, ſerito. Hordeum qui locus nouus erit, aut qui reſtibilis fieri poterit, ſerito. trimeſtrem quo in loco ſementim maturam facere non potueris, & qui locus reſtibilis craſſitudine fieri poterit, ſeri oportet. Rapinam & coles rapicij unde fiant, & raphanum in loco ſtercorato bene aut in loco craſſo ſerito.

Quæ ſegetem ſtercorent. 36

Quæ ſegetem ſtercorant. Stercus columbinum ſpargere oportet in pratum, uel in hortum, uel in ſegetem. Caprinum, ouillum, bubulum, item cæterum ſtercus omne ſedulo cõſeruato. Amurcam ſpargas, uel irriges ad arbores, circum capita maiora amphoras, ad minora urnas cum aquæ dimidio addito, ablaqueato prius non alte.

Quæ mala in ſegete ſint. 37

Si carioſam terram tractes. cicer quod uellitur, & quod ſalſum eſt, eo malum eſt. Hordeum, fœnum græcum, eruum, hæc omnia ſegetem exſugunt, & omnia quæ uelluntur. nucleos in ſegetem ne indideris.

Quæ ſegetem ſtercorent fruges.

Lupinum, faba, uicia. Stercus unde facias. ſtramenta, lupinum, paleas, fabalia, acus, frondem iligneam, querneam. Ex ſegeti uellito ebulum, cicutam, & circum ſalicta herbam altam, uluámque. eã ſubſternito ouibus, bubúſque, frõdem putidam. partem de nucleis ſuccernito & in lacum conijcito, eo aquam addito, permiſceto rutro bene. Inde lutum circum oleas ablaqueatas addito, nucleos combuſtos item addito. Vitis ſi macra erit, ſarmenta ſua concidito minute, & ibidem inarato, aut infodito. Per hiemem lucubratione hæc facito. Ridicas & palos quos pri-

die in tecto poſueras, ſiccos dolato, faculas facito. Stercus egerito, niſi intermeſtri, lunáque dimidiata. tum ne tangas. Materiam quam effodies aut præcides, abs terra diebus ſeptem proximis quibus luna plena fuerit, optime eximetur. Omnino caueto, ne quam materiam doles, neu cædas, neu tangas ſi potes, niſi ſiccam, neu gelidã, neu rorulentam. Frumenta face bis ſarias runcéſque, auenámq; deſtringas.

De uinea & arboribus putatis.

De uinea & arboribus putatis ſarmenta degere, & fiſcinam facere, & uitis, & ligna in caminum ficulna, & codicillos domino in aceruum componeto.

De fornace calcaria. 38

Fornacem calcariam pedes latam X facito, altam pedes X X. uſque ad pedes I I I ſummam latam redigito. Si uno præfurnio coques, lacunam intus magnam facito, uti ſatis ſiet, ubi cinerem concipiat ne foras ſit educendus. Fornacémque bene ſtruito. facito fortax totam fornacem infimam complectatur. Si duobus præfurnijs coques, lacuna nihil opus erit. Cum cinere eruto opus erit, altero præfurnio eruito, in altero ignis erit. Ignem caueto ne intermittas, quin ſemper ſiet, néue noctu, néue ullo tempore intermittatur, caueto. Lapidem bonum, in fornacem, quam candidiſſimum, quamminime uarium indito. Cum fornacem facies, fauces præcipites deorſum facito. Vbi ſatis foderis, tum fornaci locum facito, uti quam altiſſima, & quamminime uentoſa ſiet. Si parum altam fornacem habebis, ubi facias lateres ſummam ſtatuito, aut cementis cum luto ſummum extrinſecus oblinito. Cum ignem ſubdideris, ſiqua flamma exibit, niſi per orbem ſummum luto oblinito. Ventus ad præfurnium caueto ne accedat. Inibi auſtrum caueto maxime. Hoc ſigni erit, ubi calx cocta

ticas V. *arborarias* III. *ſecures* V. *& cuneos* IIII. *uomeres ferreos* X. *palas* VI. *rutra quatuor*, *raſtros quadridentes* II. *crates ſtercorarias* IIII. *ſirpeam ſtercorariam* I. *faculas uineaticas* XL. *faculas ruſcarias* X. *focalos* II. *forpices* II. *rutabulum*, *corbulas amerinas* XX. *quala ſataria* VII. *alueos* XL. *palas ligneas* XL. *lintres* II. *culcitas* IIII. *inſtragula* IIII. *puluinos* VI. *operimenta* VI. *mappas* III. *centones pueris* VI.

Quomodo uaſa torcula V. *iugerum inſtruere oporteat.* 12

In torcularium quæ opus ſunt uaſis quinis prela tēperata V. *ſuperuacanea* III. *ſuculas* V. *ſuperuacaneam* I. *funes loreos* V. *ſubductarios* V. *medipontos* V. *trocleas* V. *capiſtra* V. *aſſercula* V. *ubi prela ſita ſient* V. *ſerias* III. *uectes* XL. *fibulas* XL. *confibulas ligneas, qui arbores comprimat, ſi diſhiaſcent, & cuneos* VI. *trapetos* V. *cupas minuſculas* X. *alueos* X. *palas ligneas* X. *rutra ferrea* V.

Quomodo torcularium & cellam oleariam parare oporteat. 13

In torcularium in uſu quod opus eſt. Vrceum *aheneum* I. *quod capiat quadrantalia quinque*, *uncos ferreos tres*, *orbem aheneum unum*, *molas unas*, *cribrum unum*, *cerniculum unum*, *ſecurim unam*, *ſcamnum unum*, *ſeriam uinariam unam*, *clauam torcularij unam*, *lectum ſtratum*, *ubi duo cuſtodes liberi cubent*, *& tertius ſeruus unà cum factoribus uti cubet*. *fiſcinas nouas ueteres*. *epidromum*, *puluinum*, *corium unum*, *lucernas craticulas duas*, *carnarium unum*, *ſcalas unas*. In *cellam oleariam hæc opus ſunt*. Dolia *olearia opercula*, *la-*

bra olearia XIIII. *conchas maiores duas, & minores duas, trullas aheneas tres, amphoras olearias duas, urceum aquarium unum, urnam quinquagenariã unam, ſextarium olearium unum, labellum unum, infundibula duo, ſpongias duas, urceos fictiles* II. *urnales* II. *trullas ligneas duas, claues cum cloſtris* III. *cellas duas, trutinam unam, centum pondium incertum unum, & pondera certa.*

Villam ædificandam ſi locabis. 14

Villam ædificandam ſi locabis nouam ab ſolo, faber hæc faciat oportet. Parietes omnes (uti iuſſitur) calce & cæmentis, pilas ex lapide angulari, tigna omnia, quæ opus ſunt, limina, poſtes, iugumenta, aſſeres, fulmentas, præſepis bubus hibernas, & æſtiuas faliſcas, equile, cellas familiæ, carnaria III. *orbem, ahena* II. *haras* X. *focum, ianuam maximam, & alteram quam uolet dominus, feneſtras, clatros in feneſtras maiores, & minores bipedales* X. *lumina* VI. *ſcamna* III. *ſellas* V. *telas iogales duas, luminaria* VI. *paullulam pilam, ubi triticum pinſant, unam, fullonicam unam, antepagmenta, uaſa torcula duo. Hæc rei materiem, & quæ opus ſunt dominus præbebit, & ad opus dabit: ſuccidet, dolabit, ſerrã* I. *lineam* I. *materiam duntaxat ſecabit, faciétque. Conductor lapidem, calcem, arenam, aquam, paleas, terram, unde lutum fiat. Si de cælo ulla tacta ſiet, de ea re uerba uti fiant. Huic operi precium ab domino bono, qui bene præbeat quæ opus ſunt, & numos fide bona ſoluat. In tegulas ſingulas* II. *In tectũ ſic numerabitur tegula, integra quæ non erit, unde quarta pars aberit, duæ pro una colliciares quæ erunt, pro binis putabuntur: in alijs quot erunt, in ſingulas quaternæ numerabuntur. Villa lapide calce*

fundamenta ſupra terram pede, cæteros parietes ex latere, iugumenta, & antepagmenta, quæ opus erunt, indito. Cætera lex uti uilla ex calce, cæmentis pretium in tegulas ſingulas N. S. loco ſalubri bono domino hæc, quæ ſupra precia poſita ſunt. ex ſigno manupretium erit: peſtilenti, ubi æſtate fieri non poteſt, bono domino pars quarta precij accedat.

De *maceriis ædificandis.* 15

Macerias ex calce, cæmentis, ſilice uti dominus omnia ad opus præbeat, altam P. V. *facito, & columen* P. I. *craſſam* P. I. S. *longam* P. XIV. *& uti ſublinat locari oportet.* Parietes *uillæ ſi locet in pedes* C. *id eſt*, P. X. *quoquouorſum, libellis in pedes* V. *& perticam unam* P. *uic.* N. X. *Seſquipedalem parietem dominus fundamenta faciat, & ad opus præbeat calcis in* P. *ſingulos longitudinem opus eſt modium unum, arenæ modios duos.*

Calcem partiario locandam. 16

Calcem partiario coquendam qui dant, ita dant. Perficit, *& coquit, & ex fornace calcem eximit calcarius, & ligna conficit ad fornacem.* Dominus *lapidem, ligna ad fornacem, quod opus ſiet, præbet.*

Materies quid anni tempeſtiua eſt. 17

Robus, materies item pro ridica, ubi ſolſtitium fuerit ad brumam ſemper tempeſtiua eſt. Cætera materies quæ ſemen habet, cum ſemen maturum habet, tum tempeſtiua eſt. Quæ materies ſemen non habet, cum glubebit, tum tempeſtiua eſt. Ea quæ ſemen uiride & maturum habet, uti ſemen de cupreſſo, de pino, quiduis anni legere poſſis. Item quiduis anni matura eſt, & tempeſtiua, ibi dum ſunt nuces bimæ, inde ſemen excidet, & anniculæ eæ ubi

primum incipiunt hiaſcere, tum legi oportet, per ſementim primum incipiunt maturæ eſſe. Poſtea uſque adeo ſunt plus menſes VIII. *Hornotinæ nuces uirides ſunt.* V*lmus, cum folia cadunt, tum iterum tempeſtiua eſt.*

Torcularium ſi ædificare uoles. 18

T*orcularium ſi ædificare uoles, quadrarijs uaſis, uti contra ora ſient. ad hunc modũ uaſa componito, arbores craſſas* P. II. *altas* P. VIIII. *cũ cardinibus, foramina longa* P. III. S.∸ *exculpta digitos* VI. *Ab ſolo foramẽ primum,* P. I. S. *inter arbores & arbores, & parietes* P. II. *in* II. *arbores* P. I.∸ *arbores ad ſtipitem primum directos* P. XVI. *ſtipites craſſi* P. II. *alti cum cardinibus* P. X. *ſucula præter cardines* P. VIIII. *prelum longum* P. XXV. *inibi lingulam* P. II. S. *pauimentũ binis uaſis cũ canalibus duobus* P. XXXIIII. *trapetibus locum dextra, ſiniſtra, pauimentum* P. XX. *inter binos ſtipites uectibus locũ* P. XXII. *Alteris uaſis ex aduerſum ab ſtipite extremo ad parietem, qui ponè arbores eſt,* P. XX. *Summa torculario, uaſis quadrarijs latitudine* P. LXVI. *longitudine* P. L. II. *Inter parietes arbores ubi ſtatues, fundamenta bona facito, alta* P. V. *inibi lapides ſilices totum forum longum* P. V. *latum* P. II. S. *craſſum* P. I. S. *Ibi foramen pedicinis duobus facito. ibi arbores pedicino in lapide ſtatuito. Inter duas arbores, quod loci ſupererit, robore expleto, eo plumbum infundito, ſuperiorem partem arborum digitos ſex altam facito ſiet, eo capitulum robuſtum indito, uti ſiet ſtipites ubi ſtent. Fundamenta* P. V. *facito. ibi ſilicem longum* P. II. S. *latum* P. II. S. *craſſum* P. II. S. *planum ſtatuito, ibi ſtipites ſtatuito. Item alterum ſtipitem ſtatuito: inſuper arbores ſtipitéſque trabem planam imponito, la-*

tam P. II. *craſſam* P. I. *longam* P. XXXVII. *Vel dupliꝭs indito, ſi ſolidas non habebis, ſub eas trabes inter canales, & parietes extremos, ubi trapeti ſtent, trabeculam pedum* XXIII. S. *imponito ſeſquipedalem, aut binas pro ſingulis eo ſupponito. In ijs trabeculis trabes, quæ inſuper arbores ſtipites ſtant, collocato. In ijs tignis parietes extruito, iungitóque materiæ, uti oneris ſatis habeat. Aream ubi facies,* P. V. *fundamenta alta facito, lata* P. VI. *aream, & canalem rotundam facito latam* P. IIII. S. *Cæterum pauimentum totum fundamenta pedum duorum facito. Fundamenta primum feſtucato, poſtea cæmentis minutis, & calce arenato ſemipedem unúquodque corium ſtruito. Pauimenta ad hunc modum facito, ubi libraueris, de glarea, & calce arenato primum coriū facito, id pilis ſubigito, idem alterum corium facito. eo calcem cribro ſuccretam indito alte digitos duo. ibi de teſta arida pauimentum ſtruito. ubi ſtructum erit, pauito, fricatóque, uti pauimentum bonum ſiet. Arbores, ſtipitéſque robuſtas facito, aut pineas. Si trabes minores facere uoles, canales extra columnam expolito. ſi ita feceris, trabes pedum* XXII. *longæ opus erūt. Orbem olearium latum pedibus* IIII. *punicanis coagmentis facito, craſſum digitos.* VI. *facito, ſubſcudes iligneas adindito. Eas ubi confixeris, clauis corneis occludito. In eum orbem tris cathenas indito. Eas cathenas cum orbibus clauis ferreis corrigito. Orbem ex ulmo, aut ex corylo facito. Si utrunque habebis, alternas indito.*

In uaſa uinaria ſtipites. 19

In uaſa uinaria ſtipites arboréſque binis pedibus altiores facito, ſupra foramina arborum pedem quæque uti abſient, unæ fibulæ locum facito. ſemipedem quoquouer-

ſum, in ſuculam ſena foramina indito. foramen, quod primum facies, ſemipedem ab cardine facito, cætera diuidito quàm rectiſſime. Porculum in media ſucula facito. Inter arbores medium quod erit, id ad mediam collibrato, ubi porculum figere oportebit. uti in medio prelum recte ſitum ſiet. Lingulam cum facies, de medio prelo collibrato: ut inter arbores bene conueniat, digitum pollicem laxamenti facito. Vectes longiſſimos pedum X I I X. *ſecundos pedum* X V I. *tertios pedum* X V. *remiſſarios pedum* X I I. *alteros pedum* X. *tertios pedum* V I I I.

Trapetum quomodo concinnare oporteat. 20

Columellam ferream, quæ in miliario ſtat, eā rectam ſtare oportet in medio ad perpendiculum, cuneis ſalignis circunfigi oportet bene. eo plumbum effundere caueat, ni labet columella. Si mouebitur, eximito, denuo eodem modo facito, ne ſe moueat. Modiolos in orbis, oleaginos ex orchite olea facito, & eos circumplūbato, caueto ne laxi ſient. Si autem labent, in cupam eos indito. tunicas ſolidas, & latas digitum pollicem facito, labeam bifariam faciat, & habeat quas figat clauis duplicibus, ne cadant.

Cupam quomodo ædifices. 21

Cupam facito P. X. *tam craſſam, quàm modioli poſtulabunt, mediam inter orbis, quæ conueniat, tam craſſam, quàm columella ferrea erit. Eam mediam pertundito, uti in columella indere poſſis. Eo fiſtulam ferream indito, quæ in columellam conueniat, & in cupam. Inter cupam dextra, ſiniſtra pertundito late digitos primoris* I I I I. *alte digitos primoris tres, ſub cupa tabulā ferream lata cupa media erit, pertuſam figito, quæ in columellam cōueniat dextra, ſiniſtra. foramina ubi feceris, laminis circumplectito, replicato in inferiorem partem cupæ omnis*

quatuor laminas dextra, ſiniſtra foramina utrinque ſecus laminas. Sub laminas pollulas minutas ſupponito, eas inter ſeſe configito, ne foramina maiora fiant, quo cupulae minuſculae indentur. Cupam, qua fini in modiolos erit, utrinque ſecus imbricibus ferreis quatuor deſues, ibi utrinque ſecus facito, qui figas. imbrices medias clauulis figito. Supra imbrices extrinſecus cupam pertundito, qua clauus eat qui orbem cludat. Inſuper foramen librariū ferreum digitos ſex latum indito, pertuſum utrunque ſecus qua clauus eat. Hæc omnia eius rei cauſa fiunt, uti ne cupa in lapide conteratur. Armillas IIII. *facito, quas circum orbem indas, ne cupa & clauus conterātur. Intrinſecus cupam materia ulmea aut faginea facito. Ferrum factum, quod opus erit, uti idem faber figat.* HS. L X. *opus ſunt, cū plumbum cupam emito* HS. IIII. *cupam qui concinnet, & modiolos qui indat, & plumbet operas fabri dūtaxat* H. VIII. *Idem trapetum oportet accommodet. Summa ſumpti* H. LXXII. *præter adiutores.*

Trapetum quomodo ædifices. 22

Trapetum hoc modo accommodare oportet, librator uti ſtatuatur pariter. ab labris digitum minimum orbem abeſſe oportet. ab ſolo mortarij orbes cauere oportet, ne quid mortarium terant. Inter orbem, & miliariū unum digitum intereſſe oportet. ſi plus intererit, atque orbes nimium aberunt, funi circunligato miliarium arcte crebro, uti expleas quod nimium intereſt. Si orbes altiores erunt, atq; nimium mortarium deorſum teret, orbiculos ligneos pertuſos in miliarium, in columellam ſupponito, eo altitudinem temperato. Eodem modo latitudinem orbiculis ligneis, aut armillis ferreis temperato, uſque dum recte temperabitur. Trapetus emptus eſt in Sueſſano H. CCCC.

& olei p.l. compoſturæ H.LX. *uectura boum, operas ſex homines* VI. *cum bubulcis* H.LXII. *cupam ornatam* H.LXXII.*pro oleo.*H.XXV.S.S.H.DCXXIX. *Pompeijs emptus ornatus* H.CCCXXCIIII. *uectura* H.CCXXC. *Domi melius concinnatur, & accommodatur.* Eo *ſumpti opus eſt.* H.LX. *Summa,*H.DCCXXIIII. *Si orbes in ueteres trapetos parabis medios craſſos* P.I. *digitos* III. *altos* P.I. *foramen ſemipedem quoquouerſum.eos cum aduexeris,ex trapeto temperato.* Ii *emuntur ad* Rufri *macerias* H.CXXC. *temperantur* H.XXX. *tantidem* Pompeijs *emitur.*

Ad uindemiam quæ opus ſunt ut parentur. 23

Face ad uindemiam,quæ opus ſunt,uti parentur.uaſa lauentur:corbulæ ſarciantur:picentur dolia: quæ opus ſunt,picentur. cum pluet quala parentur, ſarciantur. far molatur. Bennæ *emantur. oleæ caducæ ſalliantur.* Vuas *muſcellas ad uinum præliganeum, quod operarij bibant, ubi tempus erit, legito. ſiccum pariter omnium dierum pariter in dolia diuidito.* Si *opus erit, defrutum indito in muſtum,de muſto lixiuo coctum, partem quadrageſimam addito defruti,uel ſalis ſeſquilibram in culleum.* Marmor *ſi indes in culleum,libram indito.id indito in urnam,miſceto cum muſto. id indito in dolium reſinam ſi indes, in culleum muſti.* P.III. *bene comminuito, indito in fiſcellam & facito uti in dolio muſti pendeat. eã quaſſato crebro,uti reſina condeliqueſcat.*Indideris *defrutum,aut marmor,aut reſinam,dies* XX. *permiſceto crebro, tribulato quotidie.* Tortiuum *muſtum circumcidaneum ſuo cuique dolio diuidito,additóque pariter.*

Vinum Græcum quomodo fiat. 24

Vinum Græcum hoc modo fieri oportet : Vuas *Api-*

cias percoctas bene legito. ubi delegeris, in eius muſti culleum aquæ marinæ ueteris quadrantalia II. uel ſalis puri modium. Eum in fiſcella ſuſpendito, ſinitóque cum muſto diſtabeſcat. Si helueolum unum facere uoles, dimidium helueoli, dimidium apicij uini indito, defruti ueteris partem trigeſimam addito. Quicquid uini defrudabis, partem trigeſimam defruti addito.

Vua cocta ut ſeruetur. 25

Quum uinum coctum erit, & quum legetur, facito uti ſeruetur familiæ primũ ſuũſque, facitóque ſtudeas bene percoctum ſiccúmque legere, ne uinum nomen perdat. Vinaceos quotidie recentes ſuccernito, lecto retibus ſubtento cribrum illius rei parato, eos conculcato in dolia picata, uel in lacum uinarium picatum. id bene operito, iubeto oblini, quod des bubus per hiemem. Indidem, ſi uoles, lauito. paulatim erit lorea familiæ, quod bibat.

Vindemia facta ut uaſa torcula ſubligentur. 26

Vindemia facta uaſa torcula, corbulas, fiſcinas, funes, patibula, fibulas iubeto ſuo quidquid loco cõdi. Dolia cum uino bis in die facito extergeantur. Priuáſque ſcopulas in dolia facito habeas illi rei, qui labra doliorum circumfrices. Vbi erit lectum dies triginta, ſi bene deacinata erunt dolia, oblinito. Si uoles de fæce demere uinum, tum erit ei rei optimum tempus.

Sementim ut facias. 27

Sementim facito, ocinum, uiciam, fœnum Græcum, fabam, eruum, pabulũ bubus. Alteram, & tertiã pabuli ſationem facito. Deinde alias fruges ſerito. Scrobis in ueruacto oleis, ulmis, uitibus, ficis, ſimul cum ſemine ſerito. Si erit locus ſiccus, tum oleas per ſementim ſerito, & quæ ante ſatæ erunt, teneras tum ſupputato, & arbores ablaqueato.

Oleas & reliqua ſemina cum ſeres quomodo ſeras. 28

Oleas,ulmos,ficos,poma,uites,pinos, cupreſſos cum ſeres,bene cum radicibus eximito cum terra ſua quamplurima,circumligatóque uti ferre poſſis. in alueo aut in corbula ferri iubeto. Caueto cum uentus ſiet aut imber,effodias,aut feras. nam id maxime cauendum eſt. In ſcrobe cum pones, ſummam terram ſubdito. poſtea operito terra radicibus fini,deinde calcato pedibus bene, deinde feſtucis uectibúſque calcato quamoptime poteris. Id erit ei rei primum. Arbores craſſiores digitis V. quæ erunt, eas præciſas ſerito,oblinitóque fimo ſummas,& folijs alligato.

Stercus ut diuidas. 29

Stercus diuidito ſic.Partem dimidiam in ſegetem, ubi pabulum ſeras, inuehito. Et ſi ibi olea erit, ſimul oblaqueato,ſtercuſque addito . Poſtea pabulum ſerito, partem quartam circum oleas ablaqueatas, qua maxime opus erit, addito, terráque ſtercus operito . Alteram quartam partem in pratum reſeruato, ídq; tum maxime opus erit, ubi fauonius flabit.Euehito luna ſilenti.

Bubus frondem. 30

Bubus frondem ulmeam,populneam,querneam,ficulneam uſquedum habebis, dato . Ouibus frondem uiridem, uſquedum habebis,præbeto. Vbi ſementim facturus eris,ibi oues delectato,& frondem uſque ad pabula matura.Pabulum aridum quod condideris in hieme, quàm maxime conſeruato,cogitatóque hiems quàm longa ſiet.

Ad oleam cogendam quæ pares. 31

Ad oleam cogendam quæ opus erunt,parentur.Vimina matura,ſalix per tempus legatur, uti ſiet unde corbulæ fiant,& ueteres ſarciantur. Fibulæ unde fiant aridæ

ilignea, ulmeæ, nuceæ, ficulneæ face uti in ſtercus, aut in aquam coniiciantur. inde ubi opus erit, fibulas facito. uectes iligneos, acrufolios, laureos, ulmeos facito, uti ſient parati. Prelum de carpino atra potiſſimum facito. ulmeam, pineam, nuceam, hanc atque aliam materiem omnem cum effodies, luna decreſcente eximito, poſt meridiem, ſine uento auſtro. Tum erit tempeſtiua, cum ſemen ſuum maturum erit. Cauetóque per rorem trahas, aut doles. Quæ materies ſemen non habebit, cum glubet, tempeſtiua erit. Vento auſtro caueto, nequam materiem, néue uinum tractes, niſi neceſſario.

Vineæ arboréſque ut mature putentur. 32

Vineas, arboréſque mature face incipias putare. Vites propages ſulcos, ſurſum uorſum, quo ad eius facere poteris, uitis facito uti ducas. Arbores hoc modo putentur, rami uti diuaricentur, quos relinques, & uti recte cædantur, & ne nimium crebri relinquantur. uites bene nodentur per omnes ramos. diligenter caueto ne uitem præcipites, & ne nimium perſtringas. Arbores facito uti bene maritæ ſint, uitéſque uti ſatis multæ aſſerantur; & ſicubi opus erit, de arbore deiiciantur, & in terram deprimantur, & biennio poſt præcidito ueteres.

Vinea ut curetur. 33

Vineam ſic facito, uti curetur: Vitem bene enodatam deligato recte, flexuoſa uti ne ſiet, ſurſum uorſum ſemper ducito, quoad eius poteris, uinarios, cuſtodéſque recte relinquito. Quam altiſſimam uineam facito, alligatóque recte, dum ne nimium conſtringas, hoc modo eam curato. Capita uitium per ſementim ablaqueato. Vineam putatam circunfodito. arare incipito, ultro citróque ſulcos perpetuos ducito. Vites teneras quamprimum propagato, ſic

occato ueteres,quamminimum caſtrato,potius,ſi opus erit, deijcito,bienniόque poſt præcidito. Vitem nouellam reſecari tum erit tempus, ubi ualebit. Si uinea à uite calua erit,ſulcos interponito,ibíque uiuiradicem ſerito,umbram ab ſulcis remoueto crebróque fodito. In uinea uetere ſerito ocinum.Si macra erit,quod granum capiat ne ſerito,& circum capita addito ſtercus, paleas,uinaceas, aliquid horum,quo rectius ualeat.Vbi uinea frondere cœperit,pampinato.Vineas nouellas alligato crebro, ne caules perfringantur.Et quæ iam in perticam ibit, eius pampinos teneros alligato leuiter, corrigitóque,uti rectè ſpectent.Vbi uua uaria fieri cœperit,uites ſubligato, pampinato, uuáſque expellito,circum capita ſarito.

Salictum ut ſuo tempore cædatur.

Salictum ſuo tempore cædito,glubito,arctéque alligato.Librũ conſeruato,cum opus erit in uinea ex eo in aquã conijcito alligato.Vimina unde corbulæ fiant,conſeruato.

De ſementi facienda. 34

Redeo ad ſementim.ubi quiſque locus frigidiſſimus,aquoſiſſimúſque erit, ibi primum ſerito. In calidiſſimis locis ſementim poſtremum fieri oportet. terram caue carioſam tractes.

De agro rubricoſo.

Ager rubricoſus & terra pulla, materina, rudecta,arenoſa:item quæ aquoſa nõ erit,ibi lupinum bonum fiet. In creta,& uligine,& rubrica,& agro qui aquoſus erit, ſemen adoreum potiſſimum ſerito, quæ loca ſicca & non herboſa erunt,aperta ab umbra,ibi triticum ſerito.

De faba,& uicia,ſiligne,hordeo,ubi ſerantur. 35

Fabam in locis ualidis non calamitoſis ſerito. Viciam & fœnum Græcum quamminime herboſis locis ſerito.

Siliginem, triticum in loco aperto, cel ſo, ubi ſol quàm diutiſſime ſiet, ſeri oportet. Lentim in rudecto & rubicoſo loco, qui herboſus non ſiet, ſerito. Hordeum qui locus nouus erit, aut qui reſtibilis fieri poterit, ſerito. trimeſtrem quo in loco ſementim maturam facere non potueris, & qui locus reſtibilis craſſitudine fieri poterit, ſeri oportet. Rapinam & coles rapicij unde fiant, & raphanum in loco ſtercorato bene aut in loco craſſo ſerito.

Quæ ſegetem ſtercorent. 36

Quæ ſegetem ſtercorant. Stercus columbinum ſpargere oportet in pratum, uel in hortum, uel in ſegetem. Caprinum, ouillum, bubulum, item cæterum ſtercus omne ſedulo cõſeruato. Amurcam ſpargas, uel irriges ad arbores, circum capita maiora amphoras, ad minora urnas cum aquæ dimidio addito, ablaqueato prius non alte.

Quæ mala in ſegete ſint. 37

Si carioſam terram tractes. cicer quod uellitur, & quod ſalſum eſt, eo malum eſt. Hordeum, fœnum græcum, eruum, hæc omnia ſegetem exſugunt, & omnia quæ uelluntur. nucleos in ſegetem ne indideris.

Quæ ſegetem ſtercorent fruges.

Lupinum, faba, uicia. Stercus unde facias. ſtramenta, lupinum, paleas, fabalia, acus, frondem iligneam, querneam. Ex ſegeti uellito ebulum, cicutam, & circum ſalicta herbam altam, uluámque. eã ſubſternito ouibus, bubúſque, frõdem putidam. partem de nucleis ſuccernito & in lacum conijcito, eo aquam addito, permiſceto rutro bene. Inde lutum circum oleas ablaqueatas addito, nucleos combuſtos item addito. Vitis ſi macra erit, ſarmenta ſua concidito minute, & ibidem inarato, aut infodito. Per hiemem lucubratione hæc facito. Ridicas & palos quos pri-

die in tecto poſueras, ſiccos dolato, faculas facito. Stercus egerito, niſi intermeſtri, lunáque dimidiata. tum ne tangas. Materiam quam effodies aut præcides, abs terra diebus ſeptem proximis quibus luna plena fuerit, optime eximetur. Omnino caueto, ne quam materiam doles, neu cædas, neu tangas ſi potes, niſi ſiccam, neu gelidã, neu rorulentam. Frumenta face bis ſarias runcéſque, auenámq; deſtringas.

De uinea & arboribus putatis.

De uinea & arboribus putatis ſarmenta degere, & fiſcinam facere, & uitis, & ligna in caminum ficulna, & codicillos domino in aceruum componeto.

De fornace calcaria. 38

Fornacem calcariam pedes latam X facito, altam pedes X X. uſque ad pedes I I I ſummam latam redigito. Si uno præfurnio coques, lacunam intus magnam facito, uti ſatis ſiet, ubi cinerem concipiat ne foras ſit educendus. Fornacémque bene ſtruito. facito fortax totam fornacem infimam complectatur. Si duobus præfurnijs coques, lacuna nihil opus erit. Cum cinere eruto opus erit, altero præfurnio eruito, in altero ignis erit. Ignem caueto ne intermittas, quin ſemper ſiet, néue noctu, néue ullo tempore intermittatur, caueto. Lapidem bonum, in fornacem, quam candidiſſimum, quamminime uarium indito. Cum fornacem facies, fauces præcipites deorſum facito. Vbi ſatis foderis, tum fornaci locum facito, uti quam altiſſima, & quamminime uentoſa ſiet. Si parum altam fornacem habebis, ubi facias lateres ſummam ſtatuito, aut cæmentis cum luto ſummum extrinſecus oblinito. Cum ignem ſubdideris, ſiqua flamma exibit, niſi per orbem ſummum luto oblinito. Ventus ad præfurnium caueto ne accedat. Inibi auſtrum caueto maxime. Hoc ſigni erit, ubi calx cocta

erit, ſummos lapides coctos eſſe oportebit. item infimi lapides cocti cadent, & flamma minus fumoſa exibit. Si ligna, & uirgas non poteris uendere, neque lapidem habebis unde calcem coquas, de lignis carbones coquito, uirgas & ſarmenta, quæ tibi uſioni ſupererunt, in ſegete comburito. Vbi eas combuſſeris, ibi papauer ſerito.

Vbi tempeſtates malæ erunt quid fieri poſſit. 39

Vbi tempeſtates malæ erunt, cum opus fieri non poterit, ſtercus in ſterquilinium egerito. Bubile, ouile, cortem, uillam bene purgato. Dolia plumbo uincito, uel materie quernea, uiriſica alligato. Si bene ſarceris, aut bene alligaueris, & in rimas medicamentum indideris, benéque picaueris quoduis dolium, uinarium facere poteris. Medicamentum in dolium hoc modo facito: Ceræ P. I. reſinæ P. I. ſulfuris P. ⁝ ⁝. Hæc omnia in calicem nouum indito. eo addito gypſum contritum, uti craſſitudo fiat quaſi emplaſtrum, eo dolia ſarcito. Vbi ſarceris, qui colorem eundem facias, cretæ crudæ partes duas, calcis tertia commiſceto: inde laterculos facito, coquito in fornacem, eum conterito, ídque inducito. Per imbrem in uillam quærito quid fieri poſſit. Ne ceſſetur munditias facito. Cogitato, ſi nihil fiet, nihilo minus ſumptum futurum.

Per uer quæ fiant. 40

Per uer hæc fieri oportet. Sulcos & ſcrobes fieri ſeminarijs. Vitiarijs locum uerti. uites propagari. In locis craſſis & humectis ulmos, ficos, poma, oleas ſeri oportet. Ficos, oleas, mala, pira, uites inſeri oportet luna ſilenti poſt meridiem, ſine uento auſtro. Oleas, ficos, pira, mala hoc modo inſerito: Quem ramum inſiturus eris, præcidito, inclinato aliquantum, ut aqua defluat. Cum præcides, caueto ne librum conuellas. Sumito tibi ſurculum durum, eum

præacuito, ſalicem Græcam diſcindito, argillam, uel cretam coaddito, arenæ paululum, & fimum bubulum. Hæc unà bene condepſito, quammaxime uti lentum fiat, capito tibi ſciſſam ſalicem, ea ſtirpem præciſum circunligato, ne liber frangatur. Vbi id feceris, ſurculum aridum præacutum inter librum & ſtirpem artito primores digitos duos, poſtea capito tibi ſurculum. quod genus inſerere uoles, eum primorem præacuito obliquum primores digitos duos. ſurculum aridum quem artiueras, eximito, eo artito ſurculum: quem inſerere uoles librum ad librum uorſum facito, artito uſqueadeo quo præacueris. Idem alterum ſurculum tertium, quartum facito. Quot genera uoles, tot indito, ſalicem Græcam amplius circunligato, luto depſto, ſtirpem oblito, digitos craſſos III. Inſuper lingua bubula obtegito, ſi pluat, ne aqua in librum permanet. eam linguam inſuper librum alligato, ne cadat. Poſtea ſtramentis circundato, alligatóque, ne gelus noceat.

Inſitio uitis aliarúmque rerum. 41

Vitis inſitio una eſt per uer, altera eſt cum uua floret, ea optima eſt. Pirorũ ac malorum inſitio per uer, & per ſolſtitium dies quinquaginta, & per uindemiam. Oleæ & ficorum inſitio eſt per uer. Vitem ſic inſerito, præcidito quam inſeres, eam mediam diffindito per medullam. eo ſurculos præacutos artito. Quos inſeres medullam cum medulla componito. Altera inſitio eſt: Si uitis uitem continget, utriuſque uitem teneram præacuito, obliquo inter ſeſe medullam cum medulla libro colligato. Tertia inſitio eſt: Terebra uitem quam inſeres, pertundito, eo duos ſurculos uitigineos, quod genus eſſe uoles, inſectos obliquos artito ad medullam. facito ijs medullam cum medulla coniungas, artitóque ea qua terebraueris, alterũ ex al-

tera parte. Eos ſurculos facito ſint longi pedes binos, eos in terram dimittito, replicatóque ad uitis caput, medias ui tis uinclis in terram defigito, terráque operito. Hæc omnia luto depſto oblinito, alligato, integitóque ad eundem modum, tanquam oleas.

Ficos & oleas alio modo. 42

Ficos & oleas altero modo, quod genus aut ficum, aut oleam eſſe uoles, inde librum ſcalpro eximito, alterum librum cum gemma de eo fico, quod genus eſſe uoles, eximito, apponito in eum locum, unde excauaeris in alterum genus, facitóque uti conueniat. Librum longum facito digitos III. S. *latum digitos tres. ad eundem modum oblinito, integito, uti cætera.*

Sulcos quomodo facias. 43

Sulcos, ſi locus aquoſus erit, alueatos eſſe oportet latos ſummos pedes III. *altos pedes* IIII. *infimum latum pedem unum, & palmum. eos lapide conſternito. ſi lapis non erit, perticis ſaligneis uiridibus controuerſis collatis conſternito. ſi pertica non erit, ſarmentis colligatis. Poſtea ſcrobes facito altos* P. III. S. *latos pedes* IIII. *& facito de ſcrobe aqua in ſulcum defluat, ita oleas ſerito.*

Vitibus ſulcos propagationéſque.

Vitibus ſulcos & propagines, ne minus pedibus II. S. *quoquouerſus facito. Si uoles uinea cito creſcat, & olea quam ſeueris, ſemel in menſe ſulcos, & circum capita oleagina quotmenſibus uſque donec trimæ erũt, fodere oportet. Eodem modo cæteras arbores procurato.*

Olea quo tempore putetur. 44

Oliuetum diebus XV. *ante æquinoctium uernum incipito putare. Ex eo die dies* XLV *recte putabis. In hoc*

modo putato, qua locus rectè ferax erit, quæ arida erunt. & ſiquid uentus interfregerit, ea omnia eximito. qua locus ferax non erit, id plus concidito, aratóque bene enodato, ſtirpéſque leueis facito.

De taleis oleagineis. 45

Taleas oleagineas, quas in ſcrobe ſaturus eris, tripedaneas decidito, diligentérque tractato, ne liber laboret. cum dolabis aut ſecabis, quas in ſeminario ſaturus eris, pedalis facito, eas ſic inſerito. Locus bipalio ſubactus ſiet, benéque terra tenera ſiet, benéque glutus ſiet. Cum taleam demittes, pede taleam opprimito. ſi parum deſcendet, malleolo aut mateola adigito, cauetóque ne librum ſcandas cum adiges. Palo prius locum ne feceris, quo taleã demittas: ſi ita ſeueris uti ſtet talea, melius uiuet. Taleæ ubi trimæ ſunt, tum denique maturæ ſunt, ubi liber ſeſe uertet. Si in ſcrobibus aut in ſulcis ſeres, ternas taleas ponito, eáſque diuaricato ſupra terram, ne plus IIII digitos tranſuerſos emineant, uel oculos ſerito.

Seminarium quomodo fiat. 46

Seminarium ad hunc modum facito: Locum quàm optimum & apertiſſimum & ſtercoroſiſſimum poteris, & quàm ſimillimum genus terræ eæ, ubi ſemina poſiturus eris, & uti ne nimis longe ſemina ex ſeminario ferantur, eum locum bipalio uortito, delapidato, circúmque ſepito bene, & in ordine ſerito, in ſeſquipedẽ quoquouorſum taleam demittito, opprimitóque pede. Si parũ deprimere poteris, malleo aut mateola adigito. Digitũ ſupra terram facito ſemina emineant, fimóq; bubulo ſummam taleam oblinito, ſignúmque apud taleam apponito, crebróque ſarito. Si uoles cito ſemina creſcant, ad eundem modum alia ſemina ſerito.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Harundo quomodo ſeratur. 47

Harundinem ſic ſerito. ternos pedes oculos diſponito. uitiarium eodem modo facito, ſeritóque. ubi uitis bima erit, reſecato. ubi trima erit, eximito, ſi pecus paſcetur. ubi uitem ſerere uoles, ter prius reſecato, quàm ad arborem ponas. ubi V nodos ueteres habebit, tum ad arborē ponito. quotannis porrinā inſerito, quotannis habebis quod eximas.

Pomarium ſeminarium. 48

Pomarium ſeminarium ad eundem modum, atque oleagineum facito. Suum quidquid genus talearum ſerito. Semen cupreſſi ubi ſeres, bipalio uortito. uere primo ſerito. porcas pedes quinos latas facito: eo ſtercus minutum addito, conſarito, glebáſque comminuito. Porcam planam facito, paulum concauam. Tum ſemē ſerito, cribro tanquam linum, eo terram cribro incernito, altam digitum tranſuerſum. Eam terram tabula aut pedibus complanato, furcas circum offigito. eo perticas intendito. eo ſarmenta aut crates ficarias imponito, quæ frigus defendant, & ſolem. uti ſubtus homo ambulare poſſit, facito: crebro runcato: ſimul herbæ inceperint naſci, eximito. Nam ſi herbam durā uelles, cupreſſos ſimul euelles. Ad eundem modum ſemen pirorum, malorum ſerito, tegitóque. Nuces pineas ad eundem modum, niſi tanquam alium ſerito.

De uinea uetere. 49

Vineam ueterem ſi in alium locum tranſferre uoles, duntaxat brachium craſſam licebit. Primum deputato, binas gemmas, ne amplius relinquito. Ex radicibus bene effodito, uſque radices perſequitor, & caueto ne radices ſaucies. ita uti fuerit, ponito in ſcrobe, aut in ſulco, operitóque, & bene occulcato. Eodémque modo uineam ſtatuito, al

ligato,flexatóque uti fuerit,crebróque fodito.

Prata quomodo ſtercorentur. 50

Prata primo uere ſtercorato luna ſilenti. Quæ irrigua non erunt,ubi fauonius flare cœperit. Cum prata defendes,depurgato,herbáſque malas omnes radicitus effodito. Vbi uineam deputaueris, aceruum lignorum uirgarúmque facito. Ficos interputato, & in uinea ficos ſubradito alte,ne eas uitis ſcandat. Seminaria facito, & uetera reſarcito. Hoc facito antequam uineam fodere incipias.

Vbi daps profanata erit,quid fiat.

Vbi daps profanata comeſtáque erit,uerno arare incipito,& loca primum arato quæ ſiccíſſima erunt: & quæ craſſiſſima & aquoſiſſima erunt, ea poſtremum arato, dum ne prius obdureſcant.

Propagatio oleæ pomorúmque. 51

Propagatio pomorum,aliarum arborum. Ab arbore abs terra pulli,qui naſcentur,eos in terram deprimito,extollitóque primorem partem, uti radicem capiat:inde biēnio poſt effodito, ſeritóque. Ficum,oleā, malum punicum, cotoneum, aliáque mala omnia, laurum, myrtum, nuces prenæſtinas, platanum. Hæc omnia à capite propagari eximíque,ſeríque eodem modo oportet.

Quæ diligentius propagari uoles, 52

Quæ diligentius propagari uoles, in aulas, aut in qualos pertuſos propagari oportet,& cum ijs in ſcrobem deferri oportet. In arboribus, ubi radices capiāt, calicem, pertundito per fundum,aut qualum. ramum,quem radicem capere uoles,traijcito. Eum qualum,aut calicem terra impleto,calcatóque bene,in arborem relinquito. Vbi ita fuerit,ramum ſub qualo præcidito. Qualum incidito

ex una parte perpetuum. Si uero calix erit, conquaſſato, cum eo qualo, aut calice in ſcrobem ponito. Eodem modo uitem facito, eam anno poſt præcidito, ſeritóque cum qualo. Hoc modo quod genus uis propagabis.

De fœniſicia. 53

Fœnum ubi tempus erit, ſecato, cauetóque ne ſero ſeces. Prius quàm ſemen maturum ſiet, ſecato, & quod optimum

54 fœnum erit, ſeorſum condito. Per uer cum arabunt antequam ocinum, des quod edunt.

Bubus pabulum.

Bubus pabulum hoc modo parari daríque oportet. Vbi ſementim patraueris, glandem parari legíque oportet, & in aquam conijci. Inde ſemodios, ſingulis bubus in dies dari oportet, & ſi non laborabunt, paſcantur, ſatius erit. aut modium uinaciorum quos in dolium condideris. Interdiu paſcito, noctu fœni pondo XXV uni bou dato. Si fœnum non erit, frondem iligneam & ederaceā dato. Paleas triticeas, & ordeaceas, acus fabaginum, uiciam, uel de lupino: item de cæteris frugibus omnia condito. Cum ſtramenta condes, quæ herboſiſſima erunt in tecto condito, & ſale ſpargito. deinde ea pro fœno dato. Vbi uerno dare cœperis, modium glandis aut uinaciorum dato, aut modium lupini macerati, & fœni pondo XV. Vbi ocinum tempeſtiuum erit, dato primum. Manibus carpito, id renaſcetur. quod falcula ſecueris, non renaſcetur. Vſque ocinum dato, donec areſcat, ita temperato, poſtea uiciam dato, poſtea panicum dato, ſecundum panicum frondem ulmeam dato. Si populneam habebis, admiſceto, ut ulmea ſatis ſiet. Vbi ulmeam non habebis, querneam & ficulneam dato. Nihil eſt quod magis expediat, quàm boues bene curare. Boues niſi per hiemem, cum non

arabunt,paſci non oportet.Nam uiride cum edunt,ſemper id expectant. & fiſcellas habere oportet, ne herbam ſectentur cum arabunt.

De lignis domini. 55

Ligna domino in tabulato condito,codicillos oleagneos,radices in aceruo ſub dio metas facito.

Familiæ cibaria quanta dentur. 56

Familiæ cibaria qui opus facient per hiemem, tritici modios IIII. *per æſtatem modios* IIII. S.*uilico,uilicæ epiſtatæ, opilioni modios* III. *Compeditis per hiemem panis* P. IIII. *Vbi uineam fodere cœperint,panis* P. V. *uſqueadeo dum ficus eſſe cœperint, deinde ad* P. IIII *redito.*

Vinum familiæ quantum detur. 57

Vinum familiæ,ubi uindemia facta erit,loram bibant menſes III.*Menſe quarto heminas in dies,id eſt,in menſe congios* II. S.*Menſe quinto,ſexto,ſeptimo, octauo, in dies ſextarios,id eſt,in menſe congios quinque.nono,decimo,undecimo,in dies heminas ternas: id eſt amphoram. Hoc amplius Saturnalibus, & Compitalibus in ſingulos homines congios. Summa uini in homines ſingulos inter annum cum compeditis uti quicquid operis facient pro portione addito. Eos non eſt nimium in annos ſingulos uini quadrantalia* X *ebibere.*

Pulmentarium familiæ quantum detur. 58

Pulmentarium familiæ,oleæ caducæ quamplurimum condito.Poſtea oleas tempeſtiuas, unde minimum olei fieri poterit,eas condito,parcito,uti quamdiutiſſime durent. ubi oleæ comeſæ erunt, halecem & acetum dato. Oleum dato in menſes unicuique ſextarium I. *Salis unicuique in anno modium ſatis eſt.*

Veſtimenta familiæ. 59

Veſtimenta familiæ tunicam P. I I I. S. *ſaga alternis annis. Quoties cuique tunicam aut ſagum dabis, prius ueterem accipito, unde centones fiant. Sculponeas bonas alternis annis dare oportet.*

Bubus cibaria. 60

Bubus cibaria annua in iuga ſingula lupini modios C X X. *aut glandis modios* C C X L. *fœni pondo,* I Ↄ X X Ↄ *ocini. fabæ modios* X X. *uiciæ modios* X X X. *Præterea granatui uideto uti ſatis uiciæ ſeras. Pabulum cum ſeres, multas ſationes facito.*

Quomodo ager colatur. 61

Quid eſt agrum bene colere? bene arare. Quid ſecundum? Arare. tertio, Stercorare. Qui oletum ſæpiſſime & altiſſime miſcebit, is tenuiſſimas radices exarabit. ſi male arabit, radices ſurſum adibunt, craſſiores fient, & in radices uires oleæ abibunt. Agrum frumentarium cum ares, bene & tempeſtiue ares, ſulco uario ne ares. Cætera cultura eſt multum ſerere, & diligenter eximere ſemina, & per tempus radices quamplurimas cum terra ferre. ubi radices bene operueris, calcare bene, ne aqua noceat. Siquis quærat, quod tempus oleæ ſerendæ ſiet, agro ſicco per ſementim, agro læto per uer.

Quot ploſtra habere oportet. 62

Quot iuga boum, mulorum, aſinorum habebis, totidem ploſtra eſſe oportet.

Funem quàm longum eſſe oporteat. 63

Funem torculum eſſe oportet extentum P. L V. *Funem loreum in ploſtrum* P. L X. *lorea retinacula longa* P. X X V I. *ſubiugia in ploſtrum* P. X V I I I. *funicu-*

lum P. X V. *in aratrum ſubiugia lorum* P. X V I. *funiculum* P. V I I I.

De olea colligenda. 64

Olea ubi matura erit, quamprimum cogi oportet, quamminimum in terra & in tabulato eſſe oportet. In terra & in tabulato puteſcit. Leguli uolunt, uti olea caduca quamplurima ſit, quo plus legatur. Factores, ut in tabulato diu ſit, ut fracida ſit, quo facilius efficiant. Nolito credere oleum in tabulato poſſe creſcere. Quamcitiſſime conficies, tam maxime expediet, & totidē modijs collectæ plus olei efficient, & melius. Olea quæ diu fuerit in terra, aut in tabulato, inde olei minus fiet & deterius. Oleum ſi poteris, bis in die depleto. Nam oleum quamdiutiſſime in amurca & in fracibus erit, tam deterrimum erit.

Oleum uiride quomodo fiat. 65

Oleum uiride ſic facito: Oleam quamprimum ex terra tollito. Si inquinata erit, lauito, à folijs & ſtercore purgato. Poſtridie, aut poſt diem tertium, quàm lecta erit, facito. Oleam ubi nigra erit, ſtringito. Quàm acerbiſſima olea oleum facies, tam oleum optimum erit. Domino de matura olea oleum fieri maxime expediet. Si gelicidia erunt, cum oleam coges, triduum, aut quatriduum poſt oleum facito. Eam oleam, ſi uoles, ſale inſpergito. Quàm calidiſſimum torcularium & cellam habeto.

Cuſtodis, & capulatoris officia. 66

Seruet diligenter cellam & torcularium. Caueat quamminimum in torcularium & in cellam introeatur. Quammundiſſime puriſſiméque fiat, uaſo aheneo, neque nucleis ad oleum ne utatur. nam ſi utetur, oleum male ſapiet. Cortinam plumbeam in lacum ponito, quò oleū fluat. ubi factores uectibus prement, continuo capulator con-

cha oleum, quamdiligentiſſime poterit, tollat, nec ceſſet. Amurcam caueat ne tollat. Oleum in labrum primum indito. Inde in alterũ dolium indito. De ijs labris fraces, amurcámque ſemper ſubtrahito. Cum oleum ſuſtuleris de cortina, amurcam deborito.

Item cuſtodis officia. 67

Qui in torculario erunt, uaſa pura habeant, curéntque uti olea bene perficiatur, benéque ſiccetur. Ligna in torculario ne cædant. Oleum frequenter capiant. Factoribus det in ſingulos factus, olei ſextarios, & in lucernam quod opus ſiet. Fraces qnotidie reijciat. amurcam commutet uſqueadeo, donec in lacum, qui in cella eſt, poſtremum peruenerit, fiſcinas ſpongia effingat. Quotidie oleo lacum commutet, donec in dolium peruenerit. In torculario & in cella caueat diligenter, nequid olei ſurripiatur.

Vaſa olearia & uinaria extollere. 68

Vbi uindemia & oleitas facta erit, prela extollito, funes torculos, medipontos, ſubductarios in carnario, aut in prelo ſuſpendito. orbes, fibulas, uectes, ſcutulas, fiſcinas, corbulas, quala, ſcalas, patibula omnia, queis uſus erit, in ſuo quidque loco reponito.

Dolia quomodo imbuantur. 69

Dolia olearia noua ſic imbuito. Amurca impleto dies VII. Facito ut amurcam quotidie ſuppleas. Poſtea amurcam eximito & arfacito. ubi arebit, cummim pridie in aquam infundito. Ea poſtridie diluito. Poſtea doliũ calfacito. Minus quàm ſi picare uelis tepeat, ſatis eſt. Lenibus lignis facito caleſcat. ubi temperate tepebit, tum cummim indito, poſtea linito. Si recte liueris, in dolium quinquagenarium cummim P. IIII ſatis erit.

Bubus medicamentum. 70

Si morbum metues, ſanis dato ſalis micas I I I. *folia laurea* I I I. *porri fibras* I I I. *ulpici ſpicas* I I I. *alij ſpicas* I I I. *thuris grana* I I I. *herbæ ſabinæ plantas* I I I. *rutæ folia* I I I. *uitis albæ caules* I I I. *fabulos albos* I I I. *carbones uiuos* I I I. *uini* S. I I I. *Hæc omnia ſublimiter legi, teri, dariq; oportet. Ieiunus ſiet qui dabit. Ter triduũ de ea potione unicuiq; boui dato. Ita diuidito, cum ter unicuique dederis, omnẽ abſumas. Bóſq; ipſus & qui dabit, facito ut uterq; ſublimiter ſtent. uaſe ligneo dato.*

Bos ſi ægrotare cœperit. 71

Bos ſi ægrotare cœperit, dato continuo ei unum ouum gallinaceum crudum, integrum facito deuoret. Poſtridie caput ulpici conterito, cum hemina uini: facitóque ebibat, ſublimiter terat & uaſo ligneo det. Bóſque ipſus, & qui dabit, ſublimiter ſtet. Ieiunus ieiuno boui dato.

Boues ne pedes ſubterant. 72

Boues ne pedes ſubterant, priuſquã in uiam quoquam ages, pice liquida cornua infima unguito.

Quomodo bubus medicamentum detur. 73

Vbi uuæ uariæ cœperint fieri, bubus medicamentum dato quotannis, uti ualeant. Pellem anguinam ubi uideris, tollito & condito, ne quæras cum opus ſiet. Eam pellem, & far, & ſalem, & ſerpullum, hæc omnia unà conterito, cum uino dato bubus bibant omnibus. per æſtatem boues aquam bonam & liquidam bibant: ſemper curato, ut ualeant refert.

Panem depſticium ſic facito. 74

Panem depſticium ſic facito. Manus, mortariũmque bene lauato. Farinam in mortarium indito, aquæ paulatim addito, ſubigitóque pulchre. ubi bene ſubegeris, defingito,

D.i.

coquitóque ſub teſtu.

Libum hoc modo facito. 75

Libum hoc modo facito.Caſei P. I I. *bene diſterat in mortario.ubi bene diſtriuerit,farinæ ſilgineæ libram,aut ſi uoles tenerius eſſe, ſelibram ſimulaginis ſolum eodem indito,permiſcetóque cum caſeo bene,ouum* I. *addito, & unà permiſceto bene*. *Inde panem facito. Folia ſubdito, in foco caldo ſub teſtu coquito leniter.*

Placentam ſic facito. 76

Placentam ſic facito.Farinæ ſilgineæ L. I I. *unde ſolum facias in tracta,farinæ* L. I I I I. *& alicæ primæ* L. I I. *alicam in aquam infundito.ubi bene mollis erit,in mortarium purum indito,ſiccatóque bene.Deinde manibus depſito. ubi bene ſubactum erit,farinæ* L. I I I I. *paulatim addito, id utrunque tracta facito. In qualo, ubi areſcant,componito.ubi arebunt, componito puriter, tum facies in ſingula tracta.Vbi depſueris,panno oleo uncto tangito,& circuntergeto,unguitóque ubi tracta erunt focum, ubi coquas,calfacito bene, & teſtum. Poſtea farinæ* L. I I. *conſpergito, condepſitóque. Inde facito ſolum tenue caſei ouilli* P. X I I I I. *ne acidũ ſiet,& bene recens in aquam indito,ibi macerato,aquam ter mutato. Inde eximito, ſiccatóque bene paulatim manibus, ſiccum bene in mortariũ imponito.Vbi omne caſeum bene ſiccaueris,in mortarium purum manibus condepſito, comminuitóque quammaxime. Deinde cribrum farinarium purum ſumito, caſeúmque per cribrum facito tranſeat in mortariũ. Poſtea indito mellis boni* P. I I I I. S. *id unà bene commiſceto cum caſeo.Poſtea in tabula pura,quæ pateat* P. I.*ibi balteum ponito,folia laurea uncta ſupponito,placentã fingito.Tracta ſingula in totum ſolum primum ponito,deinde de mor*

tario tracta linito, tracta addito ſingulatim, item linito uſqueadeo,donec omne caſeum cum melle aduſus eris. In ſummum tracta ſingula indito, poſtea ſolum contrahito, ornatóque focum.de ue primo,temperatóque. Tunc placen * *tam imponito,texto caldo operito, pruna inſuper, & circum operito. Video,ut bene, & otioſe percoquas. aperito, dum inſpicias bis,aut ter.ubi cocta erit, eximito,& melle unguito.hæc erit placenta ſemodialis.*

Spiram ſic facito. 77

Spiram ſic facito.Quantum uoles pro ratione, ita uti placenta fit,eadem omnia facito,niſi alio modo fingito in ſolo tracta,cum melle oblinito bene.Inde tanquam reſtim tractes facito, ita imponito in ſolo, ſimplicibus completo bene arcte.Cætera omnia quaſi placentam facias, facito,coquitóque.

Scriblitam ſic facito. 78

Scriblitam ſic facito.In balteo tractes caſeo, ad eundem modum facito,uti placentam ſine melle.

Globulos ſic facito. 79

Globos ſic facito. Caſeum cum alica ad eundem modum miſceto. inde quantos uoles facere facito, in ahenum caldum unguen indito. Singulos aut binos coquito, uerſatóque crebro duabus rudibus, coctos eximito. Eos melle unguito,papauer infriato,ita ponito.

Encytum ſic facito. 80

Encytum ad eundem modum facito, uti globos, niſi calicem pertuſum cauum habeat. ita in unguem caldum fundito.honeſtum quaſi ſpiram facito.idque duabus rudibus uorſato, præſtatóque. item unguito, coloratóque,caldum ne nimium,id cum melle,aut cum mulſo apponito.

Erneum ſic facito. 81

Erneum tanquam placentã,eadem omnia indito quæ in placentam,id permiſceto in alueo.Indito in hirneam fictilem,eam demittito in aulam aheneam aquæ calidæ plenam. ita coquito ad ignem. Vbi coctum erit, hirneam confringito,ita ponito.

Spæritam ſic facito. 82

Spæritam ſic facito, ita uti ſpiram, niſi ſic fingito detractis caſeo,melle,ſphæras pugnum altas facito.Eas in ſolo componito,denſas eodem modo componito,atque ſpirã, itémque coquito.

Votum pro bubus. 83

Votum pro bubus, ut ualeant, ſic facito.Marti Siluano in ſilua interdius,in capita ſingula boum uotum facito farris adorei libras III. & lardi P. IIII. S. & pulpæ P. IIII. S. uini ſextarios tres. Id in unum uas liceto conijcere, & uinum item in unum uas liceto conijcere. Eam rem diuinam uel ſeruus, uel liber licebit faciat. Vbi res diuina facta erit,ſtatim ibidem conſumito. Mulier ad eam rem diuinam ne adſit,néue uideat quomodo fiat. Hoc uotum in annos ſingulos.ſi uoles,licebit nouere.

Sauillum ſic facito. 84

Sauillum hoc modo facito. Farinæ ſelibram, caſei P. II. S. unà commiſceto quaſi libum mellis P.=-.& ouum unum.Catinum fictile oleo unguito. Vbi omnia bene commiſcueris,in catinum indito. Catinum texto operito. uideto ut bene percoquas medium,ubi altiſſimum eſt.ubi coctum erit,catinum eximito,melle unguito, papauer infriato, ſub textum ſubde pauliſper,poſtea eximito. ita pone cum catillo,& lingulis.

Pultem punicam ſic facito. 85

Pultem punicam ſic coquito. Libram alicæ in aquam indito, facito uti bene madeat. Id infundito in alueum purum, eo caſei recentis P. III. mellis. P.S. ouum unum, omnia unà permiſceto bene. Ita inſipito in aulam nouam.

Graneam triticeam ſic facito. 86

Graneam triticeam ſic facito. Selibram tritici puri in mortarium purum indat, lauet bene, corticémque deterat bene, eluátque bene. Poſtea in aulam indat, & aquam puram, coquátque. Vbi coctum erit, lacte addat paulatim uſqueadeo, donec cremor craſſus erit factus.

Amulum ſic facito. 87

Amulum ſic facito. Siliginem purgato bene, poſtea in alueum indat, eo addat aquam bis in die. Die decimo aquam exſiccato, exurgeto bene, in alueo puro miſceto bene, facito tanquam fæx fiat. Id in linteum nouum indito, exprimito cremorem in patinam nouam, aut in mortarium. id omne ita facito, & refricato denuo. Eam patinam in ſole ponito, areſcat. ubi arebit, in aulam nouam indito, inde facito cum lacte coquat.

Salem candidum ſic facito. 88

Salem candidũ ſic facito. Amphorã defracto collo purã impleto aquæ puræ, in ſole ponito: ibi fiſcellam cũ ſale populari ſuſpendito, & quaſſato, ſuppletóque. Identidem. Id aliquoties in die cotidie facito, uſqueadeo donec ſal deſiuerit tabeſcere biduũ. Id ſigni erit, menam aridam, uel ouum demittito: ſi natabit, ea muries erit. uel carnẽ, uel caſeos, uel ſalſamẽta quo condias. Eam muriã in labella, uel in patinas in ſole ponito. Vſqueadeo in ſole habeto, donec concreuerit. inde flos ſalis fiet. Vbi nubilabitur, & noctu ſub tecto ponito. Quotidie, cum ſol erit, in ſole ponito.

Gallinas & anſeres ſic farcito. 89

Gallinas & anſeres ſic farcito. Gallinas teneras, quæ primum parient, cōcludat, polline, uel farina ordeacea conſperſa turundas faciat. eas in aquam intinguat, in os indat. paulatim quotidie addat. ex gula conſideret, quod ſatis ſiet. Bis in die farciat, & meridie bibere dato, nec plus aqua ſita ſiet horam unam. Eodem modo anſerem alito, niſi prius dato bibere, & bis in die bis eſcam.

Palumbum recentem ſic farcito. 90

Palumbum recentem ut prenſus erit, ei fabam coctam toſtam primum dato. ex ore in eius os inflato item aquā. hoc dies VII facito. Poſtea fabam freſam puram, & far purum facito, & fabæ tertia pars ut inferueſcat. cum far inſipiat, puriter facito, & coquito bene. id ubi excoxeris depſito bene, oleo manum unguito. primum puſillum, poſtea magis depſes, oleo tangito depſitóque, dum poteris facere turundas, ex aqua dato, eſcam temperato.

Aream ſic facito. 91

Aream ſic facito. Locum ubi facies confodito, poſtea amurca conſpergito bene, ſinitóque combibat. Poſtea comminuito glebas bene. Deinde coæquato, & pauiculis uerberato. Poſtea denuo amurca conſpergito, ſinitóque areſcat. Si ita feceris, neque formicæ nocebunt, neque herbæ naſcentur.

Frumento ne curculio noceat. 92

Frumento ne noceat curculio, neu mures tangant, lutum de amurca facito, palearum paulum addito, ſinito macereſcant bene, & ſubigito bene, eo granariū totum oblinito craſſo luto, poſtea conſpergito, amurcā omne, quod lutaueris. Vbi aruerit, eo frumentum refrigeratum condito, curculio non nocebit.

Olea ſi fructum non fert. 93

Olea ſi fructum nõ feret, ablaqueato. Poſtea ſtramenta circumponito. Poſtea amurcam cum aqua commiſceto æquas partes. Deinde ad oleam circunfundito, ad arborem maximã urnam commixti ſat eſt. Ad minores arbores pro ratione indito. Et idem hoc ſi facies ad arbores feraces, eæ quoq; meliores fient. Ad eas ſtramẽta ne addideris.

Fici uti groſſos teneant. 94

Fici uti groſſos teneant, facito omnia, quo modo oleæ, & hoc amplius, cum uer adpetet, terram adaggerato bene. Si ita feceris, & groſſi non cadent, & fici ſcabræ non fient, & multo feraciores erunt.

Conuoluulus in uinea ne fiet. 95

Conuoluulus in uinea ne fiet, amurcam cõdito, puram bene facito, in uas aheneũ indito congios II. poſtea igni leni coquito, rudicula agitato crebro, uſqueadeo, dum fiat tam craſſum, quàm mel. Poſtea ſumito bituminis tertiarium, & ſulfuris quartarium. Conterito in mortario ſeorſum utrunque. Poſtea infriato quàm minutiſſime in amurcam caldam, & ſimul rudicula miſceto, & denuo coquito ſub dio. Nam ſi in tecto coquas, cum bitumen & ſulfur additum eſt, excand.ſcet. Vbi erit tam craſſum, quàm uiſcum, ſinito frigeſcat. Hac uitem circum caput, & ſub brachia unguito, conuoluulus non naſcetur.

Oues ne ſcabræ fiant. 96

Oues ne ſcabræ fiant, amurcam condito, puram bene facito, aquam ubi lupinus deferuerit, & fæcem de uino bono inter ſe omnia commiſceto pariter. Poſtea cum detonderis, unguito totas, ſinito biduum aut triduum conſudent. Deinde lauito in mari, ſi aquam marinam non habebis, facito aquam ſalſam, ea lauito. Si hæc ſic feceris, neque

ſcabræ fient,& lanæ plus,& meliorem habebunt,& ricini non erunt moleſti. Eodem *in omnes quadrupedes utito,ſi ſcabræ erunt.*

Amurca axem unguito. 97

Amurca decocta axem unguito,& lora,& calciamenta,& coria omnia meliora facies.

Veſtimenta ne tineæ tangant. 98

Veſtimenta ne tineæ tangant, amurcam decoquito ad dimidium, ea unguito fundum arcæ, & extrinſecus, & pedes,& angulos. Vbi *ea adaruerit,ueſtimenta condito.* Si *ita feceris, tineæ non nocebunt.* Et *item ligneam ſupellectilem omnem ſi ungues,non puteſcet: & cum ea terſeris, ſplendidior fiet.* Item *ahenea omnia unguito,ſed prius extergeto bene.* Poſtea *cum unxeris, cum uti uoles, extergeto, ſplendidior erit,& ærugo non erit moleſta.*

Fici aridæ ut integræ ſint. 99

Fici aridæ ſi uoles ut integræ ſint, in uas fictile condito.id amurca decocta unguito.

Oleum ſi in metretam addes. 100

Oleum ſi in metretam nouam inditurus eris,amurca ita uti eſt cruda prius colluito,agitatóque diu,ut bene combibat. Id *ſi feceris, metreta oleum non bibet, & oleũ melius faciet,& ipſa metreta firmior erit.*

Virgas murteas uti ſerues,
item aliud genus. 101

Virgas murteas ſi uoles cum bacis ſeruare, & item aliud genus quod uis,& ſi ramulos ficulneos uoles cum folijs, inter ſe alligato, faſciculos facito, eos in amurcam demittito, ſupra ſtet amurca facito. Sed *ea quæ demiſſurus eris,ſumito paulo acerbiora.* Vas, *quo condideris, oblinito planè.*

Si bouem aut aliam quadrupedem ſerpens momorderit. 102

Si bouem, aut aliam quamuis quadrupedem ſerpens momorderit Melanthij cætabulum, quod medici uocant ſmyrneum, conterito in uini ueteris hemina. Id per nares indito, & ad ipſum morſum ſtercus ſuillum apponito. Et idem hoc (ſi uſus uenerit) homini facito.

Boues uti ualeant. 103

Boues uti ualeant, & curati bene ſient, & qui faſtidient cibum, uti magis cupide appetant, pabulum, quod dabis, amurca ſpargito, primo paululum, dum conſueſcant, poſtea magis, & dato rarenter bibere commixtam cum aqua æquabiliter quarto quinto quoque die. hoc ſic facies, ita boues & corpore curatiores erunt, & morbus aberit.

Vinum familiæ per hiemem qui utatur. 104

Vinum familiæ per hiemem qui utatur. Muſti quadrantalia X. in dolium indito, aceti acris quadrantalia II. Eodem infundito ſapæ quadrantalia duo, aquæ dulcis quadrantalia L. Hæc rude miſceto ter in die, dies V. continuos. Eo addito aquæ marinæ ueteris ſextarios LXIIII. & operculum in dolium imponito, & oblinito dies X. Hoc uinum durabit tibi uſque ad ſolſtitium. Siquid ſuperfuerit poſt ſolſtitium, acetum acerrimum, & pulcherrimum erit.

Qui ager à mari aberit, ibi uinum Græcum ſic facito. 105

Qui ager longe à mari aberit, ibi uinum Græcum ſic facito. Muſti quadrantalia XX. in aheneũ, aut plumbeum infundito, ignem ſubdito. ubi bullabit uinum, ignem ſubducito. ubi id uinum refrixerit, in dolium quadrage-

narium infundito, ſeorſum in uas aquæ dulcis quadrantal I. infundito. ſalis ℔ I. ſinito muriam fieri. Vbi muria facta erit, eodem in dolium infundito. Schœnum, & calamum in pila contundito, quod ſiet ſextarium unun eodem in dolium infundito, ut odoratum ſiet. Poſt dies XXX. dolium oblinito. Ad uer diffundito in amphoras. Biennium in ſole ſinito poſitum eſſe. Deinde in tectum conferto. Hoc uinum deterius non erit, quàm coum.

Aquæ marinæ concinnatio. 106

Aquæ marinæ quadrantal I. ex alto ſumito, quo aqua dulcis non accedit, ſeſquilibram ſalis frigito, eodem indito, & rude miſceto uſqueadeo, donec ouum gallinaceum coctum natabit, deſinito miſcere. Eodem uini ueteris, uel aminnij, uel miſcelli albi congios II. infundito, miſceto probe. Poſtea in uas picatum confundito, & oblinito. Siquis plus uoles aquæ marinæ concinnare, pro portione, ea omnia facito.

Quo labra doliorum circumlinas, ut bene odorata ſient, & nequid uitij in uinum accedat. 107

Sapæ congios VI. quamoptime infundito in aheneum. aut in plumbeum. & iris aridæ contuſæ heminam, & ſertam campanicam P. V. bene odoratam, unà cum iri contundas, quamminutiſſime per cribrum cernas, & unà cum ſapa coquas ſarmentis, & leui flamma commoueto. Videto, ne aduras. uſque coquito, dum dimidium excoquas. Vbi refrixerit, confundito in uas picatum bene odoratum, & oblinito, & utito in labra doliorum.

Vinum ſi uoles experiri. 108

Vinum ſi uoles experiri duraturum ſit, nec ne, polentam grandem dimidium acetabuli in caliculum nouum

indito, & uini ſextarium de eo uino, quod uoles experiri, eodem infundito, & imponito in carbones, facito bis, aut ter inferueat. Tum id percolato, polentam adijcito. Vinum ponito ſub dio. Poſtridie mane guſtato. Si id ſapiet, quod in dolio eſt, ſcito duraturum. Si ſubacidum erit, non durabit.

Vinum aſperum lene fieri. 109

Vinum aſperum quod erit, lene & ſuaue ſi uoles facere, ſic facito. De eruo farinam facito lib. IIII. *& uini cyathos* IIII. *conſpergito ſapa. Poſtea facito laterculos. Sinito combibant noctem & diem. poſtea commiſceto cum eo uino in dolio, & oblinito dies* LX. *Id uinum erit lene, & ſuaue, & bono colere, & bene odoratum.*

Odorem deteriorem demere uino. 110

Teſtam de tegula craſſam puram calfacito in igni bene. Vbi calebit, eam picato, reſticula alligato, teſtam demittito in dolium infimum leniter, ſinito biduum oblitum dolium: ſi demptus erit odor deterior, id optime, ſi non, ſæpius facito, uſque dum odorem malum dempſeris.

Si uoles ſcire uinum aquam habeat, nec ne. 111

Si uoles ſcire in uinum aqua addita ſit, nec ne, uaſculum facito de materia ederacea. Vinum id, quod putabis aquam habere, eodem mittito. Si habebit aquam, uinum effluet, aqua manebit. Nam non continet uinum uas ederaceum.

Vinum coum ſi uoles facere. 112

Vinum coum ſi uoles facere, aquam ex alto marinam ſumito, mari tranquillo, cum uentus non erit, dies LXX *ante uindemiam, quo aqua dulcis non perueniet. Vbi hauſeris de mari, in dolium fundito, nolito implere, quadrantalibus* V *minus ſit, quàm plenum. operculum imponi-*

*to, relinquito qua interſpiret. ubi dies X X X præte-
rierint, tranſfundito in alterum dolium puriter, & leui-
ter. relinquito in imo quod deſederit. poſt dies X X in al
terum dolium item tranſfundito, ita relinquito uſque ad
uindemiam. Vnde uinum coum facere uoles, uuas relin-
quito in uinea, ſinito bene coquantur. & ubi pluerit, &
ſiccauerit, tum deligito. & ponito in ſole biduum, aut tri-
duum ſub dio, ſi pluuiæ non erunt. ſi pluuia erit in tecto
in cratibus componito, & ſiqua acina corrupta erunt,
depurgato. Tum ſumito aquam marinam Q. S. S. ϵ. in
dolium quinquagenarium infundito aquæ marinæ Q. X.
Tum acina de uuis miſcellis decerpito, de ſcopio, in idem
dolium uſque dum impleueris, manu comprimito, ut com-
bibant aquam marinam, ubi impleueris dolium, operculo
operito, relinquito qua interſpiret. Vbi triduum præteri-
erit, eximito de dolio, calcato in torculario, & id uinum con*
113 *dito in dolia lauta, & pura, & ſicca. Vt odoratum be-
ne fiet ſic facito: ſumito teſtem picatam: eo prunam le-
nem indito ſuffito, ſerta, & ſchœno, & palma, quam ha-
bent unguentarij, ponito in dolio, & operito, ne odor ex-
eat, ante quàm uinum indas. Hoc facito pridie quàm ui-
num infundere uoles, de lacu quamprimum uinum in do
lia indito, ſinito dies X V operta ante quàm oblinas, re-
linquito qua interſpiret uinum. poſtea oblinito. Poſt dies
X L. diffundito in amphoras, & addito in ſingulas am-
phoras ſapæ ſextarium unum. Amphoras nolito implere
nimium anſarum infimarum fini. & amphoras in ſole
ponito, ubi herba non ſiet. & amphoras operito, ne aqua
accedat, & ne plus quatriduum in ſole ſiueris. Poſt qua-
triduum in culleum componito, & inſtipato.*

Vinum ſi uoles concinnare ut aluum bonam faciat. 114

Vinum ſi uoles concinnare, ut aluum bonam faciat, ſecundum uindemiam, ubi uites ablaqueantur, quantum putabis ei rei ſatis eſſe uini, tot uites ablaqueato, & ſignato. earum radices circunſecato, & purgato. Veratri radices contundito in pila, eas radices dato circum uitem. & ſtercus uetus, & cinerem ueterem, & duas partes terræ circundato radices uitis. terram inſuper inijcito. Hoc uinum ſeorſum legito. Si uoles ſeruare in uetuſtatem, ad aluum mouendam ſeruato, nec commiſceas cum cætero uino. De eo uino cyathum ſumito, & miſceto aqua, & bibito ante cœnam. Sine periculo aluum mouebit.

In uinum muſtum ueratri atri.

In uinum muſtum ueratri atri manipulum coniĳcito in amphoram. ubi ſatis efferuerit, de uino manipulum eĳcito, id uinum ſeruato ad aluum mouendam.

Vinum ad aluum mouendam. 115

Vinum ad aluum mouendam concinnare ſi uoles: Vites cum ablaqueabuntur, ſignato rubrica, ne admiſceas cum cætero uino. Treis faſciculos uerari atri circumponito circum radices, & terram inſuper iniĳcito. Per uindemiam de ĳs uitibus, quod delegeris, ſeorſum ſeruato, cyathum in cæteram potionem indito, aluum mouebit, & poſtridie perpurgabit ſine periculo.

Lentim quomodo ſerues. 116

Lentim quomodo ſeruari oporteat. Laſerpitium aceto diluito, permiſceto lentim aceto laſerpitiato, & ponito in ſole. Poſtea lentim oleo perfricato, ſinito areſcat, ita integra ſeruabitur recte.

Oleæ albæ quomodo condiantur. 117

Oleæ albæ quemadmodum condiantur. Ante quàm nigræ fiant contundantur, & in aquam deijciantur, crebro aquam mutet. Deinde ubi ſatis maceratæ erunt, exprimat, & in acetum coniјciat, & oleum addat, ſalis ſelibram. in modium olearum fœniculum, & lentiſcum ſeorſum condat in acetum. Si unà admiſcere uoles, cito utitor, in orculam calcato manibus ſiccis. cum uti uoles, ſumito.

Oleam albam ſecundum uindemiam quam utaris. 118

Oleam albam quam ſecundum uindemiam uti uoles, ſic condito. Muſti tantundem addito, quantum aceti. Cætera item condito ita, uti ſupra ſcriptum eſt.

Epityrum album, nigrum, uarium quemadmodum ex oliuis facias.

Epityrum album, nigrum, uariúmque ſic facito. Ex oleis albis, nigris uarijſque nucleos eijcito. Sic condito. Concidito ipſas. addito oleum, acetum, coriandrum, cuminum, fœniculum, rutam, mentam. in orculam condito, oleum ſupra ſiet, ita utitor.

Muſtum ſi uoles totum annum habere. 120

Muſtum ſi uoles totum annum habere, in amphoram muſtum indito, & corticem oppicato, demittito in piſcinam, poſt X X X. diem eximito, totum annum muſtum erit.

Muſtaceos ſic facito. 121

Muſtaceos ſic facito, Farinæ ſiligneæ modium unum muſto conſpergito. Aniſum, cuminum, adipis P. I I. caſei libram, & de uirga lauri deradito, eodem addito. Et ubi definxeris, lauri folia ſubtus addito, cum coques.

Vinum concinnare ad lotium. 122

Vinum concinnare,ſi lotium difficilius tranſibit. Capreidam,uel iuniperum contundito in pila, libram indito in duobus congijs uini ueteris in uaſe aheneo,uel in plumbeo deferuefacito.ubi refrixerit,in lagœnam indito,id mane ieiunus cyathum ſumito,proderit.

Vinum ad iſchiacos concinnare. 123

Vinum ad iſchiacos ſic facito. De iunipero materiam ſemipedem craſſam concidito minutim. Eam inferuefacito cum congio uini ueteris: ubi refrixerit, in lagœnam confundito: & poſtea id utito. uini cyathum mane ieiunus,proderit.

Vt canes interdiu concluſos habeas. 124

Canes interdiu clauſos eſſe oportet,ut noctu acriores & uigilantiores ſint.

Vinum murteum q.a.m.facere debeas. 125

Vinum murteum ſic facito:Murtam nigram arfacito in umbra. ubi iam paſſa erit,ſeruato ad uindemiam, in urnam muſti contundito murtæ ſemodium,id oblinito. Vbi deſiuerit feruere muſtum,murtam eximito.Id eſt ad aluum crudam,& ad lateris dolorem,& ad cœliacum.

Ad tormina & ſi aluus non conſiſtat. 126

Ad tormina,& ſi aluus non conſiſtet,& ſi tineæ, & lumbrici moleſti erunt, X X X *mala punica acerba ſumito,contundito, indito in urceum, & uini nigri auſteri congios tres:uas oblinito,poſt dies* X X X. *aperito, & utito:ieiunus heminam bibito.*

Ad dyſpepſiam & ſtranguriam. 127

Ad dyſpepſiam, & ſtranguriam mederi malum punicum ubi florebit, colligito. Tris minas in amphoram infundito. uini Q. I. *ueteris addito,& fœniculi radicē pu*

ram contuſam minā. Oblinito amphorā, & poſt dies XXX aperito & utitor. Vbi uoles cibum concoquere, & lotium facere, hinc bibito quantum uoles ſine periculo. Idem uinum tinias perpurgat, & lumbricos, ſi ſic concinnes. Incœnatum iube eſſe, poſtridie thuris drachmam I conterito, & mel coctum drachmam unam, & uini ſextarium origaniti, dato ieiuno, & puero pro ætate triobolum, & uini heminam. Supra pilam inſcendat, & ſaliat decies, & deambulet.

Habitationem delutare. 118

Si habitationem delutare uis, terrā quammaxime cretoſam, uel rubricoſam ſumito, eo amurcam infundito, paleas indito. ſinito quatriduum fraceſcat. ubi bene fracuerit, rutro concidito. ubi conciderit, delutato. Ita neque aſpergo nocebit, neque mures caua faciant, neque herba naſcetur, neque lutamenta ſcindent ſe.

Area quomodo fiat. 119

Aream ubi frumentum teratur, ſic facito: Confodiatur minute terra, amurca bene conſpergatur, ut combibat quamplurimum. comminuito terram, & cylındro aut pauicula coæquato. ubi coæquata erit, neque formicæ moleſtæ erunt, & cum pluerit lutum non erit.

Vt ligna amurca ſpargantur. 120

Codicillos, oleaginos, & cætera ligna amurca cruda perſpergito, & in ſole ponito, perbibant bene. Ita neque fumoſa erunt, & ardebunt bene.

Piro florente dapem pro bubus fieri. 121

Dapem pro bubus piro florente facito. Poſtea uerno arare incipito. Ea loca primum arato quæ rudeata arenoſáque erunt. Poſtea uti quæque grauiſſima atque aquoſiſſima erunt, ita poſtremo arato.

Dapem quomodo facias. 132

Dapem hoc modo fieri oportet. Ioui dapali culignam uini quantum uis polluceto. Eo die feriæ bubus & bubulcis, & qui dapem facient. Cum pollucere oportebit, ſic facies. Iupiter dapalis, quod tibi fieri oportet, in domo familia mea culignam uini dapi eius rei ergô. Macte hac illace dape pollucenda eſto. Manus interluito. Poſtea uinum ſumito. Iupiter dapalis, macte iſtace dape pollucenda eſto. Macte uino inferiori eſto. Veſtæ ſi uoles dato. daps Ioui aſſaria pecuina urna uini Ioui caſte. Profanato ſine contagione. Poſtea dape facta ſerito milium, panicum, alium, lentim.

Propagatio pomorum. 133

Propagatio pomorum, cæterarúmque arborum. Arboribus ab terra pulli, qui nati erunt, eos in terram deprimito, extollito uti radicem capere poſſint. Inde ubi tempus erit, effodito, ſeritóque recte. Ficum, oleam, malum punicum, mala ſtruthea, cotonea, aliáque mala omnia, laurum cypriam, delphicam, prunum, myrtum coniugulum, & myrtum album & nigrum, nuces auellanas, prenæſtinas, platanũ, hæc omnia genera à capitibus propagari eximíque ad hunc modum oportebit. Quæ diligentius ſeri uoles, in calicibus ſeri oportet. In arboribus radices uti capiãt, calicem pertuſum ſumito tibi, aut quaſillum, per eum ramulum tranſerito, eum quaſillum terra impleto calcatóque, in arborem relinquito. Vbi bimum erit, ramum tenerum infra præcidito, cum quaſillo ſerito. Eo modo quod uis genus arborum facere poteris, uti radices bene habeant. Item uitem in quaſillum propagato, terráque bene operito, anno poſt præcidito, cum quaſillo ſerito.

Antequam meſſem incipias, ut porcam præcidaneam facias. 134

Priuſquam meſſim facies, porcam præcidaneam hoc modo fieri oportet. Cereri porca præcidanea, porco fœmina, priuſquam haſce fruges condantur, far, triticum, ordeum, fabam, ſemen rapicium, thure, uino, Iano, Ioui, Iunoni præfato. Priuſquam porcum fœminam immolabis, Iano ſtruem commoueto ſic: Iane pater, te hac ſtrue commouenda bonas preces precor, uti ſies uolens propitius mihi, liberíſque meis, domo, familiǽque meæ. Ferctum Ioui moueto & mactato ſic: Iupiter te hoc ferclo obmouendo bonas preces precor, uti ſies uolens propitius mihi liberíſque meis, domo familiǽque meæ mactus hoc ferclo. Poſtea Iano uinum dato ſic: Iane pater, uti te ſtrue commouenda bonas preces bene precatus ſum, eiuſdē rei ergô macte uino inferiori eſto. Poſtea Ioui ſic: Iupiter macte ferclo eſto, macte uino inferiori eſto. Poſtea porcam præcidaneā immolato. Vbi exta proſecta erūt, Iano ſtruem cōmoueto, mactatóque item uti prius obmoueris. Ioui ferctū obmoueto, mactatóq; item uti prius feceras. Item Iano uinum dato, & Ioui uinum dato, ita uti prius datū ob ſtruem obmouendam, & ferctum libandum. poſtea Cereri exta, & uinum dato.

Quemadmodum tunicas, cæteráſque res & ubi emas. 135

Romæ tunicas, togas, ſaga, centones, ſculponeas: Calibus, & Minturnis, cuculliones, ferramenta, falces, palas, ligones, ſecures, ornamenta, murices, catellas: Venafro, palas: Sueſſæ, & in Lucanis ploſtra, treblæ albæ: Romæ dolia, labra: tegulæ ex Venafro. Aratra in terram ualidā romanica bona erunt, in terram pullam campanica, iuga romanica optima erunt. Vomis indutilis optimus erit. Tra-

*peti Pōpeijs.Nolæ ad Rufri maceriam claues.Cloſtra Ro-
mæ.Hamæ, urnæ oleariæ, urcei aquarij, urnæ uinariæ,
alia uaſa ahenea Capuæ.Nolæ fiſcinæ campanicæ. Hæ
hamæ utiles ſunt.Funis ſubductarius,ſpartum omne Ca-
puæ.Fiſcinas romanicas Sueſſæ,Caſino.Eæ optimæ erunt
Romæ,funem torculū ſiquis faciet Caſini L. Tūnius.Ve-
nafri C.Mēnius L. F.eò indere oportet coria bona V I I I
noſtratia recentia quæ depſta ſient, quamminimum ſa-
lis habeāt,ea depſere & unguere unguine prius oportet,
tum ſiccare.Funē exordiri oportet lōgum pedes L X X I I.
toros I I I . habeat lora in toros ſingulos I X, lata digi-
tos I I. Cum tortus erit longus pedes X L I X. In commiſ
ſura abibunt pedes I I I, reliquum erit pedes X L V I.
Vbi extentus erit,accedent P. V.longus erit P.L I.Funem
torculum extentum longum eſſe oportet pedes L V, maxi-
mis uaſis: minoribus pedes L I. Funem loreum in plo-
ſtrum iuſtum pedes L X.ſemifunium pedes X L V. lora
retinacula in ploſtrum ped.X X X V I, ad aratrum ped.
X X V I. lora præductoria ped. X X V I I.S. ſubiugia in
luſtrū lora ped.X I X. funiculum P.X V. in aratrū ſubiu
gia lora P. X I I.funiculum ped.I I X.Trapetos latos ma
ximos ped.I I I.S. orbis altos ped.I I I.S. orbis medios
ex lapicidinis cum eximet craſſos pedem,& palmū inter
miliarium,& labrū ped.I I.digitos I I. labra craſſa di-
gitum.Secundarium trapetum latum ped. I I I I.& pal
mum inter miliarium,& labrum pes unus,digitus unus,
labra craſſa digitos V. orbes altos ped. I I I. & digitos
V.craſſos ped.I, & digitos I I I. Foramen in orbes ſemi-
ped.quoquouerſum facito. Tertium trapetum latum ped.
I I I I.inter miliarium,& labrum ped. I. labrū dig.V.
orbis altus ped. I I I.digitos I I I, craſſos ped. I. digitos*

II. *Trapetum ubi aruectum erit, ubi ſtatues, ibi & commodato, concinnatóque.*

Politionem quo pacto dari oporteat. 136

In agro Caſinatæ, & Venafro in loco bono parte octaua corbi diuidat, ſatis bona ſeptima, tertio loco ſexta, ſi granum medio diuidet, parti quinta in Venafro ager optimus IX. parti corbi diuidat. Si communiter piſunt, qua ex parte politori pars eſt, eam partem in piſtrinum politor ordeum quinta modio fabam quinta modio diuidat.

Vineam redemptori partiario ut des. 137

Vineam curandam partiario, bene curet fundum, arbuſtum, agrum frumentarium. Partiario fœnum, & pabulum, quod bubus ſatis ſiet, qui illic ſient. Cætera omnia pro indiuiſo.

Vt boues ferijs iungere tibi liceat. 138

Boues ferijs coniungere licet. Hoc licet facere, aruehãt ligna, fabalia, frumentum quod non daturus erit. Mulis, equis, aſinis feriæ nullæ, niſi ſi in familia ſunt.

Quemadmodum lucum conlucare debeas. 139

Lucum cõlucare Romano more ſic oportet. Porco piaculo facito. Sic uerba concipito: Si deus, ſi dea es, quoium illud ſacrum eſt, uti tibi ius ſiet porco piaculo facere, illiuſce ſacri coercendi ergô. Harumce rerum ergô, ſiue ego ſiue quis iuſſu meo fecerit, uti id recte factum ſiet. Eius rei ergô te hoc porco piaculo immolando bonas preces precor, uti ſies uolens propitius mihi, domo, familiæque meæ, liberíſque meis. Harũce rerum ergô macte hoc porco piaculo immolando eſto.

Si fodere uoles altero piaculo quid facere debeas. 140

Si fodere uelis altero piaculo eodem modo facito, hoc

amplius dicito,operis faciundi cauſa: cum opus, quotidie per partes facito.ſi intermiſeris,aut feriæ publicæ,aut familiares interceſſerint,altero piaculo facito.

Si agrum luſtrare uis quid facere debeas. 141

Agrum luſtrare ſic oportet.Impera ſuouitaurilia circumagi cum diuis uolentibus,quódque bene eueniat mando tibi Mani,uti illace ſuouitaurilia fundum,agrum, terrámque meam quota ex parte ſiue circumagi,ſiue circunferenda cenſeas,uti cures luſtrare. Ianum,Iouémque uino præfamino,ſic dicito: Mars pater te precor, quæſóque uti ſies uolens propitius mihi, domo, familiæque noſtræ, quoius rei ergô agrum,terram,fundúmque meum ſuouitauralia circumagi iuſſi.uti tu morbos uiſos,inuiſóſque,uiduertatem,uaſtitudinémque, calamitates, intemperiáſque prohibeſſis,defendas,auerruncáſque. utíque tu fruges,frumenta,uineta,uirgultáque grandire,beneq; euenire ſinas. paſtores,pecuáque ſalua ſeruaſſis, duíſq; bonam ſalutem ualetudinémque mihi,domo,familiæque noſtræ. Haruncæ rerum ergô fundi,terræ agríque mei luſtrandi, luſtríque faciendi ergô ſicuti dixi macte hiſce ſuouitaurilibus lactentibus immolandis eſto.Mars pater eiuſdem rei ergô,macte hiſce ſuouitaurilibus lactentibus eſto . Item cultro facito ſtruem,& fertum uti adſiet. Inde obmoueto. Vbi porcum immolabis,agnum,uitulúmque ſic oportet. Eiúſque rei ergô macte hiſce ſuouitaurilibus immolandis eſto nominare uetat Martem,neque agnũ,uitulúmque.Si minus in omnes litabit,ſic uerba concipito : Mars pater, ſi quid tibi in illiſce ſuouitaurilibus lactentibus,neque ſatiſfactum eſt, te hiſce ſuouitaurilibus piaculo. Si uno, duobúſue dubitauerit,ſic uerba concipito: Mars pater, quod tibi illuc porco, neque ſatiſfactum eſt,te hoc porco piaculo.

Vilici officia. 142

Vilici officia quæ ſunt, quæ dominus præcipit, ea omnia quæ in fundo fieri oportet, quǽque emi pararíque oportet, quomodóque cibaria, ueſtimenta familiæ dari oportet, eadem uti curet, faciátque moneo, dominóque dicto audiens ſit. Hoc *amplius, quomodo uilicam uti oportet, & quomodo eæ imperari oportet, uti aduentu domini, quæ opus ſunt, parentur, curentúrque diligenter.*

Vilicæ officia. 143

Vilicæ quæ ſunt officia, curato faciat.Si eam tibi dederit dominus uxorem, ea eſto contentus.Ea te metuat.Facito ne nimium luxurioſa ſiet. Vicinas, aliáſque mulieres quàm minimum utatur.Néue domum, néue ad ſeſe recipiat. ad cœnam nequò eat, néue ambulatrix ſiet.rem diuinam ni faciat, néue mandet, qui pro ea faciat iniuſſu domini, aut dominæ. Scito dominum pro tota familia rem diuinam facere.Munda ſiet. Villam conuerſam, mundámque habeat.Focum purum circumuerſum quotidie, priuſquam cubitum eat, habeat. Kalendis, Idibus, Nonis feſtus dies cum erit, coronam in focum indat. Per eoſdémque dies Lari familiari pro copia ſupplicet. Cibum tibi, & familiæ curet, uti coctum habeat. Gallinas multas, & oua uti habeat. Pira arida, ſorba, ficos, uuas paſſas, ſorba in ſapa, & pira, & uuas in dolijs, & mala ſtruthea. Vuas in uinaceis, & in urceis, in terra obrutas. Et nuces prenæſtinas recentes in urceo in terra obrutas habeat. Mala ſcantiana in dolijs, & alia quæ condi ſolent, & ſiluatica. Hæc omnia quotannis diligenter uti condita habeat. Farinam bonam, & far ſubtile ſciat facere.

Lex oleæ legendæ. 144

Oleam legendam hoc modo locare oportet.Oleã cogi-

ro recte omnem arbitratu domini,aut quem cuſtodem fecerit,aut cui olea uenierit.Oleam ne ſtringito,néue uerberato iniuſſu domini aut cuſtodis. Si aduerſus ea quis fecerit,quod ipſe eo die delegerit, pro eo nemo ſoluet,neque debebitur . Oleam qui legerint, omnes iuranto ad dominum, aut ad cuſtodem, ſeſe oleam non ſurripuiſſe, neque quenquam ſuo dolo malo ea oleitate ex fundo L. Manlij. Qui eorum non ita iurauerit,quod is legerit omne,pro eo argentum nemo dabit, neque debebitur, oleam cogi recte, ſatis dato arbitratu L. Manlij. Scalæ ita uti datæ erunt, ita reddito,niſi quæ uetuſtate fractæ erunt. Si non erunt, reddet æquas,aut arbitratu deducetur.Siquid redemptoris opera domino damni datum erit,reſoluito. Id uiri boni arbitratu deducetur. Legulos quot opus erunt, præbeto,& ſtrictores.Si non præbuerit, quanti conductum erit, aut locatum erit,deducetur,tanto minus debebitur.De fundo ligna & oleam ne deportato . Qui oleam legerit, qui deportarit,in ſingulas deportationes SS. N. II. deducentur, neque id debebitur. Omnem oleam puram metietur. Modio oleario aſſiduos homines quinquaginta præbeto, duas partes ſtrictorum præbeto.Nequis concedat, quo olea legunda & faciunda carius locetur. Extra quam ſiquem ſocium impræſentiarum dixerit, ſiquis aduerſum ea fecerit,ſi dominus aut cuſtos uolent,iurent omnes ſocij. Si non ita iurauerint, pro ea olea legunda, & faciunda nemo dabit,neque debebitur ei,qui non ita iurauerit.Acceſſiones in M̊ ∞ CC. accedit oleæ ſalſæ M̊ V.olei puri P. IX in tota oleitate SS.V. aceti quadrantalia V. Quod oleæ ſalſæ non acceperint, dum oleam legent, in modios ſingulos SS.S.S. dabuntur.

Vilici officia. 142

Vilici officia quæ ſunt, quæ dominus præcipit, ea omnia quæ in fundo fieri oportet, quǽque emi pararíque oportet, quomodóque cibaria, ueſtimenta familiæ dari oportet, eadem uti curet, faciátque moneo, dominóque dicto audiens ſit. Hoc amplius, quomodo uilicam uti oportet, & quomodo eæ imperari oportet, uti aduentu domini, quæ opus ſunt, parentur, curentúrque diligenter.

Vilicæ officia. 143

Vilicæ quæ ſunt officia, curato faciat. Si eam tibi dederit dominus uxorem, ea eſto contentus. Ea te metuat. Facito ne nimium luxurioſa ſiet. Vicinas, aliáſque mulieres quàm minimum utatur. Néue domum, néue ad ſeſe recipiat. ad cœnam nequò eat, néue ambulatrix ſiet. rem diuinam ni faciat, néue mandet, qui pro ea faciat iniuſſu domini, aut dominæ. Scito dominum pro tota familia rem diuinam facere. Munda ſiet. Villam conuerſam, mundámque habeat. Focum purum circumuerſum quotidie, priuſquam cubitum eat, habeat. Kalendis, Idibus, Nonis feſtus dies cum erit, coronam in focum indat. Per eoſdémque dies Lari familiari pro copia ſupplicet. Cibum tibi, & familiæ curet, uti coctum habeat. Gallinas multas, & oua uti habeat. Pira arida, ſorba, ficos, uuas paſſas, ſorba in ſapa, & pira, & uuas in dolijs, & mala ſtruthea. Vuas in uinaceis, & in urceis, in terra obrutas. Et nuces prenæſtinas recentes in urceo in terra obrutas habeat. Mala ſcantiana in dolijs, & alia quæ condi ſolent, & ſiluatica. Hæc omnia quotannis diligenter uti condita habeat. Farinam bonam, & far ſubtile ſciat facere.

Lex oleæ legendæ. 144

Oleam legendam hoc modo locare oportet. Oleā cogi-

to recte omnem arbitratu domini, aut quem cuſtodem fecerit, aut cui olea uenierit. Oleam ne ſtringito, néue uerberato iniuſſu domini aut cuſtodis. Si aduerſus ea quis fecerit, quod ipſe eo die delegerit, pro eo nemo ſoluet, neque debebitur. Oleam qui legerint, omnes iuranto ad dominum, aut ad cuſtodem, ſeſe oleam non ſurripuiſſe, neque quenquam ſuo dolo malo ea oleitate ex fundo L. Manlij. Qui eorum non ita iurauerit, quod is legerit omne, pro eo argentum nemo dabit, neque debebitur, oleam cogi recte, ſatis dato arbitratu L. Manlij. Scalæ ita uti datæ erunt, ita reddito, niſi quæ uetuſtate fractæ erunt. Si non erunt, reddet æquas, aut arbitratu deducetur. Siquid redemptoris opera domino damni datum erit, reſoluito. Id uiri boni arbitratu deducetur. Legulos quot opus erunt, præbeto, & ſtrictores. Si non præbuerit, quanti conductum erit, aut locatum erit, deducetur, tanto minus debebitur. De fundo ligna & oleam ne deportato. Qui oleam legerit, qui deportarit, in ſingulas deportationes SS. N. I I. deducentur, neque id debebitur. Omnem oleam puram metietur. Modio oleario aſſiduos homines quinquaginta præbeto, duas partes ſtrictorum præbeto. Nequis concedat, quo olea legunda & faciunda carius locetur. Extra quam ſiquem ſocium impræſentiarum dixerit, ſiquis aduerſum ea fecerit, ſi dominus aut cuſtos uolent, iurent omnes ſocij. Si non ita iurauerint, pro ea olea legunda, & faciunda nemo dabit, neque debebitur ei, qui non ita iurauerit. Acceſſiones in ᷒ ∞ CC. accedit oleæ ſalſæ ᷒ V. olei puri P. I X in tota oleitate SS. V. aceti quadrantalia V. Quod oleæ ſalſæ non acceperint, dum oleam legent, in modios ſingulos SS. S. S. dabuntur.

Lex oleæ faciundæ. 145

Oleam faciundam hac lege oportet locare. Facito recte arbitratu domini, aut cuſtodis. Qui id negotium curabit ſi ſex iugis uaſis opus erit, facito. Homines eos dato, qui placebunt aut cuſtodi, aut quis eam oleam emerit. Trapeti facito. Si operarij conducti erunt, aut facienda locata erit, pro eo reſoluito, aut deducetur. Oleum ne tangito uten di cauſa, neque furandi cauſa, niſi quod cuſtos dederit, aut dominus. Si ſumpſerit, in ſingulas ſumpſiones ꞩ. N. XL. deducentur, neque debebitur. Factores, qui oleum fecerint, omnes iurato aut ad dominum, aut ad cuſtodem, ſeſe de fundo L. Manlij, neque alium quenquam ſuo dolo malo, oleum, neque oleam ſurripuiſſe. Qui eorum non ita iurauerit, quæ eius pars erit omne deducetur, neque debebitur. Socium nequem habeto, niſi quem dominus iuſſerit, aut cuſtos. Siquid redẽptoris opera domino damni datum erit, uiri boni arbitratu deducetur. Si uiride oleum opus ſiet, facito accedere oleum, & ſal ſuæ uſioni, quod ſatis ſiet, uaſarium uect. II.

Lex oleæ pendentis. 146

Oleam pendentem hac lege uenire oportet. Olea pen dens in fundo Venafro uenibit. Qui oleam emerit, amplius quàm quanti emerit: omnis pecuniæ centeſima accedet. Præconium præſens ꞩ, L. & oleum romanici pondo 8 D. uiridis P. CC. oleæ caducæ $\overset{\circ}{M}$ L. ſtrictiuæ $\overset{\circ}{M}$ X. Modio oleario menſum dato unguinis pondo X. Ponderi- * bus, modij ſque domini dato iri primæ cotulas duas. Dies argẽto ex K. nou. menſiũ X. oleæ legendæ faciundæ quæq; locata eſt, & ſi emptor locarit Idibus ſoluito. Recte hæc dari, fieriq;, ſatiſque dari domino, aut cui iuſſerit, promittito, ſatiſque dato arbitratu domini. Donicum ſolutũ erit,

aut ita ſatis datum erit,quæ in fundo illata erunt,pigneri ſunto.Nequid eorum de fundo deportato. Siquid deportauerit,domini eſto. Vaſa, torcula, funes,ſcalas, trapetos,ſiquid & aliud datum erit,ſalua recte reddito,niſi quæ uetuſtate fracta erunt.Si non reddet,æquum ſoluito.Si emptor legulis & factoribus qui illic opus fecerint, non ſoluerit,cui dari oportebit, ſi dominus uolet,ſoluat. Emptor domino debeto,& id ſatiſdato,próque ea re ita,uti S.S.E. item pigneri ſunto.

Lex uini pendentis. 147

Hac lege uinum pendens uenire oportet.Vinaceos illutos,& fæcem relinquito. Locus uinis ad K.Octob. primas dabitur. ſi non ante ea exportaueris, dominus uino, quid uolet,faciet.Cætera lex quæ oleæ pendenti.

Lex uino in dolijs. 148

Vinum in dolijs hoc modo uenire oportet. Vini in culleos ſingulos quadragenæ , & ſingulæ urnæ dabuntur, quod neque aceat,neque muceat.Id dabitur in triduo proximo,uiri boni arbitratu deguſtato. Si non ita fecerit, uinum pro deguſtato erit.Quot dies per dominũ mora fuerit,quo minus uinum deguſtet, totidem dies emptori procedẽt.Vinum accipito ante K.Ian.primas.Si non ante acceperit,dominus uinum admetietur.Quod admenſum erit, pro eo dominus reſoluito. Si emptor poſtularit, dominus iuſiurandum dabit,uerũ feciſſe. Locus uinis ad K.Octobres primas dabitur.Si ante non deportauerit,dominus uino quid uolet faciet.Cætera lex quæ oleæ pendenti.

Lex pabulo. 149

Qua lege pabulum hybernum uenire oporteat. Qua uendas finis dicito.Pabulum frui occipito ex Kalend. Septembribus. prato ſicco decedat, ubi prius florere cœpe-

rit. prato irriguo, ubi ſuper inſerque uicinus permittet, tum decedito, uel diem certam utrique facito. Cætero pabulo Kalēd. Martijs cedito. Bubus domitis bimis canterio uni, cum emptor paſcet, domino paſcere recipitur. Oleris, aſparagis, lignis, aqua, itinere, actu domini uſioni recipitur. Siquid emptor, aut paſtores, aut pecus emptoris domino damni dederit, boni uiri arbitratu reſoluat. Siquid dominus, aut familia, aut pecus emptori damni dederit, uiri boni arbitratu reſoluetur. donicum pecuniam ſatiſfecerit, aut delegarit, pecus & familia, quæ illic erit, pigneri ſunto. Siquid de ijs rebus controuerſiæ erit, Romæ iudicium fiat.

Fructus ouium qua lege ueneat. 150

Fructum ouium hac lege uenire oportet. In ſingulas caſei P.I.S. dimidium aridum, lacte ferijs quod mulſerit dimidium & præterea lactis urnam I. Hiſce legibus agnus diē & noctem qui uixerit, in fructum, & Kal. Iun. emptor fructu decedat. Si interkalatum erit K. Maijs agnos X X X, ne amplius promittat. Oues quæ non pepererint, binæ pro ſingulis in fructu cedent. Die lanam, & agnos uendat. Menſes X, ab coactore releget porcos ferarios. In oues denas ſingulos paſcat. Conductor I I. menſes paſtorem præbeat, donec domino ſatiſfecerit, aut ſoluerit, pigneri eſto.

Cupreſſum quomodo ſeras. 151

Semen cupreſſi quando legi, ſeri, propagarique oporteat, & quo pacto cupreſſeta ſeri oporteat Manius Percennius Nolanus ad hunc modum monſtrauit. Semen cupreſſi tarentinæ per uer legi oportet: materiem ubi hordeum flaueſcit. id ubi legeris in ſole ponito, ſemen purgato, id aridum condito: uti aridum expoſitum ſiet, per uer

ſerito in loco ubi terra tenerrima erit, quam pullam uocant, ubi aqua propter ſiet. eum locum ſtercorato primum bene ſtercore caprino, aut ouillo. tum uortito bipalio, terrã cũ ſtercore bene permiſceto, depurgato ab herba graminibúſque. Bene terram comminuito, areas facito pedes latas quaternos: ſubcauas facito, uti aquam continere poſſint. inter eas ſulcos facito, qua herbas de areis purgare poſſis. ubi areæ factæ erunt, ſemen ſerito crebrum, ita uti linum ſeri ſolet. eo cribro terram incernito, dimidiatum digitum terram altam ſuccernito. id bene tabula, aut manibus, aut pedibus complanato. Siquando non pluet, uti terra ſitiat, aquam irrigato leniter in areas. Si non habebis unde irriges, gerito, inditóque leniter. Quotieſcunque opus erit, facito uti aquam addas. Si herbæ natæ erunt, facito uti ab herbis purges quamtenerrimis herbis, & quoties opus erit purges per æſtatem, ita uti dictum eſt, fieri oportet, & ubi ſemen ſatum ſiet, ſtramentis operiri oportet, ubi germen naſcere cœperit, tum demi.

De ſcopis uirgeis. 152

Q. A. M. Manlij monſtrauerunt, in diebus XXX, quibus unum legeris, aliquoties facito ſcopas uirgeas ulmeas aridas, in aſſerculo alligato, eabus latera dolijs intrinſecus uſque bene perfricato, ne fæx in lateribus adhæreſcat.

De uino fæcato. 153

Vinum fæcatum ſic facito. Fiſcinas olearias campanicas duas illæ rei habeto. eas fæcis impleto, ſub prelúmque ſubdito, exprimitóque.

Vinum emptoribus quomodo admetiaris. 154

Vinum emptoribus ſine moleſtia quomodo admetiaris. Labrum culeare illæ rei facito. id habeat ad ſummum

anſas IIII. uti transferri poſſitur. Id imum pertundito. Ea fiſtulã ſubdito uti obturarier recte poſſit. & ad ſummum, qua fini culleum capiet, pertundito. id in ſuggeſtu inter dolia poſitum habeto. uti in culleum, de quo uinum ſalire poſſit. id impleto. poſtea obturato.

Per hiemem aquam de agro depellere. 155

Per hiemem aquam de agro depelli oportet. In monte foſſas inciles puras habere oportet. Prima autumnitate cum puluis eſt, tum maxime ab aqua periculum eſt. Cum pluere incipiet, familiam cum ferreis, ſarculíſque exire oportet, incilia aperire, aquam diducere in uias, & ſegetem curare oportet, uti fluat. In uilla cum pluet, circumire oportet, ſicubi perpluat, & ſignare carbone, cum deſierit pluere, uti tegula mutetur. Per ſegetem in frumentis, aut in ſegete, aut in foſſis ſicubi aqua conſtat, aut aliquid aquæ obſtat: id emittere, patefieri, remouerique oportet.

Braſſica quot medicamenta in ſe habeat. 156

De braſſica quod concoquit. Braſſica eſt, quæ omnibus oleribus antiſtat. eam eſto uel coctam, uel crudam. crudam ſi edes, in acetum intinguito, mirifice concoquit, aluum bonam facit, lotiúmque ad omnes res ſalubre eſt. Si uoles in conuiuio multum bibere, cœnaréque libenter, ante cœnam eſto crudã quantum uoles ex aceto. & item, ubi cœnaueris, comeſto aliqua V. folia, reddent te quaſi nihil ederis, biberíſque, bibéſque quantum uoles. Aluum ſi uoles deijcere ſuperiorem, ſumito braſſicæ quæ leuiſſima erit, P. IIII. Inde facito manipulos æquales tres, colligatóque. poſtea ollam ſtatuito cum aqua. ubi occipiet feruere, pauliſper dimittito unum manipulum, feruere deſiſtet. Poſtea ubi occipiet feruere, pauliſper dimittito uſque

admodum dum quinquies quinque numeres. tum eximito. Item facito alterum manipulum, item tertium, poſtea conijcito & contundito, item eximito, in linteum exugeto ſucum, quaſi heminam, in pocillum fictile. Eò indito ſalis micam quaſi eruum, & cumini fricti tantum quod oleat. Poſtea ponito pocillum in ſereno noctu. qui poturus erit, lauet calida, bibat aquam mulſam, cubet incœnatus. Poſtea mane bibat ſucum, deambulétque horas IIII. agat, negotij ſiquid habebit. Vbi libido ueniet nauſeæ, eúmque apprehendet, decumbat, purgétque ſeſe. Tantum bilis, pituitǽque eijciet, uti ipſe miretur, unde tantum ſiet. Poſtea ubi deorſum uerſus ibit, heminam, aut paulo plus bibat. Si amplius ibit, ſumito farinæ minutæ conchas duas, infriet in aquam, paulum bibat, conſiſtet. Verum quibus tormina moleſta erunt, braſſicam in aquam macerare oportet. ubi macerata erit, conijcito in aquam calidam, coquito uſque donec ea commadebit bene. aquam defundito. poſtea ſalem addito, & cumini paululum, & pollinem polentæ, eodem addito & oleum, poſtea feruefacito. Infundito in catinum, uti frigeſcat. eo interito. quod uolet, cibi poſtea edit. ſed ſi poterit ſolam braſſicam eſſe, edit. Et ſi ſine febre erit, dato uini atri duri. Aquæ tum bibat quamminimum. Si febris erit, aquam. Id facito quotidie mane. Nolito multum dare, ne pertædeſcat, uti poſſit porrò libenter eſſe. Ad eundem modum uiro & mulieri, & puero dato. Nunc de illis quibus ægrè lotium it, quibúſque ſubſtillum eſt. Sumito braſſicam, conijcito in aquam feruentem, coquito pauliſper, uti ſubcruda ſiet. poſtea aquam defundito non omnem. eò addito oleum bene, & ſalem, & cumini paululum. inferuefacito pauliſper, poſtea inde iuſculum frigidum ſorbere, & ipſam braſſi-

cum eſſe oportet, uti quamprimum excoquat. quotidie id
157 facito. De braſſica pythagorea quid in ea boni ſit,ſa-
lubritatíſque. Principium te cognoſcere oportet,quæ gene-
ra braſſicæ ſint,& cuiuſmodi naturam habeant omnia.
Ad ſalutem temperat, commutátque ſeſe ſemper cum ca-
lore,arido,ſimul humido,& dulci,& amaro,& acri.Sed
* quæ uocatur ſeptem bona in commixturā, natura omnia
hæc habet braſſica.Nunc uti cognoſcas naturam earum,
prima eſt,leuis quæ nominatur. ea eſt grandis,latis folijs,
caule magno: ualidam habet naturam, & uim magnam
habet. Altera eſt criſpa,apiacon uocatur. hæc eſt natura
& aſpectu bona ad curationem: ualidior eſt, quàm quæ
ſupraſcripta eſt.Item eſt tertia,quæ lenis uocatur, minu-
tis caulibus,tenera,& acerrima omnium eſt iſtarum,te-
nui ſucco uehementiſſima . Et primum ſcito, de omnibus
braſſicis nulla eſt illiuſmodi medicamentoſior.Ad omnia
uulnera,tumores eā contritam imponito.Hæc omnia ul-
cera purgabit,ſanáque faciet ſine dolore. Eadem tumida
concoquit.eadem erumpit.eadem uulnera putida, cance-
réſque purgabit,ſanóſq; faciet,quod medicamentum aliud
facere non poteſt. Verum prius quàm id imponas, aqua
calida multa lauato. Poſtea bis in die contritam imponi-
to.Ea omnem putorem adimet. cancer ater,is olet, & ſa-
niem ſpurcam mittit. albus purulentus eſt. ſed fiſtuloſus,
ſubtus ſuppurat ſub carne. In ea uùlnera huiuſcemodi te-
ras braſſicam,ſanum faciet.optima eſt ad huiuſcemodi uul
nus . Et luxatum ſiquod eſt, bis die aqua calida foueto,
braſſicam tritam opponito,cito ſanum faciet.Si bis die ap-
ponitur, dolores auferet: & ſiquid contuſum eſt, erum-
pet. ſi braſſicam tritam appoſueris, & ſanum faciet: &
ſiquid in mammis ulceris natum, & carcinoma, braſſi-

eam tritam opponito, ſanum faciet. Et ſi ulcus acrimoniam eius ferre non poterit, farinam hordeaceam miſceto, ita opponito. Huiuſcemodi ulcera omnia hæc ſana faciet: quod aliud medicamentum facere non poteſt, neque purgare. Et puero, & puellæ ſi ulcus erit huiuſcemodi, farinam hordeaceam addito. Et ſi uoles eam conſectam, lautam, ſiccam, ſale, aceto ſparſam eſſe, ſalubrius nihil erit. Quo libentius edas, aceto mulſo ſpargito, mentam ſiccam, & rutam coriandrum ſectam, ſale ſparſam paulo libentius edes. Id bene faciet, & mali nihil ſinet in corpore conſiſtere, & aluum bonam faciet. Siquid antea mali intus erit, omnia ſana faciet. De capite, & de oculis omnia deducet, & ſanum faciet. Hãc mane eſſe oportet ieiunum. Et ſi bilis atra eſt, & ſi lienes turgent, & ſi cor dolet, & ſi iecur, aut pulmones, aut præcordia, uno uerbo omnia ſana faciet, intro quæ dolitabũt. eodem ſilphium inradito, bonum eſt. nam uenæ omnes, ubi ſufflatæ ſunt ex cibo, non poſſunt perſpirare in toto corpore, inde aliqui morbus naſcitur. ubi ex multo cibo aluus non it, proportione braſſica ſi uteris (id ut te moneo) nihil iſtorum uſu ueniet morbis. Verum morbum articularium nulla res tantum purgat, quantum braſſica cruda, ſi eam edes cum ruta & coriandro conciſam. Sic & laſerpitium inraſum cum braſſica ex aceto oxymelli, & ſale ſparſa. Hac ſi uteris, omnes articulos poteris experiri. Nullus ſumptus eſt: & ſi ſumptus eſſet, tamen ualetudinis cauſa experirer. hanc oportet mane ieiunum eſſe. Omnis qui inſomnioſus eſt, hac eadem curatione ſanum facies. Verum aſſam braſſicam, & unctam caldam ſalis paulum dato homini ieiuno. Quamplurimam ederit, tam citiſſime ſanus fiet ex eo morbo. Tormina quibus moleſta erunt, ſic facito: Braſ-

ſicam macrato bene, poſtea in aulam conijcito, deferuefacito bene. Vbi cocta erit bene, aquam defundito. eò addito oleum bene, & ſalis paululum, & cuminum, & pollinem polentæ. Poſtea ferue bene facito. ubi ferruerit, in catinum indito. Dato edat, ſi poterit, ſine pane. ſi non, panis parum ibidem madefaciat. Et ſi febrim non habebit, dato uinum atrum bibat. cito ſanus fiet. Et hoc, ſiquando uſus uenerit, qui debilis erit, hæc res ſanum facere poteſt. braſſicam edit ita, uti S.S.F. & hoc amplius. lotium conſeruato eius, qui braſſicam eſitarit. id calfacito. eo hominem demittito, cito ſanum faciet hac cura. expertum hoc eſt. Item pueros puſillos, ſi laues eo lotio, nunquam debiles fient. & quibus oculi parum clari ſunt, eo lotio inunguito, plus uidebunt. Si caput aut ceruices dolent, eo lotio caldo lauito, deſinent dolore. Et ſi mulier eo lotio locos fouebit, nunquam ij uiroſi fient. Et fouere ſic oportet, Vbi in ſcutra ferueſeceris, ſub ſellam ſupponito pertuſam. eo mulier aſſidat, operito. circum ueſtimenta eam dato. Braſſica erratica maximam uim habet. eam arfacere, & conterere oportet bene minutam, ſiquidem purgare uoles, pridie ne cœnet, mane ieiuno dato braſſicam tritam aquæ cyathos IIII. Nulla res tam bene purgabit, neque elleborum, neque ſcamoneum, & ſine periculo, & ſcito ſalubrem eſſe corpori. Quos diffidas ſanos facere, facies. Qui hac purgatione purgandus erit, ſic eum curato: Sorbitione liquida hoc per dies VII. dato. ubi eſſe uolet, carnem aſſam dato. Si eſſe non uolet, dato braſſicam coctam, & panem, & bibat uinum lene dilutum, lauet raro, utatur unctione. Qui ſic purgatus erit, diutina ualetudine utetur, neque ullus morbus ueniet niſi ſua culpa. Et ſiquis ulcus tetrum, uel recens habebit, hanc braſſicam errati-

cam aqua ſpargito, opponito, ſanũ facies. Et ſi fiſtula erit, turunda intro trudito: ſi turundam non recipiet, diluito, indito in ueſicam, eò calamum alligato, ita premito, in fiſtulam introeat. Ea res ſanum faciet cito. Et ad omnia ulcera uetera, & noua contritam cum melle opponito, ſanum faciet. & ſi polypus in naſo introierit, braſſicam erraticam aridam tritam in malum conijcito, & ad naſum admoueto. Ita ſubducito ſuſum animam quamplurimum poteris: in triduo polypus excidet. & ubi exciderit, tamen aliquot dies idem facito, ut radices polypi perſanas facias. Auribus ſi parum audies, terito cum uino braſſicam, ſucum exprimito, in aurem intro tepidum inſtillato. cito te intelliges plus audire. Deinde petigini parcè braſſicam opponito, ſanam faciet, & ulcus non faciet.

Aluum ſi uoles deijcere. 158

Aluum deijcere hoc modo oportet. ſi uis bene tibi deijcere, ſume tibi ollam, addito eo aquæ ſeſtarios VI. *& eo addito ungulam de perna. Si ungulam non habebis, addito de perna fruſtum.* P. S. *quàm minime pingue. ubi iam coctum incipit eſſe, eo addito braſſicæ coliculos* II, *betæ coliculos* II. *cum radice ſua, feliculæ paulum, herbæ mercurialis non multum, mutulorum* L. II. *piſcem capitonem, & ſcorpionem* I, *cochleas* VI, *& lentis pugillum. Hæc omnia decoquito uſque ad ſeſtarios tres iuris. oleum ne addideris. indidẽ ſume tibi ſeſtarium unum tepidum. ãdde uini coi cyathum unum. bibe, interquieſce. deinde iterum eodem modo, deinde tertium. Purgabis te bene. Et ſi uoles inſuper uinum coum mixtum bibere, licebit bibas. Ex ijs tot rebus, quod ſcriptum eſt, unum, quod eorum uis, aluum deijcere poteſt. Verum ea re tot res ſunt, uti bene deijcias, & ſuaue eſt.*

Intertrigini, ſi uia ibis, remedium 159

Intertrigini remedium. in uiam cum ibis, abſynthij pontici ſurculum ſub anulo habeto.

Luxum ut excantes. 160

Luxum ſi quod eſt, hac cantione ſanum fiet. harundinem prende tibi uiridem P. IIII, aut V. longam. Mediã diffinde, & duo homines teneant ad coxendices. Incipe cantare in alio. S. F. motas uæta daries dardaries aſtataries diſſunapiter, uſque dum coeant. Ferrum inſuper iactato. ubi coierint, & altera alteram tetigerit, id manu prende, & dextra ſiniſtra præcide. Ad luxum, aut ad fracturam alliga, ſanũ fiet, & tamen quotidie cãtato in alio, S. F. uel luxato. Vel hoc modo, huat hanat huat iſta piſta ſiſta, domiabo dãnauſtra, & luxato. Vel hoc modo, huat haut haut iſta ſis tar ſis ardannabon dunnauſtra.

Aſparagus quomodo ſeratur. 161

Locum ſubigere oportet bene, qui habeat humorem, aut loco craſſo: ubi erit ſubactus, areas facito, ut poſſis dextra ſiniſtráque ſarire, runcare, ne calcetur. Cum areas deformabis, interuallum facito inter eas ſemipedem latum in omnes partes. Deinde ſerito. Ad lineam palo grana bina, aut terna demittito. Et eodem palo cauum terra operito. Deinde ſupra areas ſtercus ſpargito, bene ſerito. Secundum æquinoctium uernum, ubi erit natum, herbas crebro purgato, cauetóque ne aſparagus unà cum herba uellatur. Quo anno ſeueris, ſubſtramentis per hiemem operito, ne peruratur. Deinde primo uere aperito, ſarito, runcatóque. Poſt annum tertium, quàm ſeueris, incendito uere primo. Deinde ne ante ſarueris, quàm aſparagus natus erit, ne in ſariendo radices lædas. Tertio, aut quarto anno aſparagum uellito ab radice. Nam ſi defringes, ſtirpes fient,

& intermorientur. Vſque licebit uellas, donicum in ſemen uideris ire. Semen maturū fit ad autumnum. Ita cum ſumpſeris ſemen, incendito, & cum cœperit aſparagus naſci, ſarito, & ſtercorato. Poſt annos VIII, aut IX, cum iam eſt uetus, digerito, & in quo loco poſiturus eris, terram bene ſubigito, & ſtercorato. Deinde foſſulas facito, quà radices aſparagi demittas. Interuallum ſit ne minus pedes ſingulos inter radices aſparagi. uellito, ſic circumfodito, ut facile euellere poſſis. Caueto ne frangatur. Stercus ouillum quamplurimum fac ingeras: id eſt optimum ad eam rem. aliud ſtercus herbas creat.

Salſura pernarum, ofellæ Puteolanæ. 162

Pernas ſallire ſic oportet, in dolio, aut in ſeria. Cum pernas emeris, ungulas earum præcidito. Salis romanienſis moliti in ſingulas ſemodius. In fundo dolij, aut ſeriæ ſalem ſternito. Deinde pernam ponito. Cutis deorſum ſpectet. Sale obruito totam. Deinde alteram inſuper ponito. Eodem modo obruito. Caueto, ne caro carnem tangat. Ita omnes obruito, ubi iam omnes compoſueris, ſale inſuper obrue, ne caro appareat, æqualem facito. Vbi iam dies V, in ſale fuerint, eximito omnes cum ſuo ſale. Quæ tum ſummæ fuerint, imas facito. Eodémque modo obruito, & componito. Poſt diem omnino duodecimum pernas eximito, & ſalem omnem detergeto, & ſuſpendito in uento biduum. Die tertio extergeto ſpongia bene, perunguito oleo. Suſpendito in fumo biduum. Tertio die demito. Perunguito oleo, & aceto commixto: ſuſpendito in carnario. nec tinea, nec uermes tangent.

VARRONIS RERVM RVSTICA-
rum de agricultura, libri primi capita.

Qui Græci de agricultura ſcripſerint. Caput. I
Quæ diiugenda ſint ab agricultura. Cap. II
Artem eſſe agriculturam. III
Agriculturæ quod ſit initium, & quis finis. IIII
Quot partes habeat diſciplinæ cultura agri. V
De ſolo fundi quæ ſint uidenda. VI
Qui ſit ager optimus, & quis ab eo proximus, & qui deinceps. VII
De uineis. VIII
De modis agrorum. IX
Hæredium, & Centuria, & Saltus, quare ſint his uocabulis appellata. X
De uilla. XI
De aqua uillæ. eodem
De loco, & in quam partem cæli uilla ponenda ſit. XII
De uillæ ruſticæ deſcriptione. XIII
De ſeptis, quæ fundi tutandi cauſa fiunt. XIIII
De finib. tuendis. XV
De eis, quæ extra fundum commoda fiunt, aut incommoda. XVI
Agri quibus rebus colantur. XVII
De numero ruſticorum, quot operis quiſque agri modus coli poſſit. XVIII
Quot iugis boū quiſque agri modus coli poſſit. XIX
De bubus. XX
De canibus. XXI
Si prata ſint in fundo, pecus non eſt, quid ſit faciendum.
De muto inſtrumento. XXII

Quæ, & quo quidque loco maxime expediat ſerere. XXIII
Olea in quali agro ſerenda ſit. XXIIII
Vinea in quo agro ſerenda ſit. XXV
Quo loco ridicæ in uinea figi debeant. XXVI
De ſolis curſu indeſcripto in partes anni quatuor & octo, & de eis quáque parte in agro debeat fieri. XXVII
Quotenos dies habeat quodque tempus anni deſcripti in quattuor partes. XXVIII
Primo interuallo inter Fauonium & AEquinoctium uernum quæ fieri oporteat. XXIX
Secundo interuallo inter Vernum æquinoctium, quod eſt VIII. Kal. Apriles, & Vergliarum exortum, qui eſt VI. Idus Maias, quæ fieri oporteat. XXX
Tertio interuallo inter Vergliarum exortum, qui eſt VI. Idus Maias ad ſolſtitium, quod eſt VI. Kl. Iul. quæ fieri oporteat. XXXXI
De uineis nouellis. eodem
De pampinatione. eodem
Qualis ſit capreolus in uite. eodem
De pabulo ſecando. eodem
De inrigatione. eodem
Quarto interuallo, inter ſolſtitium, quod eſt ex VI. Kl. Iul. in a. d. IIII. Idus Auguſtas, & Caniculam, quæ eſt ex a. d. III. Idus Auguſtas in a.d. Kl. Octobres, quæ fiant. XXXII
De eis quæ ſeri oporteat, & quare legumina appellentur. eodem
Quinto interuallo, inter Caniculam quæ a.d. III. Idus Auguſtas, & AEquinoctium autumnale, quod eſt a.d. V. Kl. Octobres, quæ fieri oporteat. XXXIII
Sexto interuallo, ab AEquinoctio autumnali ſerere opor-

tere uſque ad brumam, medij ſunt dies XCI. nec ante æquinoctiũ neque poſt brumam ſeri oportere. Fabã optime ſeri in Vergiliarũ occaſu VI. Idus Nouembres. Vindemiam fieri oportere inter AEquinoctium autumnale, V.Kl.Octobres, & Vergiliarum occaſum VI. Idus Nouembres: deinde uites putari, & propagari, & ſeri poma frigidis locis uere. XXXIIII

Septimo interuallo, inter Vergiliarum occaſum V. Idus Nouembres, & brumam VIII.Kl. Ianuarias quæ fieri oporteat. XXXV

Octauo interuallo, inter brumam VIII.Kl.Ianuarias, & Fauonium V.Idus Febr. quæ fieri oporteat. XXXVI

De lunaribus diebus. XXXVII

De altera temporum diuiſione, coniuncta cum Sole & Luna & habentis ſex partes. eodem

De Stercore: ſterquilinium quo loco faciendum ſit, in quo medio, ſi robuſta materia ſit depacta, non naſci ſerpentem. XXXVIII

Quatuor eſſe genera ſeminum, & quæ quo tempore, loco, ut debeant ſeri. XXXIX

Quæ ſint genera ſeminum, & quemadmodũ propagari debeant, & quibus temporibus, quóque loco ponenda ſint. XL

De temporibus tranſferendorum ſurculorum, & quæ ſint poſt ſationem obſeruanda. XLI

De medica. XLII

De cythiſo. XLIII

Quoteni modij ſerantur in iugero, fabæ, tritici, hordei, farris: XLIIII

Sata quoto quæque die prodeant de terra. XLV

Ex quibus folijs cognoſci poſſint anni tempora. XLVI

Quemadmodum ſata ſint tuenda. XLVII
Quæ in ſpica ſint uocabula, & cauſæ eorum. XLVIII
De fructibus maturis capiendis. XLIX
De fœniſicio, & ſicilitione pratorum. eodem
De meſſe, & cauſa huius uocabuli, quare meſſis appellata ſit, quaréue paleæ appellatæ ſint. L
Aream qualem eſſe oporteat. LI
In ſemen quemadmodum ſpicas ſecerni oporteat. LII
Tritura quemadmodum fieri oporteat. eodem
De ſtipula. LIII
De uindemia facienda. LIIII
De olea legenda. LV
De fœno condendo. LVI
De tritico condendo. LVII
De faba, & leguminibus condendis. LVIII
De uuis condendis. eodem
De pomis condendis. LIX
De olea condenda. LX
De amurca condenda. LXI
De promendis frugibus tuendi cauſa. LXII
Quemadmodum frumentum promendum ſit. LXIII
De amurca tuenda & promenda. LXIIII
De uino promendo. LXV
De olea promenda. LXVI
De nuce, & palmula, & fico promendo. LXVII
De uuis, & malis, & ſorbis penſilibus promendis. LXVIII
De farre promendo, aut ad cibatum, aut ad ſationem, aut ad uendundum. LXIX

M. TERENT. VARRONIS RERVM RVSTICARVM DE AGRICVLTVRA LIBER I.

CAPVT PRIMVM.

O TIVM ſi eſſem conſecutus Fundania, commodius tibi hæc ſcriberem, quæ nunc, ut potero, exponam, cogitans eſſe properandum, quod (ut dicitur) ſi eſt homo bulla, eo magis ſenex. annus enim octogeſimus admonet me, ut ſarcinas colligam ante quàm proficiſcar e uita. Quare, quoniam emiſti fundum quem bene colendo, fructuoſum conficere uelis, méque ut id mihi habeam curare roges, experiar. & non ſolum, ut ipſe quoad uiuam quid fieri oporteat ut te moneam, ſed etiam poſt mortem. Neque patiar Sibyllam non ſolum ceciniſſe, quæ dum uiueret, prodeſſent hominibus, ſed etiam quæ cum periſſet ipſa, & id etiam ignotiſſimis quoque hominibus, ad cuius libros tot annis poſt publice ſolemus redire, cum deſideramus quid faciendum ſit nobis ex aliquo portento, me, nedum uiuo quidẽ, neceſſarijs meis quod proſit facere. Quo circa ſcribam tibi tres libros indices, ad quos reuertare, ſi qua in re quæres, quemadmodum quidque te in colendo oporteat facere. Et quoniam (ut aiunt) Dei facientes adiuuant, prius inuocabo eos, nec, ut Homerus, & Ennius, Muſas, ſed XII. deos, conſentis, neque tamen eos urbanos, quorum imagines ad forum auratæ ſtant, ſex mares, & fœminæ totidem, ſed illos XII. deos, qui maxime agricolarum duces ſunt. Primum, qui omnes fructus agriculturæ cœlo, & terra continent, Iouem, & Tellurem. itaque quòd

ij parẽtes, magni dicuntur, Iuppiter pater appellatur, Tellus terra mater. Secundo Solem & Lunam, quorum tempora obſeruantur, cum quædam ſeruntur & conduntur. Tertio Cererem & Liberum, quòd horum fructus maxime neceſſarij ad uictum. Ab his enim cibus & potio uenit è fundo. Quarto Robigum ac Florã, quibus propitijs, neque rubigo frumenta, atque arbores corrumpit, neque non tempeſtiue florent. Itaque publicæ Robigo feriæ robigalia, Floræ, ludi floralia inſtituti. Item adueneror Mineruam & Venerem, quarũ unius procuratio olíueti, alterius hortorum, quo nomine ruſtica uinalia inſtituta. Nec non etiam precor Lympham, ac Bonum euentum, quoniam ſine aqua omnis arida ac miſera agricultura, ſine ſucceſſu ac bono euẽtu, fruſtratio eſt, non cultura. Iis igitur deis ad uenerationem aduocatis, ego referam ſermones eos, quos de agricultura habuimus nuper, ex quibus quid te facere oporteat animaduertere poteris, in queis quæ nõ inerũt & quæres, indicabo à quibus ſcriptoribus reperias, & Græcis, & noſtris. *Qui Græcè ſcripſerunt diſperſim alius de alia re, ſunt plus quinquaginta. Hi ſunt, quos tu habere in conſilio poteris, cum quid conſulere uoles, Hieron Siculus, & Attalus Philometor: de philoſophis, Democritus phyſicus, Xenophon ſocraticus, Ariſtoteles & Theophraſtus peripatetici, Archytas pythagoræus, item Amphilochus atheniẽſis, Anaxipolis thaſius, Apollodorus lemnius, Ariſtophanes maleotes, Antigonus cymeus, Agathocles chius, Apollonius pergameneus, Ariſtandrus athenienſis, Bacchius mileſius, Bion ſoleus, Chæreſteus & Chæreas athenienſes, Diodorus priennæus, Dion colophonius, Diophanes nicænſis, Epigenes rhodius, Euagon thaſius, Euphranij duo, unus athenienſis, alter amphipolites, AEgeſias maronites,*

Menandri duo, unus priennæus, alter heracleotes, Nicęſius maronites, Pythiō rhodius. De reliquis, quorum quæ fuerit patria non accepi, ſunt Androtion, AEſchrion, Ariſtomenes, Athenagoras, Crates, Dadis, Dionyſius, Euphiton, Euphorion, Eubolus, Lyſimachus, Mnaſeas, Meneſtratus, Pleuthiphanes, Perſis, Theophilus. Ii, quos dixi, omnes ſoluta oratione ſcripſerunt. eaſdem res etiam quidam uerſibus, ut Heſiodus aſcræus, Menecrates epheſius. Hos nobilitate Mago Carthaginienſis præterijt pœnica lingua, quòd res diſperſas comprehendit libris XXIIX. *quos Caſſius Dionyſius uticenſis, uertit libris* XX, *ac Græca lingua Sextilio prætori miſit: in quæ uolumina de Græcis libris eorum, quos dixi, adiecit non pauca, & de Magonis dempſit inſtar librorum* VIII. *Hoſce ipſos utiliter ad* VI *libros redegit Diophanes in Bithynia, & miſit Deiotaro regi. Quo breuius de ea re conor tribus libris exponere, uno de agricultura, altero de re pecuaria, tertio de uillaticis paſtionibus. Hoc libro circuncīſis rebus, quæ non arbitror pertinere ad agriculturā. Itaque prius oſtendam, quæ ſecerni oporteat ab ea. Tum de his rebus dicā, ſequens naturales diuiſiones. Ea erunt ex radicibus trinis, & quæ ipſe in meis fundis colendo animaduerti, & quæ legi, & quæ à peritis audij.*

CAP. II.

Semētiuis ferijs in ædem Telluris ueneram rogatus ab æditimo, ut dicere didicimus à patribus noſtris: ut corrigimur à recentibus urbanis, ab æditituo. Offendi ibi C. Fūdanium ſocerum meum, & C. Agrium equitem R. ſocraticum, & P. Agraſium publicanum, ſpectantes in pariete pictam Italiam. Quid uos hîc: inquam, num feriæ ſemētiuæ otioſos huc adduxerunt, ut patres, & auos ſolebant noſtros? Nos uero (inquit Agrius, ut arbitror) eadem cauſa,

quæ te, rogatio æditimi. Itaque *ſi ita eſt, ut annuis, morêre oportet nobiſcum, dum ille reuertatur.* Nam *acerſitus ab ædile, cuius procuratio huius templi eſt, nondũ redijt, & nos, ut expectaremus ſe, reliquit qui rogaret.* Vultis *igitur interea uetus prouerbium, quod eſt,* Romanus *ſedendo uincit, uſurpemus, dum ille uenit?* Sanè, *inquit* Agrius, *& ſimul cogitans, portam itineri dici longiſſimam eſſe, ad ſubſellia ſequentibus nobis procedit.* Cum *cõſediſſemus,* Agraſius *uos, qui multas perambulaſtis terras, ecquam cultiorem* Italia *uidiſtis, inquit?* Ego *uero,* Agrius, *nullam arbitror eſſe, quæ tam tota ſit culta.* Primum *cum orbis terræ diuiſus ſit in duas partes ab* Eratoſthene, *maxime ſecundum naturam ad meridiem uerſus, & ad ſeptentriones.* Et *ſine dubio, quoniam ſalubrior pars ſeptentrionalis eſt, quàm meridiana.* Et *quæ ſalubriora, illa fructuoſiora, dicendum magis eam fuiſſe opportunã ad colẽdum, quàm* Aſiam, *ibíque* Italiam. *primum quòd eſt in* Europa, *ſecundo, quòd hæc temperatior pars eſt, quàm interior. nam intus penè ſempiternæ hyemes.* Neque *mirum, quòd ſunt regiones inter circulum ſeptentrionalem, & inter cardinem cæli, ubi ſol etiam ſex menſibus continuis non uidetur.* Itaque *in oceano in ea parte ne nauigari quidem poſſe dicunt propter mare congelatum.* Fundanius, Em *ibi tu quicquam naſci putas poſſe, aut coli natum?* Verum *enim eſt illud* Pacuuij, Sol *ſi perpetuo ſit, aut nox, flammeo uapore, aut frigore, terræ fructus omnes interire.* Ego *hîc,* Vbi *nox & dies modicæ redit, & abit, tamen æſtiuo die, ſi non diffinderem meo inſititio ſomno meridie, uiuere non poſſem: illic in ſemeſtri die, aut nocte quemadmodum quicquam ſeri, aut aleſcere, aut meti poſſit?* Contra *quid in* Italia *utenſile non modo non naſcitur, ſed etiam non*

egregium ſit? quod far conferam campano? quod triticum appulo? quod uinum falerno? quod oleum uenafro? Non arboribus conſita Italia eſt, ut tota pomarium uideatur? An Phrygia magis uitibus cooperta, quam Homerus appellat ἀμπελόεσσαν, quàm hæc? aut Argos, quod idem poeta πολύπυρον, in qua terra iugerum unum denos, & quinos denos culleos fert uini, quot quædam in Italia regiones? An non M. Cato ſcribit in libro originum ſic? ager gallicus romanus uocatur, qui uiritim eis Ariminum datus eſt ultra agrũ Picentium. In eo agro aliquotfariam in ſingula iugera dena cullea uini fiunt. Nónne item in agro fauentino, à quo ibi tricenariæ appellantur uites, quòd iugerum tricenas amphoras reddat? Simul aſpicit me, Certe inquit, L. Martius præfectus fabrûm tuus in fundo ſuo Fauentiæ hanc multitudinẽ dicebat ſuas reddere uites. Duo in primis ſpectaſſe uidentur Italici homines colendo, poſſéntne fructus pro impenſa ac labore redire, & utrum ſaluber locus eſſet an nõ: quorum ſi alterutrum decollat, & nihilominus quis uult colere, mẽte eſt captus, atque ad agnatos & gentiles eſt deducendus. Nemo enim ſanus debet uelle impenſam ac ſumptum facere in culturam, ſi uidet non poſſe refici. Nec ſi poteſt reficere fructus, ſi uidet eos fore, ut peſtilentia diſpereant. Sed opinor qui hæc cõmodius oſtendere poſſint, adſunt. Nam C. Licinium Stolonem, & Cn. Tremelium Scrofam uideo uenire, unum cuius maiores de modo agri legem tulerunt. Nam Stolonis illa lex, quæ uetat plus D. iugera habere ciuem R. & qui propter diligentiam culturæ Stolonum confirmauit cognomen, quòd nullus in eius fundo reperiri poterat ſtolo, quod effodiebat circum arbores, è radicibus, quæ naſcerentur è ſolo, quos ſtolones appellabant. eiuſdem gentis C. Licinius tribunus

pleb. cum eſſet poſt reges exactos annis CCCLXV. *primus populum ad leges accipiundas in ſeptem iugera foren ſia, è comitio eduxit. Alterum collegam tuum,* XX *uir qui fuit, ad agros diuidũdos campanos, uideo huc uenire Cn. Tremelium Scrofam, uirum omnibus uirtutibus politum, qui de agricultura romanus peritiſſimus exiſtimatur. An non iure inquam? Fundi enim eius propter culturam iucundiore ſpectaculo ſunt multis, quàm regie polita ædificia aliorum, cum huius ſpectatum ueniant uillas, non ut apud Lucullum, ut uideant pinacothecas, ſed oporothecas. Huiuſce inquam pomaria ſumma ſacra uia, ubi poma ueneunt, contra auream imaginem. Illi interea, ad nos. Et Stolo, Num cœna comeſa inquit uenimus? nam non L. uidemus Fundiliũ, qui nos aduocauit. Bono animo eſte inquit Agrius: Nam non modo ouum illud ſublatũ eſt, quod ludis circenſibus nouiſſimi curriculi finem facit quadrigis. ſed ne illud quidem ouum uidimus, quod in cœriali põpa ſolet eſſe primum. Itaque dum id nobiſcum una uideatis, ac uenit æditimus, docete nos agricultura quam ſummam habeat, utilitatémne, an uoluptatem, an utrunque. ad te enim rudem eſſe agriculturæ nunc, olim ad Stolonem fuiſſe dicunt, Scrofa. Prius inquit diſcernendum, utrum quæ ſerãtur in agro ea ſola ſint in cultura, an etiam quæ inducantur in rura, ut oues, & armenta. Video enim qui de agricultura ſcripſerunt, & Pœnicè, & Græcè, & Latinè, latius uagatos, quàm oportuerit. Ego uero, inquit Stolo, eos non in omni re imitandos arbitror, & eo melius feciſſe quoſdam, qui minore pomerio finierunt, excluſis partibus, quæ non pertinent ad hanc rem. quare tota paſtio, quæ coniugitur à pleriſque cum agricultura, magis ad paſtorem, quàm ad agricolam pertinere uidetur. Quocirca*

principes, qui utrique rei præponuntur, uocabulis quoque ſunt diuerſi, quòd unus uocatur uilicus, alter magiſter pecoris. Vilicus *agri colendi cauſa conſtitutus, atque appellatus à uilla, quòd ab eo in eam conuehuntur fructus, & euehuntur, cum ueneunt.* A *quo ruſtici etiam nunc quoque uiam, ueam appellant, propter uecturas: & uellam non uillam, quò uehunt, & unde uehunt.* Item *dicuntur, qui uecturis uiuunt, uellaturã facere.* Certe, *inquit* Fundanius, *aliud paſtio, & aliud agricultura, ſed affinis.* Et *ut dextera tibia alia, quàm ſiniſtra, ita ut tamen ſit quodammodo coniũcta, quòd eſt altera eiuſdem carminis modorum incentiua, altera ſuccentiua.* Et *quidem licet adijcias, inquam, paſtorum uitam eſſe incentiuam, agricolarum ſuccẽtiuam auctore doctiſſimo homine* Dicæarcho, *qui* Græciæ *uita qualis fuerit, ab initio nobis ita oſtendit, ut ſuperioribus temporibus fuiſſe doceat, cum homines paſtoritiam uitam agerent, neque ſcirent etiam arare terram, aut ſerere arbores, aut putare, ab his inferiore gradu ætatis ſuſceptam agriculturam.* Q*uocirca & ſuccinit paſtorali, quòd eſt inferior, ut tibia ſiniſtra à dextræ foraminibus.* Agrius, Tu, *inquit, tibicen non ſolum adimis domino pecus, ſed etiam ſeruis peculium, quibus domini dant, ut paſcant, atque etiam leges colonicas tollis, in quibus ſcribimus,* Colonus *in agro ſurculario ne capra natum paſcat, quas etiã aſtrologia in cælũ recepit, non longe ab* Tauro. Cui Fundanius, Vide, *inquit, ne agri iſtuc ſit ab hoc, cum in legibus etiam ſcribatur, pecus quoddam.* Q*uædam enim pecudes culturæ ſunt inimicæ, ac ueneno, ut iſtæ, quas dixiſti; capræ. eæ enim omnia nouella ſata carpendo corrumpunt, non minimum uites, atque oleas.* Itaque *propterea inſtitutũ diuerſa de cauſa, ut ex caprino genere ad alij dei*

aram hoſtia adduceretur, ad alij non ſacrificaretur, cum ab eodem odio alter uidere nollet, alter etiam uidere pereuntem uellet. Sic factum, ut Libero patri repertori uitis hirci immolarentur, proinde ut capite darent pœnas. Cōtra, ut Mineruæ caprini generis nihil immolarēt, propter oleam, quòd eam, quam læſerit, fieri dicunt ſterilem. Eius enim ſaliuam eſſe fructuis uenenū. Licinius, Hoc nomine etiam Athenis in arcem non inigi, præterquam ſemel ad neceſſarium ſacrificium, ne arbor olea, quæ primum dicitur ibi nata, à capra tangi poſſit. Nec ullæ, inquam, pecudes agriculturæ ſunt propriæ, niſi quæ agrum operæ, quo cultior ſit, adiuuare, ut eæ, quæ iunctæ arare poſſunt. Agraſius, Si iſtuc ita eſt, inquit, quomodo pecus remoueri poteſt ab agro, cū ſtercus, quod plurimū prodeſt, greges pecorum miniſtrent? Sic, inquit Agrius, uenalium greges dicemus agriculturam eſſe, ſi propter iſtam rem habendum ſtatuerimus. Sed error hinc, quòd pecus in agro eſſe poteſt, & fructus non in eo agro ferre, quod non ſequēdum. Nam ſic etiam res aliæ diuerſæ ab agro erunt aſſumendæ: ut ſi habeas plures in fundo textores, atque inſtitutos hiſtonas, ſic alios artifices. Scrofa, Disiungamus igitur, inquit, paſtionem à cultura, & ſiquis quid uult aliud. An'ne ego, inquam, ſequar Saſernarum patris, & filij libros? ac magis putem pertinere figlinas quemadmodum exerceri oporteat, quàm argenti fodinas, aut alia & alia metalla, quæ ſine dubio in aliquo agro fiunt? Sed ut neque lapicidinæ, neque arenariæ ad agriculturam pertinent, ſic figlinæ. neque ideo non in quo agro idoneæ poſſunt eſſe, non exercendæ, atque ex eis capiundi fructus, ut etiam ſi ager ſecūdum uiam, & opportunus uiatoribus locus, ædificandæ tabernæ diuerſoriæ, quæ tamē quanuis ſint fructuoſæ,

nihilo magis ſunt agriculturæ partes. Nõ enim ſiquis propter agrum, aut etiam in agro profectus domino, agriculturæ acceptum referre debet, ſed id modo, quod ex ſatione terra ſit natũ ad fruendum. Suſcipit Stolo, Tu inquit inuides tanto ſcriptori, & obſtrigillandi cauſa figlinas reprehendis, cum præclara quædam, ne laudes, prætermittas, quæ ad agriculturam uehementer pertineant.

Cum ſubriſiſſet Scrofa, quòd non ignorabat libros, & deſpiciebat, & Agraſius ſe ſcire modo putaret, ac Stolonem rogaſſet, ut diceret, cœpit, Scribit cimices quemadmodum interfici oporteat his uerbis. Cucumerem anguinum condito in aquam, eámque infundito quò uoles, nulli accedent. uel fel bubulum cum aceto mixtum, unguito lectum. Fundanius aſpicit ad Scrofam, Et tamen uerũ dicit, inquit, hic, ut hoc ſcripſerit in agricultura. Ille, Tam hercle, quàm hoc, ſiquem glabrum facere uelis, quod iubet, ranam luridam conijcere in aquam, uſquequo ad tertiam partem decoxeris, eóque unguere corpus. Ego quod magis inquam pertineat ad Fundanij ualetudinem, & in eo libro eſt, ſatius dicam: nam huiuſce pedes ſolent dolere, in fronte contrahere rugas. Dic ſodes, inquit Fundanius: nã malo de meis pedibus audire, quàm quemadmodum pedes betaceos ſeri oporteat. Stolo ſubridens, Dicam, inquit, eiſdem, quibus ille uerbis ſcripſit, uel Tarquennam audiui, Cum homini pedes dolere cœpiſſent, qui tui meminiſſet, ei mederi poſſe. Ego tui memini, medere meis pedibus. Terra peſtem teneto. Salus hic maneto in meis pedibus. Hoc ter nouies cantare iubet, terram tangere, deſpuere, ieiunum cantare. Multa inquam item alia miracula apud Saſernas inuenies, quæ omnia ſunt diuerſa ab agricultura, & ideo repudianda. quaſi uero inquam, non apud cæteros

quoque ſcriptores talia reperiantur. An non in magni illius Catonis libro, qui de agricultura eſt editus, ſcripta ſunt permulta ſimilia ut hæc? quemadmodum placentam facere oporteat, quo pacto libum, qua ratione pernas ſallire. Illud non dicis, inquit Agrius, quod ſcribit, ſi uelis in conuiuio multum bibere, cœnaréque libenter, ante eſſe oportet braſſicam crudam ex aceto, & poſt, aliqua folia V. CAP. III.

Igitur inquit Agraſius, quæ dijūgenda eſſent à cultura cuiuſmodi ſint, quoniā diſcretum de ijs rebus dicendū, quæ ſcientia ſit, & quid in colendo nos docet, ars an ſit, an quid aliud, & à quibus carceribus decurrat ad metas. Stolo cum aſpexiſſet Scrofam, Tu inquit, & ætate, & honore, & ſcientia quòd præſtas, dicere debes. Ille non grauatus, Primum inquit, non modo eſt ars, ſed etiam neceſſaria ac magna. eáque eſt ſcientia, quæ docet, quæ ſint in quoquo agro ſerunda ac faciunda, quæque terra maximos perpetuo reddat fructus. CAP. IIII.

Eius principia ſunt eadem, quæ mundi eſſe Ennius ſcribit, aqua, terra, anima, & ſol. Hæc enim cognoſcenda prius, quàm iacias ſemina, quod initium fructuum oritur. Hinc profecti agricolæ ad duas metas dirigere debēt, ad utilitatem & uoluptatem. Vtilitas quærit fructum, uoluptas delectationem. Priores partes agit, quod utile eſt, quàm quod delectat, necnon ea quæ faciunt cultura honeſtiorem agrum: pleraque non ſolum fructuoſiorem eundem faciunt, ut cum in ordinem ſunt conſita arbuſta atque olieta, ſed etiam uendibiliorem, atque adijciunt ad fundi pretium. nemo enim eadem utilitate non formoſius quod eſt, emere mauult pluris, quàm ſi eſt fructuoſus turpis. Vtiliſſimus autem is ager qui ſalubrior eſt, quàm alij,

quòd ibi fructus certus. contra quòd in peſtilenti, calamitas, quamuis in feraci agro, colonum ad fructus peruenire non patitur. Etenim ubi ratio cum orco habetur, ibi non modo fructus eſt incertus, ſed etiam colentium uita. Quare ubi ſalubritas non eſt, cultura non aliud eſt, atque alea domini uitæ, ac rei familiaris. Nec hæc non diminuitur ſcientia. ita enim ſalubritas, quæ ducitur è cælo ac terra, non eſt in noſtra poteſtate, ſed in naturæ: ut tamē multum ſit in nobis, quòd grauiora quæ ſunt, ea diligentia leuiora facere poſſumus. Etenim ſi propter terram aut aquam, odorémue, quem aliquo loco eructat, peſtilentior eſt fundus, aut propter cæli regionem ager calidior ſit, aut uentus non bonus flet: hæc uitia emendari ſolent domini ſcientia ac ſumptu. quod permagni intereſt, ubi ſint poſitæ uillæ, quantæ ſint, quò ſpectent, porticibus, oſtijs ac feneſtris. An non ille Hippocrates medicus in magna peſtilentia, non unum agrum, ſed multa oppida, ſcientia ſeruauit? Sed quid ego illum uoco ad teſtimoniū? Non hic Varro noſter, cum Corcyræ eſſet exercitus ac claſſis, & omnes domus repletæ eſſent ægrotis ac funeribus, immiſſo feneſtris nouis aquilone, & obſtructis peſtilentibus, ianuáque permutata, cæteráque eius generis diligentia, ſuos comites, ac familiam, incolumes reduxit? CAP. V.

Sed quoniam agriculturæ, quod eſſet initium, & finis dixi, relinquitur quot partes ea diſciplina habeat, ut ſit uidendum. Equidem innumerabiles mihi uidentur, inquit Agrius, *cum lego libros* Theophraſti *complures, qui inſcribuntur,* φυτῶν ἱϛορίας, *& alteri* φυτικῶν αἰτιῶν.

Stolo, *Iſti, inquit, libri non tam idonei ijs, qui agrum colere uolunt, quàm qui ſcholas philoſophorum. neque eo dico, quòd non habeant & utilia, & communia quæ-*

dam. quapropter tu potius agriculturæ partes nobis expone. Scropha, *Agriculturæ, inquit, quatuor ſunt partes ſummæ: è queis prima cognitio fundi, ſolum, parteſque eius quales ſint. ſecunda, quæ in eo fundo opus ſunt, ac debeant eſſe culturæ cauſa . tertia, quæ in eo prædio colendi cauſa ſint faciunda. quarta, quo quicque tempore in eo fundo fieri conueniat.* De *his quatuor generibus ſingulæ minimum in binas diuiduntur ſpecies. quod habet prima ea, quæ ad ſolum pertinent terræ, & quæ ad uillas, & ſtabula. ſecunda pars quæ mouentur, atque in fundo debeant eſſe culturæ cauſa, eſt item bipartita: de hominibus, per quos colendũ, & de reliquo inſtrumento. tertia pars quæ de rebus, diuiditur: quæ ad quanque rem ſint præparanda, & ubi quæque faciunda. quarta pars de temporibus, quæ ad ſolis circuitum annuum ſint referenda, & quæ ad* Lunæ *menſtruum curſum.* De *primis quatuor partibus prius dicam, deinde ſubtilius de octo ſecundis.*

CAP. VI.

Igitur primum de ſolo fundi uidendum hæc quatuor, Q*uæ ſit forma, quo in genere terræ, quantus, quàm per ſe tutus.* Formæ *cum duo genera ſint, una quam natura dat: altera quam ſationes imponunt: prior, quòd alius ager bene natus, alius male: poſterior, quòd alius fundus bene conſitus eſt, alius male: dicam prius de naturali.* I*gitur cum tria genera ſint à ſpecie ſimplicia agrorum, campeſtre, collinum, & montanum, eſt ex ijs tribus quartum, ut in eo fundo, in quo hæc duo uel tria ſunt, ut multis locis licet uideri.* E' *quibus tribus faſtigijs ſimplicibus, ſine dubio infimis alia cultura aptior, quàm ſummis, quòd hæc calidiora quã ſumma: ſic collinis, quòd ea tepidiora quã infima, aut ſumma.* Hæc *apparent magis ita eſſe in latio-*

ribus regionibus, ſimplicia cum ſunt. Itaque ubi lati cam pi, ibi magis æſtus. Et eò in Apulia loca calidiora ac grauiora. Et ubi mõtana, ut in Veſuuio, quòd leuiora, & ideo ſalubriora. Qui colunt deorſum, magis æſtate laborant: qui ſurſum, magis hieme: uerno tempore in campeſtribus maturius eadem illa ſeruntur, quàm in ſuperioribus: & celerius hîc, quàm illic coguntur. necnõ ſurſum, quàm deorſum tardius ſeruntur, ac metuntur. Quædam in montanis prolixiora naſcuntur ac firmiora, propter frigus, ut abietes ac ſappini. Hîc, quòd tepidiora, populi ac ſalices: ſurſum fertiliora, ut arbutus ac quercus: deorſum, ut nuces Græcæ ac mariſcæ fici. In collibus humilibus ſocietas maior cum campeſtri fructu, quàm cum montano: in altis contra. Propter hæc tria faſtigia formæ, diſcrimina quædàm fiunt ſationum, quòd ſegetes meliores exiſtimantur eſſe campeſtres, uineæ collinæ, ſyluæ montanæ: plerunque hiberna ijs eſſe meliora, qui colunt campeſtria, quòd tunc prata ibi herboſa, putatio arborum tolerabilior. Contra æſtiua montanis locis commodiora, quòd ibi tum & pabulum multum, quod in campis aret: ac cultura arborum aptior, quòd tum illic frigidior aer. Campeſter locus is melior, qui totus æquabiliter in unam partem uergit, quàm is qui eſt ad libellam æquus, quòd is, cum aquæ non habent delapſum, fieri ſolet uliginoſus. eo magis ſiquis eſt inæquabilis, eo deterior, quòd fit propter lacunas aquoſus. Hæc atque huiuſcemodi tria faſtigia agri ad colendum diſpariliter habent momentum. CAP. VII.

Stolo, Quod ad hanc formam naturalem pertinet, de eo non incommode Cato uidetur dicere, cum ſcribit optimum agrum eſſe, qui ſub radice mõtis ſitus ſit, & ſpectet ad meridianã cæli partem. Subijcit Scrofa, De formæ cul-

tura hoc dico, quæ ſpecie ſiant uenuſtiora, ſequi, ut maiore quoque fructu ſint: ut qui habent arbuſta, ſi ſata ſunt in quincuncem, propter ordines, atque interualla modica. Itaque *maiores noſtri ex aruo æquè magno, ſed male conſito, & minus multum, & minus bonum faciebant uinum & frumentum, quòd quæ ſuo quicque loco ſunt poſita, ea minus loci occupant, & minus officit aliud alij ab ſole, ac luna, & uento.* Hoc *licet coniectura uidere ex aliquot rebus, ut nuces integras, quas uno modio comprehendere poſſis, quòd putamina ſuo loco quæque habet natura compoſita, cum eaſdem ſi fregeris uix ſeſquimodio concipere poſſis.* Præterea *quæ arbores in ordinem ſatæ ſunt, eas æquabiliter ex omnibus partibus ſol ac luna coquūt. quo fit, ut uuæ & oleæ plures naſcantur, & ut celerius coquātur. quas res duas ſequuntur altera illa duo, ut plus reddant muſti & olei, & pretij pluris.* Sequitur *ſecundum illud, quali terra ſolum ſit fundi, à qua parte uel maxime bonus, aut nō bonus appelletur.* Refert *enim, quæ res in eo ſeri naſcique, & cuiuſmodi poſſint.* Non *enim eadem omnia in eodem agro recte poſſunt.* Nam *ut alius eſt ad uitem appoſitus, alius ad frumentū, ſic de cæteris alius ad aliam rem.* Itaque Cretæ *ad* Cortyniam *dicitur platanus eſſe, quæ folia hieme non amittat.* Itémque *in* Cypro, *ut* Theophraſtus *ait, una.* Itē Sybari *qui nunc* Thurij *dicuntur, quercus ſimuli eſſe natura, quæ eſt in oppidi conſpectu.* Item *contra atque apud nos fieri ad* Elephantinem, *ut neque ficus neq; uites amittant folia.* Propter *eandem cauſam multa ſunt bifera, ut uites apud mare* Smyrnæ: *malus bifera, ut in agro* Conſentino. Idem *oſtendit, quòd in locis feris plura ferunt: in ijs quæ ſunt culta, meliora. eadem de cauſa ſunt, quæ non poſſunt uiuere niſi*

in loco aquoſo, aut etiam aqua: & id diſcriminatim, ut alia in lacubus, ut arundines in Reatino, *alia in fluminibus, ut in* Epeiro *arbores alni, alia in mari, ut ſcribit* Theophraſtus, *palmas & ſquillas.* In Gallia *tranſalpina intus ad* Rhenum, *cum exercitum ducerem, aliquot regiones acceſſi, ubi nec uitis, nec olea, nec poma naſcerentur, ubi agros ſtercorarent candida foſſicia creta: ubi ſalem nec foſſicium, nec maritimum haberent, ſed ex quibuſdam lignis combuſtis, carbonibus ſalſis pro eo uterentur.* Stolo, Cato *quidem, inquit, gradatim præponens, alium alio agrum meliorem dicit eſſe in nouem diſcriminibus, quòd ſit primus, ubi uineæ poſſint eſſe bono uino & multo. ſecundus, ubi hortus irriguus. tertius, ubi ſalicta. quartus, ubi olueta. quintus, ubi pratum. ſextus, ubi campus frumẽtarius. ſeptimus, ubi cædua ſilua. octauus, ubi arbuſtũ. nonus, ubi glandaria ſilua.* Scrofa, Scio, *inquit, ſcribere illum, ſed de hoc non conſentiunt omnes, quòd alij dant primatum bonis pratis, ut ego quoque: à quo antiqui prata parata appellarunt.* Cæſar *uopiſcus ædilicius, cauſam cum ageret apud* Cenſores, *campos* Roſeæ Italiæ *dixit eſſe ſumem, in quo relicta pertica poſtridie non appareret propter herbam.*

CAP. VIII.

Contrà uineam ſunt qui putent ſumptu fructum deuorare. Refert inquam, quod genus uineæ ſit, quòd ſunt multæ ſpecies eius. aliæ enim humiles ac ſine ridicis, ut in Hiſpania: *aliæ ſublimes, ut quæ appellantur iugatæ, ut pleræque in* Italia. *quarum nomina duo, pedamenta, & iuga. quibus ſtat rectis uinea, dicuntur pedamenta. quæ tranſuerſa iunguntur, iuga: ab eo quoque uineæ iugatæ.* Iugorum *genera ferè quatuor, pertica, arundo, reſtes, uites. pertica, ut in falerno. arundo, ut in* Arpino. *reſtes, ut in*

Brundiſino. uites, ut in Mediolanenſi. Iugationis ſpecies duæ, una directa, ut in agro canuſino: altera compluuiata in longitudinem & latitudinem iugata, ut in Italia pleræque. Hæc ubi domo naſcuntur, uinea non metuit ſumptum, ubi multa ex propinqua uilla, non ualde. Primum genus quod dixi, maxime quærit ſalicta. ſecundum, arũdineta. tertium iunceta, aut eius generis rem aliquam. quartum arbuſta; ubi traduces poſſint fieri uitium, ut Mediolanenſes faciunt in arboribus, quas uocant opulos: Canuſini in harundulatione in ficis. Pedamentum item ferè quatuor generum. unum robuſtum, quod optimum ſolet afferri in uineã è quercu ac iunipero, & uocatur ridica. alterũ palus è pertica, melior è dura, quòd diuturnior: quem cum infimum terra uoluit, puter euertitur, & fit ſolum ſummum. tertium, quod horũ inopiæ ſubſidio miſit arũdinetum. inde enim aliquot colligatas libris dimittunt in tubulos fictiles, cũ fundo pertuſo, quos cuſpides appellãt, qua humor aduenticius tranſire poſſit. quartum eſt pedamentum natiuum eius generis, ubi ex arboribus in arbores traductis uitibus uinea fit, quos traduces quidam rumpos appellant. Vineæ altitudinis modus, lõgitudo hominis. Interualla pedamentorum, qua boues iuncti arare poſſint. Ea minus ſumptuoſa uinea, quæ ſine iugo miniſtrat acratophoro uinum. Huius genera duo. unũ, in quo terra cubilia præbet uuis, ut in Aſia multis locis, quæ ſæpe uulpibus, & hominibus fit communis. nec non ſi parit humus mures, minor fit uindemia: niſi totas uineas oppleris muſcipulis, quod in inſula Pandatharia faciunt. Alterum genus uineti, ubi ea modo remouetur à terra uitis, quæ oſtendit ſe afferre uuam. Sub eam, ubi naſcitur uua ſubijciuntur circiter bipedales è ſurculis furcillæ, ne uin-

demia pereat, & uindemia facta denique diſcat pendere in palmam, aut funiculo, aut uinctu, quod antiqui uocabant œſtum. Ibi *dominus ſimul ac uidit occipitium uindemiatoris, furcillas reducit hibernatum in tecta, ut ſine ſumptu earum opera altero anno uti poſſit.* Hac *conſuetudine in* Italia *utuntur* Reatini. Hæc *ideo uarietas maxime, quòd terra cuiuſmodi ſit, refert. ubi enim natura humida, ibi altius uitis tollenda, quòd in partu, & alimonio uinum non ut in calice quærit aquam, ſed ſolem. itaque ideo (ut arbitror) primum è uinea in arbores aſcendit uitis.* CAP. IX.

Terram *inquam, cuiuſmodi ſit refert, & ad quam rem bona, aut non bona ſit. ea tribus modis dicitur, communi, proprio, & mixto.* Communi, *ut cum dicimus orbem terræ, & terram* Italiam, *aut quam aliam. in ea enim & lapis, & arena, & cætera eius generis ſunt in nominando comprehenſa.* Altero *modo dicitur terra proprio nomine, quæ nullo alio uocabulo, neq; cognomine adiecto appellatur.* Tertio *modo dicitur terra quæ eſt mixta in quo ſeri poteſt quid, & naſci, ut argilloſa, aut lapidoſa. ſic aliæ, cū in hac ſpecies non minus ſint multæ, quàm in illa communi propter admixtiones. in illa enim cum ſit diſſimuli ui ac poteſtate, partes permultæ, in queis, lapis, marmor, rudus, arena, ſabulo, argilla, rubrica, puluis, creta, glarea, carbunculus, id eſt, quæ ſole perferue ita fit, ut radices ſatorum comburat.* Ab *ijs, quæ proprio nomine dicitur terra, cum eſt admixta ex his generibus aliqua re, tum dicitur aut cretoſa, aut glareoſa, & ſic ab alijs generum diſcriminibus mixta, & uti horum uarietates, ita genera hæc, ut præterea ſubtiliora ſint alia. nā minimum in ſingula facies terna, quòd alia terra eſt ualde lapidoſa,*

alia mediocriter, alia propè pura . Sic de *alijs generibus reliquis, admixtæ terræ tres gradus aſcendunt eoſdem.* Præterea *hæ ipſæ ternæ ſpecies ternas in ſe habent alias,quòd partim ſunt humidiores,partim aridiores,partim mediocres . neque non hæc diſcrimina pertinent ad fructus uehementer .* Itaque *periti in loco humidiore far adoreum potius ſerunt, quàm triticum . contra in aridiore hordeum potius, quàm far. in mediocri utrunque.* Præterea *etiam diſcrimina omnium horũ generum ſubtiliora alia, ut in ſabuloſa terra, quòd ibi refert , ſabulo albus ſit,an rubicundus: quòd ſubalbus ad ſerendos ſurculos alienus , contra rubicundior appoſitus .* Sic *magna tria diſcrimina terræ, quòd refert utrum ſit macra , an pinguis , an mediocris . quo ad culturam pinguis fœcun-*

* *dior ad multa,macra contra.*Itaque *in ijs, ut in* Pupinia, *neque arbores prolixas , neque uites feraces, neque ſtramenta uidere craſſa poſſis,neque ficum mariſcam,& arbores pleraſque,ac prata retorrida,& muſcoſa. Cõtra in agro pingui, ut in* Hetruria, *licet uidere ſegetes fructuoſas,ac reſtibiles, & arbores prolixas,& omnia ſine muſco.* In *mediocri autem terra, ut in* Tyburti , *quòd propius accedit, ut non ſit macra , quàm ut ſit ieiuna , eò ad omnes res cõmodior, quàm ſi inclinauit ad illud quod deterius.* Stolo, Non *male,inquit , quæ ſit idonea terra ad colendum,aut non,* Diophanes *bithynius ſcribit ſigna ſumi poſſe aut ex ipſa,aut ex ijs quæ naſcuntur ex ea. ex ipſa, ſi ſit terra alba , ſi nigra, ſi leuis , quæ cum fodiatur,facile frietur, naturáque non ſit cineritia, néue uehementer denſa.* Ex *ijs autem, quæ enata ſunt fera, ſi ſunt prolixa, atque ea quæ ex ijs naſci debent, earum rerum feracia.* Sed *quod ſequitur tertium illud de modis dicæ.*

CAP. X.

Ille, Modos, quibus metirentur rura, alius alios conſtituit. Nam in Hiſpania ulteriore metiūtur iugis, in Campania uerſibus, apud nos in agro Romano ac Latino iugeris. Iugum uocant, quod iuncti boues uno die exarare poſſint. Verſum dicunt centum pedes quoquouerſum quadratum. Iugerum, quòd quadratos duos actus habeat. Actus quadratus, qui & latus eſt pedes C X X. *& longus totidem. is modus acnua Latine appellatur. Iugeri pars minima dicitur ſcrupulum, id eſt decem pedes in longitudinem, & latitudinem quadratum. Ab hoc principio menſores nonnunquam dicunt in ſubſiciuū eſſe unciam agri, aut ſextantem, aut quid aliud, cum ad iugerum peruenerunt : id habet ſcrupula* CCLXXVIII. *quantum as. Antiquus noſter ante bellum Punicum pendebat bina iugera, quòd à Romulo primum diuiſa dicebantur uiritim, quæ quòd hæredem ſequerentur, hæredium appellarunt. Hæc poſtea à centum, centuria dicta. Centuria eſt quadrata in omnes quatuor partes, ut habeat latera lōga pedū* ∞ ∞ Ↄ. *Hæ porrò quatuor centuriæ coniunctæ, ut ſint in utranque partem binæ, appellantur in agris diuiſis uiritim publicæ ſaltus.*

CAP. XI.

In modo fundi nō animaduerſo lapſi ſunt multi, quòd alij uillam minus magnam fecerunt quàm modus poſtulauit, alij maiorem, cum utrunque ſit contra rem familiarem ac fructum. maiora enim tecta & ædificamus pluris, & tuemur ſumptu maiore. minora cum ſunt quàm poſtulat fundus, fructus ſolent diſperire. Licinius, Dubium enim non eſt, quin cella uinaria maior ſit faciunda in eo agro, ubi uineta ſint ampliora: ut horrea, ſi frumentarius ager eſt. Villam ædificandam potiſſimum, ut intra ſepta

uillæ habeat aquam: ſi non, quamproxime. Primum, quæ ibi ſit nata: ſecundum, quæ influat perennis. Si omnino aqua non eſt uiua, ciſternæ faciundæ ſub tectis, & lacus ſub dio, ex altero loco ut homines, ex altero ut pecus uti poſſit. CAP. XII.

Dandam operam, ut potiſſimum ſub radicibus montis ſilueſtris uillam ponas, ubi paſtiones ſint laxæ, ita ut contra uentos, qui ſaluberrimi in agro flabunt. Quæ poſita eſt ad exortus æquinoctiales aptiſſima, quod æſtate habet umbram, hieme ſolem. Sin cogare ſecundum flumen ædificare, curandum ne aduerſum eum ponas. hieme enim fiet uehementer frigida, & æſtate non ſalubris. Aduertendum etiam ſiqua erunt loca paluſtria, & propter eaſdē cauſas, & quòd areſcunt, creſcunt animalia quædam minuta, quæ non poſſunt oculi conſequi, & per aera intus in corpus per os, ac nares perueniunt, atque efficiunt difficilis morbos. Fundanius, Quid potero, inquit, facere, ſi iſtiuſmodi mi fundus hæreditate obuenerit, quo minus peſtilentia noceat? Iſtuc uel ego poſſum reſpondere, inquit Agrius. Vendas quot aſſibus poſſis: aut ſi nequeas, relinquas. At Scrofa, Vitandum, inquit, ne in eas partes ſpectet uilla, ex quibus uentus grauior afflare ſoleat. néue in conualli caua, & ut potius in ſublimi loco ædifices. qui quod perflatur, ſi quod eſt quod aduerſarium inferatur, facilius diſcutitur. Præterea, quòd ab ſole toto die illuſtratur, ſalubrior eſt, quòd & beſtiolæ ſi quæ propè naſcuntur & inferuntur, aut efflantur, aut aritudine cito pereunt. Nimbi repentini, ac torrentes fluuij, periculoſi illis, qui in humilibus ac cauis locis ædificia habent, & repentinæ prædonum manus, quòd improuiſos facilius opprimere poſſunt. Ab hoc utroque ſuperiora lo-

ea tutiora. CAP. XIII.

In uilla faciūda ſtabula, ita ut bubilia ſint ibi, hieme, quæ poſſint eſſe caldiora. Fructus, ut eſt uinum, & oleum, loco plano in cellis, item ut uaſa uinaria, & olearia potius faciendum. Aridus, ut eſt faba & fœnum in tabulatis. Familia ubi uerſetur prouidendum, ſi feſſi opere, aut frigore, aut calore, ubi commodiſſime poſſint ſe quiete recuperare. Vilici proxime ianuam cellam eſſe oportet: eúmque ſcire, qui introeat: aut exeat noctu, quídue ferat: præſertim ſi oſtiarius eſt nemo. In primis culina uidenda, ut ſit admota, quòd ibi hieme antelucanis temporibus aliquot res conficiuntur, cibus paratur, ac capitur. Faciundum etiam plauſtris, ac cætero inſtrumento omni, quibus cælum pluuium inimicum, in cohorte ut ſatis magna ſint tecta. hæc enim ſi intra clauſum in conſepto, & ſub dio, furem modo non metuunt, aduerſus tempeſtatem nocentem non reſiſtunt. Cohortes in fundo magno duæ aptiores. una, ut interius compluuium habeat lacum, ubi aqua ſaliat, qui intra ſtylobatas cum uenit, ſit ſemipiſcina. Boues enim ex aruo æſtate reducti hîc bibunt, hîc perfundùntur. nec minus è pabulo dum redierunt anſeres, ſues, porci. In chorte exteriore lacum eſſe oportet, ubi maceretur lupinum: item alia, quæ demiſſa in aquam ad uſum aptiora fiūt. Cohors exterior crebro operta ſtramentis ac palea, occulcata pedibus pecudum, fit miniſtra fundo, ex ea quod euehatur. Secundum uillam duo habere oportet ſterquilinia, aut unum bifariam diuiſum. alteram enim partē ferri oportet è uilla nouam, alteram ueterem tolli in agrū. quod enim infertur recens, minus bonum: id cum flacuit, melius. necnon ſterquilinium melius illud, cuius latera, & ſummum uirgis ac fronde uindicatum

ab ſole. Non enim ſucum quem quærit terra, ſolem ante exugere oportet. Itaque periti (qui poſſint) ut eò aqua influat, eo nomine faciunt. Sic enim maxime retinetur ſucus. in eóque quidam ſellas familiaricas ponunt. AEdificium facere oportet, ſub quod tectum totam fundi ſubijcere poſſis meſſem, quod uocant quidam nubilarium. Id ſecundum aream faciundum, ubi triturus ſis frumentum, magnitudine pro modo fundi ex una parti apertum, & id ab area, quo & in trituram proruere facile poſſis, & ſi nubilare cœperit, inde ut rurſus celeriter reijcere. Feneſtras habere oportet ex ea parti, unde commodiſſime perflari poſſit. Fundanius, Fructuoſior, inquit, eſt certe fundus propter ædificia, ſi potius ad antiquorum diligentiam, quàm ad horum luxuriam dirigas ædificationem. Illi enim faciebant ad fructuum rationem, hi faciunt ad libidines indomitas. Itaque illorum uillæ ruſticæ erant maioris quàm urbanæ, quæ nunc ſunt pleræque contra. illic laudabatur uilla, ſi habebat culinam ruſticam bonam, præſepias laxas, cellam uinariam & oleariam ad modum agri aptam, & pauimento procliui in lacum. quòd ſæpe, ubi conditum nouum uinum, orcæ in Hiſpania feruore muſti ruptæ, neque non & dolia in Italia. item cætera ut eſſent in uilla huiuſcemodi, quæ cultura quæreret, prouidebant. Nunc contra uillam urbanam quammaximam ac politiſſimam habeãt, dant operam: ac cum Metelli, ac Luculli uillis peſſimo publico ædificatis certãt. quo hi laborant, ut ſpectent ſua æſtiua triclinaria ad frigus orientis, hyberna ad ſolem occidentem, potius, quàm ut antiqui, in quam partem cella uinaria, aut olearia feneſtras haberet, cum fructus in eo uinarius quærat ad dolia aera frigidiorem, ita olearia caldiorem. Item uide-

re oportet, ſi eſt collis (niſi quid impedit) ut ibi potiſſimum ponatur uilla. CAP. XIIII.

Nunc de ſeptis, quæ tutandi cauſa fundi, aut partis fiant, dicam. Earum tutelarum genera IIII. unum naturale, alterum agreſte, tertium militare, quartum fabrile. Horum unumquodque ſpecies habet plures. Primum naturale ſepimentum, quod obſeri ſolet uirgultis aut ſpinis, quod habet radices, ac uiuæ ſepis, prætereuntis laſciui non metuet facem ardentem. Secunda ſepes eſt ex agreſti ligno, ſed non uiuit. Fit aut palis ſtatutis crebris, è uirgultis implicatis, aut latis perforatis, & per ea foramina traiectis longurijs ferè binis aut ternis: aut ex arboribus truncis demiſſis in terram, deinceps conſtitutis. Tertium militare ſepimentum eſt foſſa, & terreus agger. ſed foſſa ita idonea, ſi omnem aquam, quæ è cælo uenit, recipere poteſt, aut faſtigium habet, ut exeat è fundo Agger is bonus, qui intrinſecus iunctus foſſa, aut ita arduus, ut eum tranſcendere non ſit facile. Hoc genus ſepes fieri ſecundum uias publicas ſolent, & ſecundum amnes. Ad uiam ſalariam, in agro Cruſtumino uidere licet locis aliquot coniunctos aggeres cum foſſis, ne flumen agris noceat. Aggeres qui faciunt ſine foſſa, eos quidam uocant muros, ut in agro Reatino. Quartum fabrile ſepimentum eſt nouiſſimum, maceria. Huius ferè ſpecies quatuor: quòd fiunt è lapide, ut in agro Thuſculano: quòd è lateribus coctilibus, ut in agro Gallico: quòd è lateribus crudis, ut in agro Sabino: quòd ex terra, & lapillis compoſitis in formis, ut in Hiſpania, & agro Tarentino. CAP. XV.

Præterea ſine ſeptis fines prædij, ſationis, notis arborum tutiores fiunt, ne familiæ rixentur cum uicinis, ac limites ex litibus iudicem quærant. Serunt alij circum pi

nes, ut habet uxor in Sabinis. alij cupreſſos, ut ego habui in Veſuuio. alij ulmos, ut multi habent in Cruſtumino, quòd ubi id pote, ut ibi: quòd eſt campus, nulla potior ſerenda, quòd màxime fructuoſa, quòd & ſuſtinet ſepem, ac colit aliquot corbulas uuarum, & frōdem iucundiſſimam miniſtrat ouibus ac bubus, ac uirgas præbet ſepibus, & foco, ac furno. Scrofa, Igitur primum hæc quæ dixi, quatuor uidēda agricolæ, De fundi forma, terræ natura, de modo agri, de finibus tuendis.

CAP. XVI.

Relinquitur altera pars, quæ eſt extra fundum. Cuius appendices uehementer pertinent ad culturam, propter affinitatem. Eius ſpecies totidem: Si uicina regio eſt infeſta. ſi quò neque fructus noſtros exportare expediat, neque inde quæ opus ſunt, apportare. tertium, ſi uiæ, aut fluuij qua portetur, aut non ſunt, aut idonei non ſunt. quartum, ſi quid ita eſt in confinibus fundis, ut noſtris agris proſit aut noceat. è queis quatuor, quod eſt primum: refert infeſta regio ſit, néc ne. Multos enim agros egregios colere non expedit, propter latrocinia uicinorum, ut in Sardinia quoſdam qui ſunt propè Celiem, & in Hiſpania propè Luſitaniam, quæ uicinitatis inuectos habent idoneos, quæ ibi naſcuntur ubi uendant, & illinc inuectos opportunos ad ea quæ in fundo opus ſunt, quod propterea ſunt fructuoſa. Multi enim habent in prædijs, quibus frumentum, aut uinum, aliúdue quid deſit importandum. contrà, non pauci, quibus aliquod ſit exportandum. Itaque ſub urbe colere hortos late expedit, ſic uiolaria, ac roſaria. item multa, quæ urbs recipit, cum eadem in longinquo prædio, ubi non ſit quo deferri poſſit uenale, non expediat colere. tertium eſt item, ſi ea oppida aut uiciniæ, aut etiam diuitum copioſi agri ac uil

læ, unde non care emere poſſis, quæ opus ſunt in fundum, quibúſque quæ ſuperſint uenire poſſint: ut quibuſdam pedamenta, aut perticæ, aut arundo, fructuoſior ſit fundus, quàm ſi longe ſint importanda, nonnunquam etiam quàm ſi colendo in tuo ea parare poſſis. Itaque in hoc genus coloni potius anniuerſarios habent uicinos, quibus imperant medicos, fullones, fabros, quàm in uilla ſuos habeant: quorum nonnunquam unius artificis mors tollit fundi fructum. quam partem lati fundij diuites domeſticæ copiæ mandare ſolent. Si enim ab fundo longius abſunt oppida aut uici, fabros parent, quos habeant in uilla. ſic cæteros neceſſarios artifices, ne de fundo familia ab opere diſcedat, ac profeſtis diebus ambulet feriata potius, quàm opere faciundo agrum fructuoſiorem reddat. Itaque ideo Saſernæ liber præcipit, nequis de fundo exeat præter uilicum, & promum, & unum quem uilicus legat. ſiquis contra exierit, ne impune abeat. ſi abierit, ut in uilicum animaduertatur. Quod potius ita præcipiendũ fuit, nequis iniuſſu uilici exierit, neque uilicus iniuſſu domini longius, quàm ut eodem die redierit, neque id crebrius, quàm opus eſſet fundo. Quarto eundem fundum fructuoſiorem faciunt uecturæ, ſi uiæ ſunt, quà plauſtra agi facile poſſint: aut flumina propinqua, quà nauigari poſſit. quibus utriſq; rebus euehi atque inuehi, ad multa prædia ſcimus. Refert etiam ad fundi fructus, quemadmodum uicinus in confinio conſitum agrum habeat. ſi enim ad limitem quercetum habet, non poſſis recte ſecundum eam ſiluam ſerere oleam, quod uſque eò eſt contrarium natura, ut arbores non ſolum minus ferant, ſed etiam fugiant, ut introrſum in fundum ſe reclinent: ut uitis adſita ad olus facere ſolet. ut quercus, ſic iuglandes magnæ & cre-

bræ finitimæ,fundiorã faciũt ſterilem. CAP. XVII.

De Fundi IIII *partibus,quæ cum ſolo hærent,& alteris* IIII, *quæ extra fundum ſunt,& ad culturam pertinent,dixi.*Nunc *dicã agri quibus rebus colãtur.quas res alij diuidũt in duas partes,in homines, & adminicula hominum,ſine quibus rebus colere non poſſunt.* Alij *in tres partes , inſtrumenti genus uocale, & ſemiuocale, & mutum.* Vocale,*in quo ſunt ſerui.* Semiuocale, *in quo ſunt boues.* Mutum,*in quo ſunt plauſtra.*Omnes *agri coluntur hominibus ſeruis aut liberis,aut utriſque.*Liberis,*aut cum ipſi colunt,ut plerique pauperculi cũ ſua progenie,aut mercenarijs,cum conducticijs liberorum operis res maiores,ut uindemias,ac fœniſicia adminiſtrãt:iíque quos obæratos noſtri uocitarunt,& etiã nunc ſunt in* Aſia,*atque* AEgypto,*& in* Illyrico *cõplures.* De *quibus uniuerſis hoc dico:* Grauia *loca utilius eſſe mercenarijs colere,quàm ſeruis,& in ſalubribus quoque locis opera ruſtica maiora,ut ſunt in condẽdis fructibus uindemiæ,aut meſſis.* De *his cuiuſmodi eſſe oporteat,*Caſſius *ſcribit hæc:*Operarios *parãdos eſſe, qui laborẽ ferre poſſint,ne minores annorum* XXII.*& ad agriculturam dociles.* Eam *coniecturam fieri poſſe ex aliarum rerũ imperatis,& more incolarum è nouitijs requiſito ad priorem dominũ quid factitarent.*Mãcipia *eſſe oportere neque formidoloſa,neque animoſa.* Qui *præſint eſſe oportere, qui literis, aliqua ſint humanitate imbuti, frugi, ætate maiore, quàm operarios , quos dixi.* Facilius *enim his,quàm minoribus natu ſunt dicto audiẽtes.* Præ*terea potiſſimũ eos præeſſe oportet, qui periti ſint rerum ruſticarum. non ſolum enim debere imperare, ſed etiam facere, ut facientem imitentur,& ut animaduertant eum cum cauſa ſibi præeſſe,quòd ſciẽtia præſtet & uſu.* Neque

illi concedendum, ita imperare, ut uerberibus coherceat potius quã uerbis, ſi modo idem efficere poſſis. neque eiuſdem nationis plures parãdos eſſe. ex eo enim potiſſimum ſolere offenſiones domeſticas fieri. Præfectos *alacriores faciũdum præmijs: dandáque opera, ut habeant peculium, & coniunctas conſeruas, è quibus habeant filios. eo enim fiunt firmiores, ac coniunctiores fundo.* Itaq; *propter has cognationes epiroticæ familiæ ſunt illuſtriores ac cariores.* Ad *inijciendam uoluptatem his præfecturæ, honore aliquo habendi ſunt. & de operarijs, qui præſtabunt aliqui, communicandum quoque cum ijs, quæ faciunda ſunt opera. quod ita cum fit, minus ſe putant deſpici, atque aliquo numero haberi à domino.* Studioſiores *ad opus fieri liberalius tractando, aut cibarijs, aut ueſtitu largiore, aut remiſſione operis, conceſſionéue, ut peculiare aliquid in fundo paſcere liceat, aut huiuſcemodi rerum alijs, ut quibus quid grauius ſit imperatum, aut animaduerſum, qui conſolando eorum reſtituat uoluntatem, ac beneuolentiam in dominum.*

CAP. XVIII.

De *familia:* Cato *dirigit ad duas metas, ad certum modum agri, & genus ſationis, ſcribens de oliuetis, & uineis, ut duas formulas. unam, in qua præcipit quomodo oliuetum agri iugerum* CCXL *inſtruere oporteat.* Dicit *enim in eo modo hæc, mancipia* XIII *habenda, uilicum, uilicam, operarios* V, *bubulcos* III, *aſinarium* I, *ſubulcum* I, *opilionem* I. Alteram *formulam ſcribit de uinearum iugeribus centum, ut dicat haberi oportere hæc,* XV *mancipia, uilicum, uilicam, operarios* X, *bubulcum, aſinarium, ſubulcum.* Saſerna *ſcribit ſatis eſſe ad iugera* VIII *hominem unum: ea debere eum confodere diebus* XLV, *tametſi quaternis operis ſingula iugera poſſit. ſed relin-*

quere ſe operas XIII, ualetudini,tempeſtati,inertiæ,in-
dulgentiæ. Licinius, Horum neuter ſatis dilucide modulos
reliquit nobis. Quod Cato ſi uoluit(ut debuit)uti propor-
tione, ad maiorem fundum uel minorem adderemus , uel
demeremus,extra familiam debuit dicere uilicum & uili
cam. Neque enim ſi minus CCXL iugera oliueti colas,nõ
poſſis minus uno uilico habere:nec ſi bis tanto ampliorem
fundum,aut eo plus colas,ideo duo uilici,aut tres habendi
fuere. Operarij modo, & bubulci pro portione demendi,
uel addendi, ad minores. maioréſue modos fundorum. hi
quoq;,ſi ſimilis eſt ager. ſin eſt ita diſſimilis,ut totus arari
non poſſit,ut ſi ſit cõfragoſus,atque arduus cliuis,minus
multi opus ſunt boues, & bubulci . Mitto illud,quòd mo-
dum,neque unum,nec modicum propoſuit CCXL iuge-
rum. Modius enim centuria, & ea CC iugerum, è quo
quum ſexta pars ſit ea XL,quæ de CCXL demuntur,
non uideo quemadmodũ ex eius præcepto demam ſextam
partem: & de XIII mancipijs nihilo magis ſi uilicum,
& uilicam remouero,quemadmodum ex XI,ſextam par
tem demam. Quod autem ait in C iugeribus uinearum
opus eſſe XV mancipia,ſiquis habebit centuriam,quæ ſit
dimidium uineti,dimidium olиueti,ſequetur,ut duo uilicos,
& duas uilicas habeat,quod eſt deridiculum. Quare alia
ratione modus mancipiorũ generatim eſt animaduerten-
dus,& magis in hoc Saſerna probandus, qui ait ſingula
iugera quaternis operis uno operario ad conficiendum ſa
tis eſſe . Sed ſi hoc in Saſernæ fundo in Gallia ſatis fuit,
non continuo idem in agro liguſtico montano. Itaque de fa-
miliæ magnitudine,& reliquo inſtrumento commodiſſime
ſcies , quantum pares , ſi tria animaduerteris diligenter.
In uicinitate prædia cuiuſmodi ſint, & quanta, & quot

quæque hominibus colantur: & quot additis operis aut demptis melius, aut deterius habeas cultum. Biuiũ enim nobis ad culturam dedit natura, experientiã, & imitationem. Antiquiſſimi agricolæ tentando pleraque conſtituerunt, liberi eorũ magnam partem imitando. Nos utrunque facere debemus, & imitari alios, & aliter ut faciamus experientia tentare quædam: ſequentes non aleam, ſed rationẽ aliquam: ut ſi altius repaſtinauerimus, aut minus, quàm alij, quod momentũ ea res habeat. ut fecerunt ij, in ſariendo iterũ, & tertio, & qui inſitiones ficulnas ex uerno tempore in æſtiuum contulerunt. CAP. XIX.

De reliqua parte inſtrumenti, quod ſemiuocale appellatur, Saſerna ad iugera CC arui, boũ iuga duo ſatis eſſe ſcribit. Cato in oliuetis CCXL. iugerum, boues trinos. ita fit, ut Saſerna dicat uerũ ad centum iugera, iugum opus eſſe, ſi Cato ad octogena. Sed ego neutrum horũ ad omnem agrũ conuenire puto, & utrunque ad aliquem. alia enim terra facilior aut difficilior eſt alia. Terrã boues proſcindere niſi magnis uiribus non poſſunt, & ſæpe fracta bura relinquunt uomeres in aruo. Quo ſequẽdum nobis in ſingulis fundis, dum ſumus nouicij, triplici regula, ſuperioris domini inſtituto, & uicinorum, & experientia quadã. Quod addit aſinos, qui ſtercus uectent, treis, aſinum molarium, in uinea iugerum C. iugum boum, aſinorũ iugum, aſinum molarium: in hoc genere ſemiuocalium, adijciendũ de pecore, ea ſola, quæ agri colendi cauſa erunt, ut ſolent eſſe pecuaria, pauca habenda, quo facilius mancipia, quæ ſolent ſe tueri, & aſſidua eſſe poſſint. In eo numero non modo qui prata habent, ut potius oues quàm ſues habeant, curant, ſed etiam qui prata non habent, quia non ſolum pratorum cauſa habere debent, ſed etiam propter

ſtercus.

CAP. XX.

Igitur de omnibus quadrupedibus prima eſt probatio, qui idonei ſint boues, qui arandi cauſa emuntur, quos rudis, neque minoris trimos, neque maioris quadrimos parandũ. ut uiribus magnis ſint, ac pares, ne in opere firmior imbecilliorem cõficiat: amplis cornibus, & nigris potius quàm aliter: ut ſint lata frõte, náribus ſimis, lato pectore, craſſis coxendicibus. Hos ueteranos ex campeſtribus locis emendum, non in dura ac montana: nec nõ, ita ſi incidit, ut ſit uitandum. Nouellos cum quis emerit iuuencos, ſi eorum colla in furcas deſtitutas incluſerit, ac dederit cibũ, diebus paucis erunt manſueti, & ad domandum proni. Tum ita ſubigendum, ut minutatim aſſuefaciant, & ut tironem cum ueterano adiũgant. imitando enim facilius domatur. & primum in æquo loco, & ſine aratro, tum eo leui, & principio per arenam, aut molliorem terrã. Quos ad uecturas item inſtituendum, ut inania primum ducãt plauſtra, & ſi poſſis, per uicum aut oppidum creber crepitus, ac uarietas rerum conſuetudine celerrima ad utilitatem adducit. Neque pertinaciter, quẽ feceris dexterum, in eo manendum. Quod ſi alternis fit ſiniſter, fit laborãti in alterutra parte requies. Vbi terra leuis, ut in Cãpania, ibi non bubus grauibus, ſed uaccis aut aſinis quòd arant, eò facilius ad aratrum leue adduci poſſunt, ad molas, & ad ea, ſiquæ ſunt, quæ in fundo conuehuntur. In qua re alij aſellis, alij uaccis ac mulis utũtur, exinde ut pabuli facultas eſt. nã facilius aſellus, quàm uacca alitur, ſed fructuoſior hæc. In eo agricolæ hoc ſpectandum, quo faſtigio ſit fundus. in confragoſo enim, ac difficili hæc ualentiora parandum, & potius ea, quæ plus fructum reddere poſſint, cum idem operis faciant.

CAP. XXI.

Canes potius cum dignitate, & acres paucos habendũ,quàm multos.quos conſuefacias potius noctu uigilare, & interdiu clauſos dormire. De *indomitis quadrupedibus,ac pecore faciundum.Si prata ſunt in fundo,neque pecus habet,danda opera,ut pabulo uendito, alienum pecus in ſuo fundo paſcat,ac ſtabulet.*

CAP. XXII.

De reliquo inſtrumento muto,in quo ſunt corbulæ, & dólia,ſic alia,hæc præcipienda. Quæ naſci in fundo, ac fieri à domeſticis poterũt,eorũ nequid ematur,ut ferè ſunt, quæ ex uiminibus,& materia ruſtica fiunt,ut corbes,fiſcinæ,tribula,mallei,raſtelli. Sic *quæ fiunt de cannabi, lino, iunco,palma,ſcirpo,ut funes,reſtes,tegetes.Quæ è fundo ſumi non poterunt, ea ſi empta erunt potius ad utilitatem, quàm ob ſpeciem,ſumptu fructum nõ extenuabunt.eo magis,ſi inde empta erũt potiſſimum,ubi ea & bona,& proxime,& uiliſſimo emi poterunt.Cuius inſtrumenti uaria diſcrimina, ac multitudo agri magnitudine finitur, quòd plura opus ſunt,ſi fines diſtant late.* Itaque Stolo *inquit,* Propoſita *magnitudine fundi, de eo genere* Cato *ſcribit,* Olivetiiugera CCXL *qui coleret, eũ inſtruere ita oportere,ut faceret uaſa olearia iuga* V.*quæ membratim enumerat,ut ex ære ahenea,urceos,naſſiternam:item alia ſic è ligno,& ferro,ut ploſtra maiora tria,aratra cum uomeribus ſex,crates ſtercorarias quatuor,item alia. ſic de ferramentis quæ ſint,& quot opus ad multitudinem,ut ferreas octo,ſurcula totidem,dimidio minus palas,item alia.* Item *alteram formulã inſtrumenti fundi uinariꝫ fecit, in qua ſcribit,ſi ſit centum iugerũ, habere oportere uaſa torcularia inſtructa trina,dolia cum operculis culleorũ octingentorum,acinaria* XX, *frumentaria* XX. Item *eiuſmo-*

di alia,quæ minus multa quidem alij,ſed tantum numerũ alleorum ſcripſiſſe puto, ne cogeretur quotannis uendere uinum. Vetera enim quàm noua, & eadem alio tẽpore, quàm alio pluris. Item ſic de ferramentorũ uarietate ſcribit permulta, & genere, & multitudine qua ſint, ut falces, palas,raſtros. Sic alia,quorum nonnulla genera ſpecies habent plures,ut falces. nam dicuntur ab eodem ſcriptore uineaticæ opus eſſe ſex,ſirpiculæ V,ſiluaticæ V,arborariæ III,& ruſtariæ X. Hic hæc. At Scrofa,Inſtrumentum, & ſupellectilem ruſticã omnem oportet habere ſcriptam in urbe & rure dominũ.uilicum contra ea ruri omnia certo ſuo quæq; loco ad uillã debent eſſe poſita. Quæ nõ poſſunt eſſe ſub claui,quàm maxime facere ut ſint in cõſpectu oportet,eo magis ea,quæ in rariore ſunt uſu,ut quibus in uindemia utuntur, ut corbulæ, & ſic alia. quæ enim res quotidie uidentur,minus metuunt furem. CAP. XXIII.

Suſcipit Agraſius, Et quoniam habemus illa duo prima, ex diuiſione quadripartita, de fundo, & de inſtrumento, quo coli ſolet, de tertia parte expecto. Scrofa, Quoniam fructum, inquit, arbitror eſſe fundi eum, qui ex eo ſatus naſcitur utilis ad aliquam rem, duo conſiderãda, quæ, & quo quidque loco maxime expediat ſerere. alia enim loca appoſita ſunt ad fœnum, alia ad frumentum, alia ad uinum,alia ad oleũ. Sic ad pabulũ quæ pertinent, in quo eſt ocymum,farrago,uicia,medica,cytiſum,lupinũ. Neque in pingui terra omnia ſeruntur recte,neque in macra nihil. Rectius enim in tenuiore terra ea,quæ nõ multo indigent ſuco, ut cytiſum, & legumina, præter cicer: hoc enim quoque legumen, ut cætera, quæ uelluntur è terra, non ſubſecantur: quæ quòd ita leguntur,legumina dicta. in pingui rectius, quæ cibi ſunt maioris, ut holus, triticum,

ſiligo, linum. Quædam etiam ſerenda non tam propter præſentem fructum, quàm in annum proſpicientem, quòd ibi ſubſecta atque relicta terram faciũt meliorem. Itaque *lupinum cum necdum ſiliculam cœpit, & nõnunquam fabalia, ſi ad ſiliquas nõn ita peruenit ut fabam legere expediat, ſi ager macrior eſt, pro ſtercore inarare ſolẽt.* Nec *minus ea diſcriminanda in conſerundo, quæ ſunt fructuoſa, propter uoluptatẽ, ut quæ pomaria ac floralia appellantur.* Item *illa quæ ad hominũ uictum ac ſenſum, delectationémq; non pertinent, neque ab agri utilitate ſunt diiuncta.* Idoneus *locus eligendus ubi facias ſalictum & arundinetum, ſic alia quæ humidum locum quærunt.* Contra, *ubi ſegetes frumentarias, ibi fabam potiſſimum ſeras.* Item *alia, quæ arida loca ſequuntur: ſicut umbroſis locis alia ſeras, ut corruda, quòd ita petit aſparagus: & apricis, ut ibi ſeras uiolam, & hortos facias, quòd ea ſole nutricantur.* Sic *alia & alio loco ſerunda, ut habeas uimina, unde utendo quid facias, ut ſirpeas, uallos, crates.* Alio *loco ut ſeras, ac colas ſiluam cæduam, alio ubi aucupare.* Sic *ubi cannabim, linum, iuncum, ſpartum, unde nectas bubus paleas, lineas, reſtes, funes. quædã loca eadem, alia ad ſerendum idonea.* Nam *& in recentibus pomarijs deſitis ſeminibus, in ordinémque arbuſculis poſitis primis annis antequàm radices longius procedere poſſint, alij conſerunt hortos, alij quid aliud. neque cum conualuerunt arbores, idem faciunt, ne uiolent radices.* Stolo, *Quod ad hæc pertinet,* Cato *non male quod ſcribit de ſationibus,* Ager *craſſus & lætus, ſi ſit ſine arboribus, eum agrum frumentarium fieri oportere. idem ager ſi nebuloſus ſit, rapa, raphanos, milium, panicum.*

CAP. XXIIII.

In *agro craſſo & calido oleam conditaneam, radium*

maiorem, ſallentinam, orchitem, poſeam, ſergianam, colminiam, albicerem: quam earum in his locis optimam dicunt eſſe, eam maxime ſerere. Agrum oliueto conſerundo, *niſi qui inuentum fauonium ſpectet, & ſoli oſtentus ſit, alium bonum nullum eſſe.* Qui *ager frigidior, & macrior ſit, ibi oleam licinianam ſeri oportere.* Si *in loco craſſo, aut calido poſueris, hoſtum nequam fieri, & ferendo arborem perire, & muſcum rubrum moleſtum eſſe.* Ho*ſtum uocant, quod ex uno facto olei reficitur.* Factum *dicunt, quod uno tempore conficiunt. quem alij* C L X. *aiunt eſſe modiorum, alij ita minus magnum, ut ad* C X X, *deſcendat & exinde, ut uaſa olearia quot, & quanta habeant, quibus conficiunt illud.* Quod Cato *ait circum fundum ulmos & populos, unde frons ouibus & bubus ſit, & materies ſeri oportere.* Sed *hoc neque in omnibus fundis opus eſt, neque in quibus eſt opus, propter frondẽ maxime, ſine detrimento ponuntur ab ſeptentrionali plaga, quod non officiunt ſoli.* Ille *adijcit ab eodem ſcriptore,* Si *locus humectus ſit, ibi cacumina populorum ſerunda, & arundinetum. id prius bipalio uerti, ibi oculos arundinis pedes ternos alium ab alio ſeri, ibi quoque corrudam, unde aſparagi fiant, aptam eſſe utrique eandem ferè culturam. ſalicem* Græcam *circum arundinetum ſeri oportere, uti ſit qui uitis alligari poſſit.*

CAP. XXV.

Vinea *quo in agro ſerunda ſit, ſic obſeruandum.* Qui *locus optimus uino ſit, & oſtentus ſoli, aminæum minuſculum, & geminum eugeneum, helueolum minuſculum ſeri oportere.* Qui *locus craſſior ſit, aut nebuloſus, ibi aminæũ maius, aut murgentinum, apicium, lucanum ſeri.* Cæteras *uites, & de his miſcellas maxime in omne genus agri conuenire.*

CAP. XXVI.

In omni uinea diligenter obſeruant, ut ridica uitis ab ſeptentrione uerſus tegatur. & ſi cupreſſos uinas pro ridicis inſerunt, alternos ordines imponunt: neque eas creſcere altius, quàm ridicas patiūtur. neque propter eas adſerunt uites, quòd inter ſe hæc inimica. Agrius *Fundanio*, Vereor, *inquit, ne ante æditimus ueniat huc, quàm hic ad quartum actum. uindemiam enim expecto.* Bono *animo es, inquit* Scrofa: *ac fiſcinam expedi, & urnam.*

CAP. XXVII.

Et quoniam tempora duorum generum ſunt, unum annale, quod ſol circuitu ſuo finit: alterum menſtruum, quod luna circumiens comprehendit: prius dicam de ſole. E*ius curſus annalis primum ferè circiter ternis menſibus ad fructus eſt diuiſus in* IIII *partes, & idem ſubtilius ſeſquimēſibus in* VIII. In *quatuor, quod diuiditur in uer, & æſtatem, & autumnum, & hiemē.* Vere *ſtationes quædam fiunt. terrā rudem proſcindere oportet. quæ ſunt ex ea enata, prius quàm ex ijs quid ſeminis cadat, ut ſint exradicata. et ſimul glæbis ab ſole percaleſactis aptiores facere ad accipiēdū imbrē, & ad opus faciliores, relaxatas. neque ea minus bis arandū, ter melius.* AE*ſtate fieri meſſes oportere.* Autūno *ſiccis tēpeſtatibus uindemias, ac ſiluas excidi cōmodiſſime: tunc præcidi arbores oportere ſecundū terram.* Radices *autem prioribus imbribus ut effodiantur, nequid ex his naſci poſſit.* Hieme *putari arbores duntaxat his temporibus cum gelu cortices, & imbribus careant, & glacie.*

CAP. XXVIII.

Dies *primus eſt ueris in* Aquario, *æſtatis in* Tauro, *autumni in* Leone, *hiemis in* Scorpione. *Cū uniuſcuiuſque horum quatuor ſignorū dies tertius & uiceſimus, quatuor*

temporum ſit primus, efficitur ut uer dies habeat X C I, *æſtas* X C I V, *autumnus* X C I *hyems* X X C I X. *Quæ redacta ad dies ciuiles noſtros qui nũc ſunt primi uerni tẽporis ex a.d.*V I I.*Id.Feb.æſtiui ex a. d.* V I I.*Idib.Maij. autumnales ex a.d.*V I I.*Idib.Sext. hiberni ex a.d.* I V. *Id.Nouemb.Subtilius diſcretis tẽporibus obſeruanda quæ dã ſunt, eáque in partes* V I I I *diuidũtur. Primum à fauonio ad æquinoctium uernũ dies* X L. *hinc ad Vergiliarũ exortum dies* X L I V. *ab hoc ad ſolſtitium dies* X L I I X. *inde ad Caniculæ ſignum dies* X X I X. *dein ad æquinoctiũ autumnale dies* L X V I I. *exin ad Vergiliarum occaſum dies* X X X I I. *ab hoc ad brumam dies* L V I I. *inde ad fauonium dies* X L V.

CAP. XXIX.

In primo interuallo inter fauonium, & æquinoctium uernum hæc fieri oportet. Seminaria omne genus ut ſerantur. putari in primis, circum uites ablaqueari: radices, quæ in ſumma terra ſunt, præcidi: prata purgari, ſalicta ſeri, ſegetes ſarire. Seges dicitur, quod aratum ſatum eſt. aruum, quod aratum, nec dum ſatum eſt. Noualis, ubi ſatum fuit ante, quàm ſecunda aratione renouetur. Rurſum terram cum primum arant, proſcindere appellant. cum iterum, offringere dicunt: quòd prima aratione glæbæ grandes, ſolent excitari, cum iteratur, offringere uocant. tertio cum arant iacto ſemine, boues lirare dicuntur. id eſt, cum tabellis additis ad uomerem ſimul, & ſatum frumentum operiunt in porcis, & ſulcant foſſas, quò pluuia aqua delabatur. nonnulli poſtea, qui ſegetes non tam latas habent (ut in Appulia) id genus prædij per ſaritores occare ſolent, ſiquæ in porcis relictæ grandiores ſunt glæbæ. Qua aratrum uomere lacunam ſtriam fecit, ſulcus uocatur. Quod eſt inter duos ſulcos elata ter-

ra, dicitur porca, quòd ea ſeges frumentum porricit. Sic quoque exta deis cum dabant, porricere dicebant.

CAP. XXX.

Secundo interuallo inter uernum æquinoctium, & uergiliarum exortum hæc fieri: Segetes runcari, herbam è ſegetibus expurgari, boues terram proſcindere, ſalicem cædi, prata defendi. quæ ſuperiore tempore fieri oportuerit, & non ſunt abſoluta ante quàm gemmas agant ac floreſcere incipiant, fieri. Quòd ſi quæ folia amittere ſolent, ante frondere inceperint, ſtatim ad ſerendum idoneæ non ſunt. Oleam ſeri, interputaríque oportet.

CAP. XXXI.

Tertio interuallo inter uergiliarum exortum & ſolſtitium hæc fieri debent. Vineas nouellas fodere, aut arare, & poſtea occare, id eſt comminuere, ne ſit glæba. quod ita occidunt, occare dicunt. Vites pampinari, ſed à ſciente. nam id, quàm putare maius, neque in arbuſto, ſed in uinea fieri. Pampinare eſt ex ſarmento coles, qui nati ſunt, de ijs, qui plurimum ualent, primum, ac ſecundũ, nonnunquam etiam tertium relinquere, reliquos decerpere, ne relictis colibus ſarmentum nequeat miniſtrare ſucum. Ideo in uitiario primitus cum exit uitis, tota reſecari ſolet, ut firmiore ſarmento è terra exeat, atque in pariendis colibus uires habeat maiores. Eiuncidum enim ſarmentum propter infirmitatem ſterile, neque ex ſe poteſt eijcere uitem, quam uocant minorem flagellum, maiorem etiam unde uuæ naſcuntur, palmam. prior litera una mutata declinata à uenti flatu, ſimiliter flabellum ac flagellum. poſterior quo ea uitis immittitur ad uuas pariendas, dicta primo uidetur à pariendo parilema: exim mutatis literis, ut in multis, dici cœpta palma. Ex altera parte capreæ di-

cta, quòd parit capreolũ. is eſt coliculus uiteus intortus, ut cincinnus. is enim uites ut teneat, ſerpit ad locum capiundum. ex quo à capiendo capreolus dictus. Omne pabulum, primum ocymum, farraginem, uiciam, nouiſſime fœnum ſecari. Ocimum dictum à Græco uerbo ὠκέως, quod ualet cito. Similiter quo ocimum in horto. Hoc amplius dictum ocinum, quòd citat aluum bubus, & ideo ijs datur ut purgentur, id ex pabuli ſegete uiride ſectum ante quàm genat ſiliquas. Contra, ex ſegete, ubi ſata admixta ordeum & uicia, & legumina pabuli cauſa uiridia. quod far ferro cæſa, farrago dicta, aut niſi quòd primum in farracia ſegete ſeri cœptum. Ea equi, & iumenta cætera uerno tempore purgantur, ac ſaginantur. Vicia dicta à uinciendo, quòd item capreolos habet ut uitis, quibuſcum ſurſum uorſum ſerpit ad ſcapum lupini, aliúmue quẽ, ut hæreat, id ſolet uincire. Si prata irrigua habebis, ſimulac fœnum ſuſtuleris, irrigare. In poma, quæ inſita erunt, ſiccitatibus aquam addi quotidie. à quo quòd indigent potu, poma dicta eſſe poſſunt.

CAP. XXXII.

Quarto interuallo inter ſolſtitium, & caniculam plerique meſſem faciunt, quòd frumentum dicant quindecim diebus eſſe in uaginis, quindecim florere, quindecim exareſcere, cum ſit maturũ. Arationes abſolui, quæ eò fructuoſiores fiunt, quo calidiore terra aratur. Cũ proſcideris, offringi oportet, id eſt iterare, ut frangantur glæbæ. prima enim aratione grandes glæbæ ex terra ſcinduntur. Serendum uiciam, lentem, cicerculam, eruilam, cæteráque, quæ alij legumina, alij (ut Gallicani quidam) legaria appellant, utraque dicta à legendo, quòd ea non ſecantur, ſed uellendo leguntur. Vineas ueteres iterum occare, nouellas etiam tertio, ſi ſunt etiam tum glæbæ.

CAP. XXXIII.

Quinto interuallo inter caniculã, & æquinoctium autumnale oportet ſtramenta deſecari, & aceruos conſtrui, aratro offringi, frondem cædi, prata irrigua iterum ſecari.

CAP. XXXIIII.

Sexto interuallo ab æquinoctio autumnali incipere ſcribunt oportere ſerere, uſque ad diem X C I. poſt brumam, niſi quæ neceſſaria cauſa coegerit, non ſerere: quòd tantum interſit, ut ante brumam ſata, ſeptimo die: quæ à bruma ſata, X L die uix exiſtant. neque ante æquinoctium incipi oportere putant. quòd ſi minus idoneæ tẽpeſtates ſint conſecutæ, puteſcere ſemina ſoleant. Fabam optime ſeri in uergiliarum occaſu. Vuas autem legere, & uindemiam facere inter æquinoctium autumnale, & uergiliarum occaſum. Dem uites putare incipere, & propagare, & ſerere poma. Hæc aliquot regionibus, ubi maturius frigora fiunt aſperiora, melius uerno tempore.

CAP. XXXV.

Septimo interuallo inter uergiliarum occaſum, & brumam, hæc fieri oportere dicunt. Serere lilium, & crocum, quod iam egit radicem: roſam, ea conciditur radicitus in uirgulas palmares, & obruitur, hæc eadem poſtea transfertur facta uiuiradix. Violaria in fundo facere non eſt utile, ideo quòd neceſſe eſt è terra ad ea obruenda puluinos fieri, quos irrigationes, & pluuiæ tempeſtates abluũt, & agrum faciunt macriorem. Ab fauonio uſque ad arcturi exortum recte ſerpullũ è ſeminario transferri quod dictum ab eo quòd ſerpit. Foſſas nouas fodere. ueteres tergere. uineas, arbuſtúmque putare, dum in X V. diebus ante & poſt brumam, ut pleraque ne facias: nec non tum aliquid recte ſeritur, ut ulmi.

CAP. XXXVI.

Octauo interuallo inter brumam & fauonium hæc fieri oportet. de ſegetibus, ſiqua eſt aqua, deduci: ſin ſiccitates ſunt, & terra teneritudinem habet, ſarire. uineas, arbuſtáque putare. Cum in agris opus fieri non poteſt, quæ ſub tecto poſſunt, tunc conficienda antelucano tempore hyber. . Quæ dixi, ſcripta, & poſita habere in uilla oportet, maxime ut uilicus norit.

CAP. XXXVII.

Dies *lunares quoque obſeruandi, qui quodammodo bipartiti. Quod à noua luna creſcit ad plenam, & inde rurſus ad nouam lunam decreſcit, quod ueniat ad intermeſtruum, è quo die dicitur luna eſſe extrema, & prima, à quo eum diem* Athenis *appellant* ἕνην καὶ νέαν, τριακάδα *alij. quædam faciēda in agris potius creſcente luna quàm ſeneſcente. quædā contra, quæ metas ut frumenta, & cæduam ſyluam.* Ego *iſta etiam, inquit* Agraſius, *non ſolū in ouibus tondendis, ſed in meo capillo à patre acceptum ſeruo, ni decreſcente luna tondens caluus fiam.* Agrius, *Quemadmodum, inquit, luna quadripartita? & quid ea diuiſio ad agros pollet?* Tremellius, Nunquam *rure audiſti, inquit, octauo ianam lunam & creſcentem, & contra ſeneſcentem, & quæ creſcente luna fieri oporteret, & tamen quædā melius fieri poſt octauo ianam lunā, quàm ante? et ſiquæ ſeneſcente fieri conueniret, melius quanto minus haberet ignis id aſtrū?* Dixi *de quadripartita forma culturæ agri.* Stolo, *Eſt altera, inquit, temporum diuiſio coniuncta quodammodo cum ſole, & luna, quæ in ſex partita, quod omnis ferè fructus quinto denique gradu peruenit ad perfectum, ac uidet in uilla doliū, ac modium. unde ſexto prodit ad uſum:* Primo *præparandū, ſecundo ſerendum, tertio nutricandū, quarto legendum, quinto con*

dendum, ſexto promendum. Ad alia in præparando, faciendi ſcrobes, aut repaſtinandum, aut ſulcandum, ut ſi arbuſtum, aut pomarium facere uelis. Ad alia arandum, aut fodiendum, ut ſi ſegetes inſtituas. Ad quædam bipalio uertenda terra, plus, aut minus. aliæ enim radices anguſtius diffundunt, ut cupreſſi. aliæ latius, ut platani, uſque eo, ut Theophraſtus ſcribat, Athenis in Lyceo, cum etiam nunc platanus nouella eſſet, radices trium & triginta cubitorum egiſſe. Quædam ſi bubus, & aratro proſcideris: & iterandum ante, quàm ſemen iacies. Item præparatio ſiquæ fit in pratis, id eſt, ut defendãtur à paſtione, quod ferè obſeruant à piro florente, ſi irrigua ſunt, ut tempeſtiue irrigentur.

CAP. XXXVIII.

Quæ loca in agro ſtercoranda uidendum, & qui, & quo genere potiſſimum facias: nam diſcrimina eius aliquot. Stercus optimum ſcribit eſſe Caſſius uolucriũ, præter paluſtrium, ac nantium. De hiſce præſtare columbinum, quòd ſit calidiſſimum, ac fermentare poſſit terram. Id ut ſemen aſpergi oportere in agro, non ut de pecore aceruatim poni. Ego arbitror præſtare ex auiarijs turdorum ac merularum, quod non ſolum ad agrum utile, ſed etiam ad cibum, ita bubus, ac ſuibus, ut fiant pingues. Itaque qui auiaria conducunt, ſi caueat dominus, ſtercus ut in fundo maneat, minoris conducunt quàm ij, quibus id accedit. Caſſius ſecundum columbinum ſcribit eſſe hominis. Tertio caprinum, & ouillum, & aſininum. Minime bonum equinum, ſed in ſegetes. in prata enim uel optimum ut cæterarum ueterinarum, quæ ordeo paſcuntur, quod multam facit herbam. Sterquilinium ſecundum uillam facere oportet, ut quàm pauciſſimis operis egeratur. In eo ſi in medio robuſta aliqua materia ſit depacta,

negant ſerpentem naſci. CAP. XXXIX.

Sationis autem gradus ſecundus hanc habet naturam,ad quod tempus cuiuſque ſeminis apta ſit ad ſerendum.Nam refert in agro ad quã partem cæli quiſque locus ſpectet,ſic ad quod quæque tempus res facillime creſcat.Nonne uidemus alia florere uerno tempore,alia æſtiuo:neque eadem autumnali,quæ hyberno? Itaque alia ſeruntur, atque inſeruntur, & metuntur ante, aut poſt, quàm alia.& cum pleraque uere melius, quàm autumno inſerantur,circiter ſolſtitiũ inſeri ficos, necnon brumalibus diebus ceraſos? Quare cùm ſemina ferè quatuor ſint generum,quæ tranſferũtur è terra in terram, uiuiradices:quæ ex arboribus dempta demittuntur in humũ, quæ inſeruntur ex arboribus in arbores,de ſingulis rebus uidendũ,quæ quoque tempore locóque facias. CAP. XL.

Primum ſemen quod eſt principium genendi, id duplex.unum, quod latet noſtrum ſenſum: alterum, quod apertum. Latet, ſi ſunt ſemina in aere, ut ait phyſicus Anaxagoras:& ſi aqua,quæ influit in agrum inferre ſolet,ut ſcribit Theophraſtus. Illud quod apparet ad agricolas, id uidendum diligenter. quædam enim ad genendum propterea uſqueadeo parua, ut ſint obſcura:ut cupreſſi.non enim galbuli,qui naſcuntur,id eſt tanquam pilæ paruæ corticiæ id ſemen,ſed in ijs intus primigenia ſemina dedit natura. Reliqua inuenit experientia coloni. Num prima,quæ ſine colono, priuſquam ſata,nata? Secunda,quæ ex ijs collecta,neque priuſquam ſata nata. Prima ſemina uidere oportet,ne uetuſtate ſint exſucta,aut ne ſint admixta, aut ne propter ſimilitudinem ſint adulterina. Semen uetus tantum ualet in quibuſdam rebus,ut naturam commutet. nam ex ſemine braſſicæ uetere ſato naſci

aiunt rapa, & contrà ex raporũ braſſicam. Secunda ſemina uidere oportet, ne unde tollas, nimium cito, aut tarde tollas. Tempus enim idoneum, quod ſcribit Theophraſtus, uere, & autumno, & caniculæ exortu: neq; omnibus locis ac generibus idem. In ſicco & macro loco, & argilloſo, uernum tempus idoneum, quo minus habet humoris. In terra bona ac pingui, autumno, quòd uere multus humor. quam ſationem quidã metiuntur ferè diebus XXX. Tertium genus ſeminis, quod ex arbore per ſurculos defertur in terram, ſic in humum demittitur, ut in quibuſdam tamen ſit uidendum, ut eo tempore ſit deplantatum quo oportet. Id enim fit ante, quàm gemmare, aut florere quid incipit, & quæ de arbore transferas, ut ea deplantes potius quàm defringas: quòd plantæ ſolum ſtabilius, quo latius, ut radices facilius mittat. ea celeriter antequam ſucus exareſcat, in terram demittunt. Demum in oleagineis ſeminibus arbores uidendum, ut ſit de tenero ramo ex utraque parte æquabiliter præciſum, quas alij clauolas, alij taleas appellant, ac faciunt circiter pedales. Quartum genus ſeminis, quod tranſit ex arbore in aliam. Videndum, qua ex arbore in quã tranſferatur, & quo tempore, & quemadmodũ obligetur. non enim pirum recipit quercus, neque enim ſi malus pirũ. Hoc ſequuntur multi, qui aruſpices audiunt multũ, à quibus proditum in ſingulis arboribus quot genera inſita ſint, uno ictu tot fulmina fieri illud, quod fulmen concepit, ſi in pirũ ſiluaticam inſeueris pirum quamuis bonam, non fore tam iucundum, quàm ſi in eam, quæ ſilueſtris non ſit. In quancunque arborem inſeras, ſi eiuſdẽ generis eſt duntaxat, ut ſit utraq; malus, ita inſerere oportet, referentem ad fructum, meliori genere, ut ſit ſurculus, quàm eſt, quo ueniat arbor. Eſt

altera ſpecies ex arbore in arborẽ inſerẽdi nuper animaduerſa in arboribus propinquis. Ex *arbore, è qua quis uult habere ſurculum,in eam,quam inſerere uult,ramulũ traducit,& in eius ramo præciſo, ac difiſſo implicat. eum locum qui cotingit ex utraque parte, quod intro eſt falce extenuatur,ita ut ex una parte,quod cælũ uiſurum eſt,corticem cum cortice exæquatum habeat.*Eius *ramuli, quem inſereret cacumen ut directum ſit ad cælum,curat.* Poſtero *anno cum comprehendit,unde propagatum eſt, ab altera arbore præcidit.* CAP. XLI.

Quo tempore quæque transferas,hæc in primis uidenda, quòd quæ prius uerno tempore inſerebantur , nunc etiam ſolſtitiali,ut ficus, quòd denſa materia non eſt, & ideo ſequitur caldorem. À *quo fit,ut in locis frigidis ficeta fieri non poſſint.*Aqua *recenti inſito inimica. tenellum enim cito facit putre.* Itaque *quod inſeritur caniculæ ſigno, commodiſſime exiſtimatur inſeri. quæ autem natura minus ſunt mollia, uas aliquod ſupra alligant, unde ſtillet lẽte aqua,ne prius exareſcat ſurculus,quàm coaleſcat. cuius ſurculi corticem integrum ſeruandum, & eum ſic exacuendum,ut non denudes medullã.ne extrinſecus imbres noceant,aut nimius calor,argilla oblinendum,ac libro obligandum.*Itaque *uitem triduo antequam inſerãt, deſecãt,ut qui in ea nimius eſt humor diffluat ante,quàm inſeratur.at in qua inſerunt,in ea paulo infra,quàm inſitum eſt,incidunt:unde humor aduẽticius effluere poſſit. contrà in fico,& malo punica,& ſiqua etiam horũ natura aridiora,continuo.*In *alijs tranſlationibus uidendum, ut quod transferat in cacumen,habeat gemmam,ut in ficis.* De *his primis quatuor generibus ſeminum , quædam quòd tardiora,ſurculis potius utendũ,ut in ficetis faciunt.*

Fici enim ſemen naturale intus in ea fico, quam edimus. quæ ſunt minuta grana, è quibus paruis, quod enaſci coliculi uix queũt. Omnia enim minuta & arida, ad creſcendum tarda, ea quæ laxiora & fœcundiora, ut fœmina, quàm mas, ex proportione in uirgultis item. itaque ficus, malus punica, & uitis propter fœmineam mollitiam ad creſcendum prona. Contra palma, & cupreſſus, & olea in creſcendo tarda. in hoc enim humidiora, quàm aridiora. quare ex terra potius in ſeminarijs ſurculos de ficeto, quàm grana de fico expedit obruere: præter ſi aliter nequeas: ut ſi quãdo quis trans mare ſemina mittere, aut inde petere uult. tum enim reſticulas per ficos, quas edimus, maturas perſerunt, & eas cum inaruerunt, complicant, ac quò uolunt mittunt, ubi obrutæ in ſeminario pariant. Sic genera ficorũ, Chiæ, ac Chalcidicæ, & Lydiæ, & Africanæ: item cætera tranſmarina in Italiam perlata. Simili de cauſa oleæ ſemen cum ſit nucleus, quòd ex eo tardius enaſcebatur colis, quàm è taleis, ideo potius in ſeminarijs taleas, quas dixi, ſerimus.

CAP. XLII.

De medica in primis obſerues, ne in terram nimium aridam, aut uariam, ſed temperatam ſemen demittas. in iugerum unum, ſi eſt natura temperata terra, ſcribunt opus eſſe medicæ ſeſquimodium. id ſeritur ita, ut ſemen iactatur, quemadmodum ſcilicet cum pabulum, & frumentum ſeritur.

CAP. XLIII.

Cytiſum ſeritur in terra bene ſubacta tanquã ſemen braſſicæ, inde differtur, & in ſeſquipedem ponitur. aut etiam de cytiſo duriore uirgulæ deplantantur, & ita pangitur in ſerendo.

CAP. XLIIII.

Seruntur fabæ modij IIII in iugero, tritici V, ordei VI, farris X. Sed nõnullis locis paulo amplius, aut minus.

ſi enim locus craſſus plus: ſi macer, minus. quare obſeruabis quantum in ea regione cõſuetudo erit ſerẽdi: ut tantum facias, quantum ualet regio, ac genus terræ. ut ex eodem ſemine alibi, cum decimo redeat, alibi cum quintodecimo, ut in Hetruria, *& locis aliquot in* Italia. *In* Sybaritano *dicunt etiam cum centeſimo redire ſolitum. in* Syria *ad* Garada, *& in* Africa *ad* Byzacium *item ex modio naſci centum.* Illud *quoque multũ intereſt in rudi terra, an in ea ſeras, quæ quotannis obſita ſit, quæ uocatur reſtibilis: an in ueruacto, quæ interdum requierit.* Cui Agrius, In Olynthia *quotannis reſtibilia eſſe dicunt, ſed ita ut tertio quoque anno uberiores ferant fructus.* Licinius, *Agrum alternis annis relinqui oportet, aut paulo leuioribus ſationibus ſerere, id eſt, quæ minus ſugunt terram.* Dicetur, *inquit* Agrius, *de tertio gradu,* De *nutricationibus, atque alimonijs eorum.* Licinius, *Quæ nata ſunt, inquit, in fundo aleſcunt, adulta concipiunt, prægnantia cum ſunt, matura pariunt poma, aut ſpicã, ſic alia ſimile ei, à quo profectum, redit ſemen.* Itaque *ſi florem, acerbúmue pirũ, aliúdue quid decerpſeris, in eodem loco, eódem anno, nihil renaſcitur, quod prægnationis idem bis habere non poteſt. ut enim mulieres habent ad partum dies certos, ſic arbores ac fruges.* CAP. XLV.

Primum plerunque è terra exit ordeũ diebus VII. *nec multo poſt triticum. Legumina ferè quatriduo, aut quinque diebus, præterquã faba. ea enim ſerius aliquanto prodit ſeges.* Oſtendit *idem milium, & ſeſama, & cætera ſimiliter æquis ferè diebus, præterquam ſiquid regio, aut tempeſtas uitij attulit, quo minus ita fiat.* Quæ *in ſeminario nata, ſi loca erunt frigidiora, quæ molli natura ſunt, per brumalia tempora tegere oportet frõde, aut ſtra-*

mentis: ſi erunt imbres ſecuti, uidẽdum necubi aqua conſiſtat. uenenum enim gelum radicibus tenellis ſub terra, & ſupra uirgultis, quæ nec eodem tempore æque creſcunt. nam radices autumno, aut hieme magis ſub terra, quàm ſupra adoleſcunt, quod tectæ terræ tepore propagantur, ſupra terram aere frigidiore tinguntur. idque ita eſſe docent ſilueſtria, ad quæ ſator non acceſſit. nam prius radices, quàm ea quæ ex ijs ſolent naſci, creſcunt. neque radices longius procedunt, niſi quo tempore uenit ſol. his duplex cauſa, quòd & radicum materiam aliam, quàm aliam longius proijcit natura: & quòd alia terra, alia facilius uiam dat.

CAP. XLVI.

Propter eiuſmodi res admiranda diſcrimina ſunt naturalia, quòd ex quibuſdam folijs propter eorũ uerſuram, quod ſit anni tempus dici poſſit, ut olea, & populus alba, & ſalix. Horum enim folia, cum conuerterunt ſe, ſolſtitium dicitur fuiſſe. nec minus admirandum, quod fit in floribus, quos uocant heliotropia, ab eo quòd ad ſolis ortum mane ſpectant, & eius iter ita ſequũtur ad occaſum, ut ad eum ſemper ſpectent.

CAP. XLVII.

In ſeminario quæ ſurculis conſita, & eorum molliora erunt natura cacumina, ut olea, ac ficus. Ea ſumma integenda binis tabellis dextra & ſiniſtra deligatis, herbæque elidendæ, & dum teneræ ſunt uellendæ. prius enim aridæ factæ, rixantur, ac celerius rumpuntur, quàm ſequuntur. Contrà herba in pratis ad ſpem fœniſiciæ nata, non modo non euellenda in nutricatu, ſed etiã non calcanda. quo & pecus à prato ablegandũ, & omne iumentum, ac etiam homines. ſolum enim hominis exitium herbæ, & ſemitæ fundamentum.

CAP. XLVIII.

In ſegetibus autem frumentum, quod culmus extulit,

Spica ea, quæ mutilata non eſt, in ordeo, & tritico tria habet continentia, granum, glumam, ariſtam: & etiam primitus ſpica cum oritur, uaginam. Granum dictum, quod eſt intimum ſolidum. Gluma, quæ eſt folliculus eius. Ariſta, quæ ut acus tenuis lõga eminet è gluma. Proinde ut grani theca ſit gluma, & apex ariſta. Ariſta, & granum omnibus ferè notum: gluma paucis. Itaque id apud Ennium ſolum ſcriptum ſcio eſſe in Euhemeri libris uerſis. uidetur uocabulum etymon habere à glubendo, quòd eo folliculo deglubitur granum. Itaque eodem uocabulo appellant fici eius, quàm edimus, folliculũ. Ariſta dicta, quòd areſcit prima. granum à gerendo. id enim ſeritur, uti ſpica gerat frumentum, nõ ut glumam, aut ariſtam gerat: ut uitis ſeritur, non ut pãpinum ferat, ſed uuam. Spica autem, quam ruſtici, ut acceperũt antiquitus, uocant ſpecam, à ſpe uidetur nominata. eam enim quòd ſperant fore, ſerunt. Spica mutica dicitur, quæ nõ habet ariſtam: eæ enim quaſi cornua ſunt ſpicarũ, quæ primitus cum oriuntur, neque planè apparẽt, qua ſublatent herba ea uocatur uagina, uti qua latet conditum gladium. Illud autem ſumma in ſpica iam matura, quod eſt minus quàm granum, uocatur frit. quod in infima ſpica, ad culmum ſtramenti ſummum, item minus quàm granum eſt, appellatur urruncum. CAP. XLIX.

Cum conticuiſſet nec interrogaretur de nutricatu, credens nihil deſiderari, Dicam, inquit, de fructibus maturis capiendis. Et ille, Primũ de pratis ſummiſſis, herba cum creſcere deſijt, & æſtu areſcit, ſubſecari falcibus debet: & quoad perareſcat, furcillis uerſari. cum peraruit, de his manipulos fieri, ac uehi ad uillam. tum de pratis ſtipulam raſtellis eradi, atque addere fœniſiciæ cumulũ. Quo facto ſicilienda prata, id eſt falcibus conſectanda, quæ fœniſe-

ces præterierunt, ac quaſi herba tuberoſum reliquerunt campum. A qua ſectione arbitror dictum ſicilire pratum.

CAP. L.

Meſſis proprio nomine dicitur in ijs quæ metimur, maxime in frumento, & ab eo eſſe uocabulo declinata. Frumenti tria genera ſunt meſſionis. unum, ut in Vmbria, ubi falce ſecundum terram ſuccidunt ſtramentum: & manipulum, ut quenque ſubſecuerunt, ponunt in terra. ubi eos fecerunt multos, iterum eos percenſent, ac de ſingulis ſecant inter ſpicas & ſtramentũ, ſpicas conijciunt in corbem, atque in aream mittunt. ſtramenta relinquunt in ſegete, unde tollantur in acervum. Altero modo metunt, ut in Piceno, ubi ligneum habent incuruum batillum, in quo ſit extremo ſerrula ferrea. hæc cum comprehendit faſcem ſpicarum deſecat, & ſtramēta ſtantia in ſegete relinquit, ut poſtea ſubſecentur. Tertio modo metitur, ut ſub urbe Roma, & locis pleriſque, ut ſtramentum medium ſubſecent, quod manu ſiniſtra ſummum prehendunt: à quo medio meſſem dictam puto. Infra manum ſtramentum, quod terræ hæret, poſtea ſubſecatur. Cõtrà, quod cum ſpica ſtramentum hæret, corbibus in aream defertur. ubi diſcedit in aperto loco palàm: à quo poteſt nominata eſſe palea. Alij ſtramentum à ſtando, ut ſtamen dictum putant. Alij ab ſtratu, quòd id ſubſternatur pecori. Cum eſt matura ſeges, metẽdum, cum in ea iugerũ ferè una opera propemodum in facili agro ſatis eſſe dicatur: meſſas ſpicas corbibus in aream deferre debent.

CAP. LI.

Aream eſſe oportet in agro, ſublimiori loco, quam perflare poſſit uentus. Hanc eſſe modicam pro magnitudine ſegetis, potiſſimum rotundam, & mediam paulo extumidam (ut ſi pluerit, non conſiſtat aqua, & quambreuiſ-

*ſimo itinere extra aream defluere poſſit.*Omne *porrò breuiſſimum in rotundo è medio ad extremum) ſolida terra pauitam, maxime ſi eſt argilla, ne æſtu pæminoſa, in rimus eius grana oblitæſcant, & recipiant aquam, & oſtia aperiant muribus ac formicis.*Itaque *amurca ſolent perfundere.ea enim herbarum eſt inimica & formicarũ: & talparum uenenum. Quidam aream ut habeãt ſolidam, muniunt lapide, aut etiam faciunt pauimentum.*Nonnulli *etiam tegunt areas, ut in* Bagiẽnis, *quòd ibi ſæpe id temporis anni oriuntur nimbi. ubi ea retecta, & loca calida, prope aream faciundum umbracula, quò ſuccedant homines in æſtu tempore meridiano.* CAP. LII.

Quæ ſeges grandiſſima, atque optima fuerit, ſeorſum in aream ſecerni oportet ſpicas, ut ſemen optimum habeat. E` *ſpicis in aream excuti grana. quod fit apud alios iumentis iunctis, ac tribulo. id fit è tabula lapidibus, aut ferro aſperata, quo impoſito auriga, aut pondere grandi trahitur iumentis iunctis, ut diſcutiat è ſpica grana: aut ex aſſibus dentatis cum orbiculis, quod uocant ploſtellum pœnicum.* In *eo quis ſedeat atque agitet, quæ trahant iumenta, ut in* Hiſpania *citeriore, & alijs locis faciunt.*A*pud alios exteritur grege iumentorum inacto, & ibi agitato perticis, quòd ungulis è ſpica exteruntur grana. ijs tritis, oportet è terra ſubiactari uallis, aut uentilabris, cum uentus ſpirat lenis: ita fit, ut quod leuiſſimum eſt in eo, atque appellatur acus, euannatur foras extra aream, ac frumentum quod eſt ponderoſum, purum ueniat ad corbem.* CAP. LIII.

M*eſſe facta, ſpicilegium uenire oportet, aut domi legere ſtipulam: aut ſi ſunt ſpicæ rarae, & operæ caræ, compaſci.* S*umma enim ſpectanda, ne in ea re ſumptus fru-*

ctum ſuperet. CAP. LIIII.

In uinetis uua cum erit matura, uindemiam ita fieri oportet, ut uideas à quo genere uuarum, & à quo loco uineti incipias legere. nam & præcox, & miſcella, quam uocant nigram, multo ante coquitur, quo prior legenda: & quæ pars arbuſti, ac uineæ magis aprica prius debet deſcendere de uite. In uindemiam diligentius uua non ſolum legitur ad bibendum, ſed eligitur ad edendum. Itaque lectius defertur in forum uinarium, unde in dolium inane ueniat: electa in ſecretam corbulam, unde in ollulas addatur, & in dolia plena uinaceorum contrudatur. alia, quæ in piſcinam in amphoram piatam deſcendat. alia, quæ in aram, ut in carnarium aſcendat. Quæ calcatæ uuæ erunt, earum ſcopi cum folliculis ſubijciendi ſub prelum, ut ſiquid reliqui habeant muſti, exprimatur in eundem lacum. Cum deſijt ſub prelo fluere, quidam circuncidunt extrema, & rurſus premunt: & rurſus, cum expreſſum, circunciſitum appellant, ac ſeorſum, quod expreſſum eſt, ſeruant, quod reſipit ferrum. expreſſi acinorum folliculi in dolia conijciuntur, eóque aqua additur: ea uocatur lora, quòd lota acina, ac pro uino operarijs datur hieme. CAP. LV.

De oliueto, oleam, quam manu tangere poſſis è terra, ac ſcalis, legere oportet potius quàm quatere, quòd ea, quæ uapulauit, maceſcit, nec dat tantum olei. quæ manu ſtricta, melior ea quæ digitis nudis legitur, quàm illa quæ cum digitalibus. Duricies enim eorum non ſolum ſtringit bacam, ſed etiam ramos glubit, ác relinquit ad gelicidium retectos. qui manu tangi non poterunt, ita quati debent, ut arũdine potius quàm pertica feriantur. Grauior enim plaga medicum quærit. qui quatiet, ne aduer-

ſam cædat: ſæpe enim ita percuſſa olea ſecum defert de ramulo plantam. quo facto, fructum amittunt poſteri anni, nec hæc non minima cauſa, quòd olìueta dicant alternis annis non ferre fructus, aut non æquè magnos. Olea *ut uua per idem biuium redit in uillam, alia ad cibum, eligitur, alia ut eliqueſcat, ac non ſolum corpus intus unguat, ſed etiam extrinſecus.* Itaque *dominum & balneas, & gymnaſium ſequitur.* Hæc, *de qua fit oleum, congeri ſolet aceruatim per dies ſingulos in tabulata, uti ibi mediocriter fraceſcat, ac primus quiſque aceruus demittatur per ſerias, ac uaſa olearia ad trapeta, in quæ eam terent mole oleariæ è duro & aſpero lapide.* Olea *lecta ſi nimiū diu fuit in aceruis, caldore fraceſcit, & oleum fœtidum fit. itaque ſi nequeas mature conficere, in aceruis iactando uentilare oportet.* Ex *olea fructus duplex, oleum, quod omnibus notum, & amurca, cuius utilitatem quòd ignorant plerique, licet uidere è torculis olearijs fluere in agros, ac non ſolum denigrare terram, ſed multitudine facere ſterilem, cum is humor medicus, cum ad multas res, tum ad agriculturam pertineat uehementer, quòd circum arborum radices infundi ſolet, maxime ad oleam, & ubicunque in agro herba nocet.*

CAP. LVI.

Agrius, Iandudum, inquit, in uilla ſedens expecto cum claui te Stolo, *dum fructus in uillam referas.* Ille, *Em quin adſum, uenio, inquit, ad limen, fores aperi. primum fœniſiciæ conduntur melius ſub tecto, quàm in aceruis, quòd ita fit iucundius pabulum, ex eo intelligitur, quòd pecus utroque poſito libentius eſt.*

CAP. LVII.

At triticum condi oportet in granaria ſublimia, quæ perflentur uento ab exortu, ac ſeptentrionum regione, ad quæ nulla aura humida ex propinquis locis adſpiret.

parietes & ſolum opere tectorio marmorato loricandi, ſi minus ex argilla mixto acere è frumēto, & amurca, quod murem, & uermem non patitur eſſe, & grana facit ſolidiora, ac firmiora. quidam ipſum triticum conſpergunt, cum addant in circiter mille modiûm quadrantal amurcæ. Item alius aliud adfriat, aut aſpergit, ut chalcidicam aut caricam cretam, aut abſynthium. Item huius generis alia. Quidam granaria habent ſub terris, ſpeluncas, quas uocant σειροὺς, ut in Cappadocia, ac Thracia. alij, ut in Hiſpania citeriore, puteos, ut in agro Carthaginienſi, & Oſcenſi. Horum ſolum paleis ſubſternunt: & curant ne humor, aut aer tangere poſſit, niſi cum promitur ad uſum. quò enim ſpiritus non peruenit, ibi non oritur curculio. Sic conditum triticum manet uel annos quinquaginta: milium uero plus annos centum. Supra terram granaria in agro quidam ſublimia faciunt, ut in Hiſpania citeriore, & in Appulia. Quidam quæ non ſolum à lateribus per feneſtras, ſed etiam ſubtus à ſolo uentus regelare poſſit.

CAP. LVIII.

Faba, legumina in olearijs uaſis oblita cinere perdiu incolumia ſeruantur. Cato ait, uuam aminneam minuſculam, & maiorem, & apiciam in ollis commodiſſime condi. eadem in ſapa, & muſto recte, quas ſuſpendas opportuniſſimas eſſe duracinas, & aminneas, & ſcantianas.

CAP. LIX.

De pomis: conditiua mala ſtruthea, cotonea, ſcantiana, quiriniana, orbiculata, & quæ antea muſtea uocabant, nunc melimela appellant. Hæc omnia in loco arido, & frigido ſupra paleas poſita ſeruari recte putant. Et ideo oporothecas qui faciunt, ad aquilonem ut feneſtras habeant, atque ut eæ perflentur, curant. neque tamen ſine fo-

riculis: ne cum humorem amiſerint, pertinaci uento uieta fiant. Ideóque in ijs, camaras marmorato, & parietes, pauimentáque laudabiliter faciunt, quo frigidius ſit: in quo etiam quidam triclinium ſternere ſolent cœnandi cauſa. Etenim in quibus luxuria conceſſerit, ut in pinacothecæ faciant, quod ſpectaculum datur ab arte, cur non quod natura datum utantur in uenuſtate diſpoſita pomorum? præſertim quidem, cum id non ſit faciendum, quod quidam fecerunt, ut Romæ *coempta poma rus intulerint in oporothecen inſtruendam conuiuij cauſa.* In oporothecæ *mala manere putant ſatis commode: alij in tabulis, ut in opere marmorato, alij ſubſtrata palea, uel etiam floccis.* Mala punica *demiſſis ſuis ſurculis in dolio arenæ.* Mala cotonea, *ſtruthea in penſilibus iunctis.* Contra *in ſapa condita manere pira aniciana, & ſementiua.* Sorba quidam, *diſſecta, & in ſole macerata, ut pira, & ſorba per ſe ubicunque ſint poſita in arido facile durare.* Seruare rapa *confecta in ſinape, nuces iuglandes in arena, punica mala & in arena iam decerpta, ac matura, ut dixi, & etiam immatura cum hærent in ſua uirga, & demiſeris in ollam ſine fundo, eámque ſi conieceris in terram, & obteris circum ramum, ſi extrinſecus ſpiritus afflet, ea non modo integra eximi, ſed etiam maiora, quàm in arbore unquam pependerint.*

CAP. LX.

De *oliuitate: oleas eſui optime condi ſcribit* Cato, *orchites, & pauſeas aridas, uel uirides in muria, uel lentiſco contuſas.* Orchites *nigras ſale ſi ſint confricatæ dies quinque, & tum ſale excuſſo, biduum ſi in ſole poſitæ fuerint, manere idoneas ſolere: eaſdem ſine ſale in defrutum condire.*

CAP. LXI.

Recte *amurcam periti agricolæ tam in dolijs condūt,*

quàm oleum, aut uinum. Eius conditio, cum expreſſa effluxit, quod ſtatim de ea decoquuntur duæ partes, & refrigeratum conditur in uaſa. Sunt item aliæ conditiones, ut ea, in qua adijcitur muſtum. CAP. LXII.

Quòd nemo fructus condit, niſi ut promat, de eo quoque uel ſexto gradu animaduertẽda pauca. Promũt condita aut propterea, quòd ſint tuenda, aut quòd utenda, aut quòd uendenda. Ea quæ diſſimilia ſunt inter ſe, aliud alio tempore tuendum, & utendum. CAP. LXIII.

Tuendi cauſa promendum id frumentum, quod curculiones exeſſe incipiunt. id enim cum promptum eſt, in ſole ponere oportet aquæ catinos, quòd eò conueniunt, ut ipſi ſe necent, curculiones. Sub terra qui habent frumentum in ijs, quos uocant σειρὸς, quòd cum periculo introitur recenti apertione, ita ut quibuſdam ſit intercluſa anima, aliquanto pòſt promere, quàm aperueris, oportet.

Far, quod in ſpicis condideris per meſſem, & ad uſus cibatus expedire uelis, promendum hieme, ut in piſtrino piſetur, ac torreatur. CAP. LXIIII.

Amurca cum ex olea expreſſa, qui eſt humor aquatilis, ac retrimentum conditum in uas fictile, id quidam ſic ſolent tueri, diebus XV, eo, quòd eſt leuiſſimum, ac ſummũ deflatum, ut traijciant in alia uaſa, & hoc idem interuallis duodecies, ſex menſibus proximis item faciant. Cũ id nouiſſime, potiſſimum traijciãt, cum ſeneſcit luna, tunc decoquũt in ahenis leui igni duas partes quoad regerũt, tum denique ad uſum recte promitur. CAP. LXV.

Quod muſtum conditur in dolium, ut habeamus uinum, non promendum, dum feruet, neque etiã cum proceſſit ita, ut ſit uinum factum. Si uetus bibere uelis, quod non ſit ante, quàm acceſſerit annus, tum, cum fuerit anni-

culum, prodit. Si uero eſt ex eo genere uuæ, quod mature coaceſcat, ante uindemiam conſumi, aut uenire oportet. Genera ſunt uini, in quo falerna, quæ quanto plures annos condita habuerunt, tanto, cum prompta ſunt fructuoſiora.

CAP. LXVI.

Oleas albas, quas condideris nouas, ſi celeriter promas, niſi condideris, propter amaritudinem illas reſpuit palatum. Item nigras, niſi prius eas ſale maceraris, ut libenter in os recipiantur.

CAP. LXVII.

Nucem iuglandem, & palmulam, & ficum ſabinam quanto citius promas, iucundiore utare, quòd uetuſtate ficus fit pallidior, palmula carioſior, nux aridior.

CAP. LXVIII.

Penſilia, ut uuæ, mala, & ſorba, ipſa oſtendunt, quando ad uſum oporteat promi, quòd colore mutato, & contractu acinorum, ſi non dempſeris ad edendum, ad abijciendum deſcenſurum ſe minitantur. Sorbum maturum mite conditum citius promi oportet: acerbum enim ſuſpenſum lentius eſt. Quod prius domi maturitatem aſſequi uult, quàm nequit in arbore, quàm miteſcat.

CAP. LXIX.

Meſſum far promendum hieme in piſtrino ad torrendum, quod ad cibatum expeditum eſſe uelis. Quod ad ſationem, tum promendum, cum ſegetes maturæ ſunt ad accipiendum. Item quæ pertinent ad ſationem ſuo quoque tempore promenda. Quæ uendenda, uidendum, quæ quoque tempore oporteat promi. Alia enim, quæ manere non poſſunt, ante quàm ſe commutent, ut celeriter promas, ac uendas. Alia quæ ſeruari poſſunt, ut tum uendas, cum caritas eſt. Sæpe enim diutius ſeruata non modo uſuram adijciunt, ſed etiam fructum duplicant, ſi

tempore promas. Cum hæc diceret Stolo, uenit libertus æditumi ad nos flens, & rogat ut ignoſcamus quòd ſimus retenti, & ut ei in funus poſtridie prodeamus. Omnes conſurgimus, ac ſimul exclamamus, Quid in funus? quod funus? quid eſt factum? Ille flens narrat, ab neſcio quo percuſſum cultello concidiſſe, quem qui eſſet, animaduertere in turba non potuiſſe, ſed tantummodo exaudiſſe uocem, perperam feciſſe. Ipſe, cum patronum domum ſuſtuliſſet, & pueros demiſiſſet ut medicum requirerent, ac mature adducerent: quòd potius illud adminiſtraſſet, quàm ad nos ueniſſet, æquum eſſe ſibi ignoſci. Nec ſi eum ſeruare non potuiſſet, quin non multo poſt animam efflaret, tamen putare ſe feciſſe recte. Non moleſte ferentes deſcendimus de æde, & de caſu humano magis querentes, quàm admirantes id Romæ factum, diſcedimus omnes.

CAPITA LIBRI II.

*

De origine, ac dignitate rei pecuariæ. Caput I.
De pecudibus, arietibus, & agnis. II.
De capris, hircis, & hœdis. III.
De ſue. IIII.
De bubus, & uaccis. V.
De aſinis. VI.
De equis, & equabus. VII.
De mulis, & hinnulis. VIII.
De canibus. IX.
De paſtoribus. X.
De lacte, caſeo, lana. XI.

MAR. TERENTII VARRONIS RERVM RVSTICARVM, DE RE PECVARIA LIBER II.

VIRI *magni noſtri maiores non ſine cauſa præponebant ruſticos* Romanos *urbanis . ut ruri enim , qui in uilla uiuunt ignauiores, quàm qui in agro uerſantur in aliquo opere faciundo : ſic qui in oppido ſederent, quàm qui rura colerent, deſidioſiores putabant. Itaque annum ita diuiſerunt, ut nonis modo diebus urbanas res uſurparent, reliquis* VII*, ut rura colerent.* Quod *dum ſeruauerunt inſtitutum, utrunque ſunt conſecuti, ut & cultura agros fœcundiſſimos haberent, & ipſi ualetudine firmiores eſſent: ac ne* Græcorum *urbana deſiderarent gymnaſia, quæ nunc uix ſatis ſingula ſunt . nec putant ſe habere uillam , ſi non multis uocabulis retineant* Græcis, *quum uocent particulatim loca,* προκοιτῶνα, παλαίστραν, ἀποδυτήριον, περίστυλον, ὀρνιθῶνα, περιστερεῶνα, ὀπωροθήκην . Igitur quod nunc *intra murum ferè patres familiæ correpſerunt relictis falce & aratro, & manus mouere maluerunt in theatro ac circo, quàm in ſegetibus ac uinetis, frumentum locamus, qui nobis aduehat, qui ſaturi fiamus, ex* Africa, *&* Sardinia: *& nauibus uindemiam condimus ex inſula* Coa, *&* Chia. Itaque *in qua terra cul turam agri docuerunt paſtores progeniem ſuam qui condiderunt urbem, ibi contra progenies eorum, propter auaritiam, contra leges , ex ſegetibus fecit prata, ignorantes non idem eſſe agriculturam, & paſtionem. alius enim*

opilio, & arator: nec ſi poſſit in agro paſci armentarius, non aliud ac bubulcus. Armentum *enim id, quod in agro natum non creat, ſed tollit dentibus. contrà, bos domitus cauſa fit, ut commodius naſcatur frumentum in ſegete, & pabulum in nouali.* Alia *inquam ratio ac ſcientia coloni, alia paſtoris.* Coloni, *ut ea, quæ in agricultura naſcantur, è terra fructum faciant. contrà paſtoris, ut ea quæ nata ex pecore. quarum quoniam ſocietas inter ſe magna, propterea quòd pabulum in fundo compaſcere, quàm uendere plerunque magis expedit domino fundi, & ſtercoratio ad fructus terreſtres aptiſſima, & maxime ad id pecus appoſitum: qui habet prædium, habere utranque debet diſciplinã & agriculturæ, & pecoris paſcendi, & etiam uillaticæ paſtionis.* Ex *ea enim quoque fructus tolli poſſunt non mediocres, ex ornithonibus, ac leporarijs, & piſcinis.* E*quues quoniam de agricultura librum* Fundaniæ *uxori propter eius fundum feci: tibi* Niger Turrani *noſter, qui uehementer delectaris pecore, propterea quòd te empturientem in campos macros ad mercatum adducunt crebro pedes, quo facilius ſumptibus multa poſcentibus miniſtres. quod eo facilius faciam, quòd & ipſe pecuarias habui grandes, in* Appulia *ouiarias, & in* Reatino *equarias.* Q*ua de re pecuaria breuiter, ac ſummatim percurrã, ex ſermonibus noſtris collatis cum ijs, qui pecuarias habuerunt in* Epiro *magnas, tum cum piratico bello inter* Delum, & Siciliam Græciæ *claſſibus præeſſem, incipiam hinc.*

CAP. I.

Cum Menates *diſceſſiſſet,* Coſſinius *mihi,* Nos *te non dimittemus inquit, ante quàm tria illa explicaris, quæ cœperas nuper dicere, cum ſumus interpellati.* Q*uæ tria inquit* Murrius? An *ea, quæ mihi heri dixiſti de paſtoricia*

re? Iſta, inquit ille, quæ cœperat hic diſſerere, quæ eſſet origo, quæ dignitas, quæ ars: cum Petam feſſum uiſere ueniſſemus, ni medici aduĕtus nos interrupiſſet. Ego uero inquam, dicam duntaxat, quod eſt ἰσορικὸν, de duabus rebus primis, quæ accepi. de originẽ, & dignitate. de tertia parte, ubi eſt de arte, Scrofa ſuſcipiet: ut ſemigræcis paſtoribus dicam Græce, -ὅςπέρ μȣ πολλὸν ἀμέινων.

Nam is magiſter C. Lucilij Hipri generi tui, cuius nobiles pecuariæ in Brutijs habentur. Sed hæc ita à nobis accipietis, inquit Scrofa, ut uos, qui eſtis Epirotici, pecuarij athletæ, remuneremini nos, ac quæ ſcitis, proferatis in mediũ. nemo enim omnia poteſt ſcire. Cum accepiſſem conditionem, ut meæ partes eſſent primæ, non quo non ego pecuarias in Italia habeam, ſed non omnes qui habent citharam, ſunt citharœdi. Igitur inquam & homines & pecua cum ſemper fuiſſe ſit neceſſe, natura (ſiue enim aliquod fuit principium generandi animalium, ut putauit Thales Mileſius, & Zeno Cittieus: ſiue contra, principium horũ extitit nullum, ut credidit Pythagoras Samius, & Ariſtoteles Stagerites) neceſſe eſt humanæ uitæ à ſumma memoria gradatim deſcendiſſe ad hanc ætatem, ut ſcribit Dicæarchus: & ſummum gradũ fuiſſe naturalem, cum uiuerẽt homines ex ijs rebus, quæ inuiolata ultro ferret terra. ex hac uita in ſecundam deſcendiſſe paſtoriciam è feris atque agreſtibus, ut ex arboribus, ac uirgultis decerpendo glandem, arbutum, mora, pomáque colligerent ad uſum: ſic ex animalibus, cum propter eandem utilitatem quæ poſſent ſilueſtria deprehenderent, ac concluderent, & manſueſcerẽt. In queis primum non ſine cauſa putant oues aſſumptas, & propter utilitatem, & propter placiditatẽ. maxime enim hæ natura quietæ, & aptiſſimæ ad uitã ho

minum. Ad cibum enim lacte & caſeum adhibitum, ad corpus ueſtitum & pelles attulerunt. Tertio denique gradu à uita paſtorali ad agriculturā deſcenderunt. in qua ex duobus gradibus ſuperioribus retinuerunt multa: & quò deſcenderant, ibi proceſſerunt longe, dum ad nos perueniret. Etiam nunc in locis multis genera pecudum ferarum ſunt aliquot, ut in Phrygia ex ouibus, ubi greges uidentur complures: ut in Samothracæ caprarum, quas Latine rotas appellant. Sunt enim in Italia circum Fiſcellum, & Tetricam montes, multæ. De ſuibus nemini ignotum, niſi qui apros non putat ſues uocari. Boues perferi etiam nunc ſunt multi in Dardania, & Media, & Thracia. Aſini feri in Phrygia, & Lycaonia. Equi feri in Hiſpaniæ citerioris regionibus aliquot. Origo, quā dixi: dignitas, quā dicā. De antiquis illuſtriſſimus quiſq; paſtor erat, ut oſtendit Græca & Latina lingua, & ueteres poetæ, qui alios uocant πολύαρνας, alios πολυμήλυς, alios πολυβούτας, qui ipſas pecudes propter caritatem aureas habuiſſe pelles tradiderunt, ut Argis Atreus, quā ſibi Thyeſtem ſubduxe queritur: ut in Colchide AEeta, ad cuius arietis pellem profecti regio genere dicuntur argonautæ: ut in Libya ad Heſperidas, unde aurea mala, id eſt, ſecundum antiquam conſuetudinem, capras & oues, quas Hercules ex Africa in Græciam exportauit. Ea enim ſua uoce Græci appellarunt μῆλα. Nec multo ſecus noſtri ab eadem uoce, ſed ab alia litera. uox earum non me, ſed bee ſonare uidetur. oues beelare uocem efferentes: à quo belare dicunt, extrita litera, ut in multis. Quòd ſi apud antiquos non magnæ dignitatis pecus eſſet, in cælo deſcribendo aſtrologi non appellaſſent eōrum uocabulis ſigna, quæ non modo non dubitarunt ponere, ſed etiam ab his principibus

XII ſigna multi numerant: ut ab ariete & tauro, cum ea præponerent Appollini, & Herculi. ij enim dij ea ſequuntur, ſed appellantur Gemini. Nec ſatis putarunt de XII ſignis ſextam partem obtinere pecudum nomina, niſi adieciſſent, ut quartam tenerent capricornum. Præterea à pecuarijs addiderunt capram, hœdos, canes. An non etiam item in mari terráque ab his regionum notæ? à pecore in mari, quod nominauerunt à capris AEgeũ pelagus: ad Syriam montem Taurum: in Sabinis Canterium montem: Boſphorum unum Thracium, alterum Cimeriũ. Nónne in terris multa, ut oppidum in Græcia ἵππιον ἄργος? Denique Italia à uitulis, ut ſcribit Piſo. Romanorum uero populum à paſtoribus eſſe ortum quis non dicit? quis Fauſtulum neſcit paſtorem fuiſſe nutricium, qui Romulum, & Remum educauit? non ipſos quoque fuiſſe paſtores obtinebit, quòd parilibus potiſſimum condidere urbem? non idem, quod multa etiam nunc ex uetere inſtituto bubus, & ouibus dicitur? Et quòd æs antiquiſſimum, quod eſt flatum pecore, pecore eſt notatum? Et quòd urbs cum condita eſt, tauro, & uacca, qui eſſent muri, & portæ definitum? Et quòd pop. Rom. cum luſtratur, ſuouitaurilibus circumaguntur uerres, aries, taurus? Et quòd nomina multa habemus ab utroque pecore: à maiore, & à minore? A minore, Porcius, Ouinius, Caprilius: ſic à maiore Equitius, Taurus cognomina adſignificari, quòd dicuntur ut Annij Capræ, Statilij Tauri, Pomponij Vituli: ſic à pecudibus alij multi. Reliquum eſt de ſcientia paſtorali, de qua eſt dicendum, quòd Scrofa noſter, cui hæc ætas defert rerum ruſticarum omnium palmam, quo melius poteſt dici, cum conuertiſſent in eum ora omnes. Scrofa, Igitur, inquit, eſt ſcientia pecoris parandi, ac paſcendi, ut

fructus quàm poſſint maximi capiantur ex ea, à quibus ipſa pecunia nominata eſt. nam omnis pecuniæ, pecus fundamentum. Ea partes habet nouem diſcretas ter ternas: ut ſit una de minoribus pecudibus: cuius genera tria, ouis, capra, ſus. altera de pecore maiore, in quo ſunt item ad tres ſpecies natura diſcreti, boues, aſini, equi. tertia pars eſt in pecuaria, quæ non paratur, ut ex ijs capiatur fructus, ſed propter eam, aut ex ea ſint, muli, canes, paſtores. Harum *unaquæque in ſe generales partes habet nouenas, quarum in pecore parando neceſſariæ quatuor: alteræ in paſcendo totidem. præterea communis una.* Ita *fiunt omnes partes minimum octoginta & una, & quidem neceſſariæ, nec paruæ.* Primum *ut bonum pares pecus, unum ſcire oportet, qua ætate quanque pecudem parare, habereque expediat.* Itaque *in bubulo pecore minoris emitis anniculam & ſupra decem annorum, quòd à bima, aut trima fructum ferre incipit, neque longius poſt decimum annum procedit.* Nam *prima ætas omnis pecoris, & extrema, ſterilis.* E' *quatuor altera pars, eſt cognitio formæ uniuſcuiuſque pecudis qualis ſit.* Magni *enim intereſt, cuiuſmodi quæque ſit ad fructum.* Ita *potius bouem emunt cornibus nigrātibus, quàm albis: capram amplam, quàm paruam: ſuès procero corpore, capitibus ut ſint paruis.* Tertia *pars eſt, quo ſint ſeminio quærendū.* Hoc *nomine enim aſini* Arcadici *in* Græcia *nobilitati, in* Italia Reatini, *uſque eo, ut mea memoria aſinus uenierit ſextertijs millibus* LX, *& unæ quadrigæ* Romæ *cōſtiterint quadringentis millibus.* Quarta *pars eſt de iure in parādo, quemadmodū quanque pecudem emi oporteat ciuili iure.* Quod *enim alterius fuit, id ut fiat meum, neceſſe eſt aliquid intercedere.* Neque *in omnibus ſatis eſt ſtipulatio, aut ſo-*

lutio numorum ad mutationem domini. In emptione aliâs ſtipulãdum ſtatim eſſe è ualetudinario, aliâs è ſano pecore, aliâs è neutro. Alteræ partes quatuor ſunt, cum iam emeris, obſeruandæ: de paſtione, de fœtura, de nutricatu, de ſanitate. Paſcendi primus locus qui eſt, ei us ratio triplex. In qua regione quãque potiſſimum paſcas, & quando. è queis, ut capras in mõtoſis potius locis & fruticibus, quàm in herbidis campis: equas contrá. neque eadem loca, æſtiua, & hiberna idonea omnibus ad paſcendũ. Itaque greges ouium longe abiguntur ex Appulia in Samnium æſtiuatum, atque ad publicanum profitentur, ne ſi inſcriptum pecus pauerint, lege cenſoria committant. muli è Roſea campeſtri, æſtate exiguntur in Gurgures altos montes. Qui potiſſimum quæque pecudum paſcatur habenda ratio. nec ſolum quòd fœno fit ſatura equa, aut bos, cum ſues hoc uitent, & quærant glandem: ſed quòd ordeum, & faba interdum ſit quibuſdam obijciendum: & dandum bubus lupinum, & lactarijs medica, & cythiſum. præterea quòd ante admiſſuram diebus XXX arietibus, ac tauris datur plus cibi, ut uires habeant: fœminis bubus demitur, quòd maſceſcentes melius concipere dicuntur. Secunda pars eſt de fœtura. Nunc appello fœturam à conceptu ad partum: hi enim prægnationis primi, & extremi fines. Quare primum uidendũ de admiſſione, quo quæque tẽpore ut ineant facere oporteat. Nam, ut ſuillo pecori à fauonio ad æquinoctiũ uernum putant aptũ, ſic ouilli ab arcturi occaſu, uſq; ad aquilæ occaſum. Præterea habẽda ratio, quãto ante quàm incipiat admiſſura fieri, mares à fœminis ſecretos habeãt: quòd ferè in omnibus binis menſibus ante faciũt & armẽtarij, & opiliones. Altera pars eſt in fœtura, quæ ſint obſeruanda, quòd alia alio tẽpore parere ſolet.

Equa enim uentrẽ fert XII *menſes, uacca decem, ouis & capra quinos, ſus quatuor.* In *fœtura res incredibilis eſt in* Hiſpania,*ſed eſt uera, quòd in* Luſitania *ad oceanũ in ea regione ubi eſt oppidũ* Olyſippo *monte* Tagro,*quædã è uento concipiũt certo tẽpore equæ, ut hic gallinæ quoque ſolẽt, quarũ oua* ὑπηνέμια *appellãt.* Sed *ex his equis, qui nati pulli, non plus trienniũ uiuunt.* Q*uæ nata ſunt matura, & chorda, ut pure & molliter ſtent, uidendũ, & ne obterantur.* Dicuntur *agni chordi, qui poſt tempus naſcuntur, ac remanſerũt in uoluis intimis. uocant* χορίον, *à quo chordi appellati.* Tertia *res eſt de nutricatu quid obſeruari oporteat, in quo quot diebus matris ſugant mammam, & id quo tempore, & ubi, & ſi parũ habet lactis mater, ut ſubijciat ſub alterius mammam, qui appellantur ſubrumi, id eſt ſub mamma. antiquo enim uocabulo mamma rumis, ut opinor.* Ferè *ad quatuor menſes à mamma non dijunguntur agni, hœdi tres, porci duo, è queis, quoniam puri ſunt ad ſacrificium, ut immolentur, olim appellati ſacres, quos appellat* Plautus, *cum ait,* Q*uãti ſunt porci ſacres? ſic boues altiles, ad ſacrificia publica ſaginati, dicuntur opimi.* Q*uarta pars eſt de ſanitate: res multiplex, ac neceſſaria, quod morboſum pecus, & uitioſum, & quãdo non ualet, ſæpe magna gregẽ afficit calamitate.* Cuius *ſcientiæ genera duo: unum ut in hominem, ad quem adhibendi medici: alterũ, quo ipſe etiã paſtor diligens mederi poſſit.* Eius *partes ſunt tres. nã animaduertendũ, quæ cuiuſq; morbi ſint cauſæ, quéque ſigna earum cauſarũ ſint, & quæ quenque morbum ratio curandi ſequi debeat.* Ferè *morborum cauſæ erunt, quòd laborant propter æſtus, aut propter frigora, necnon etiam propter nimium laborem, aut contra, propter nullam exercitationem, aut ſi cum exercueris,*

ſtatim ſine interuallo cibum aut potionem dederis. Signa *autē ſunt,ut eorum,qui ſiue ex æſtu,ſiue è labore febrem habent, adapertum os humido ſpiritu crebro , & corpore calido.* Curatio autem,*cum hic eſt morbus,hæc. perfunditur aqua,& perunguitur oleo & uino tepefacto, & item cibo ſuſtinetur,& mijcitur aliquid ne frigus cædat,ſitienti aqua tepida datur.* Si *hoc genus rebus non proficitur, dimittitur ſanguis, maxime è capite.* Item *ad alios morbos aliæ cauſæ, etiam alia ſigna in omni pecore, quæ ſcripta habere oportet magiſtrū pecoris.* Relinquitur *nonum,quod dixi de numero utriuſque partis commune .* Nam *& qui parat pecus, neceſſe eſt conſtituat numerum, quot greges, & quanto ſit paſturus,ne aut ſaltus deſint,aut ſuperſint, & ideo fructus diſpereant.* Præterea *ſcire oportet in grege quot fœminas habeat, quæ parere poſſunt, quot arietes, quot utriuſque generis ſoboles, quot reijculæ ſint alienandæ.* In *alimonijs ſi ſunt plures nati,ut quidam faciūt, ſequendum,ut quoſdam ſubducas.quæ res facere ſolet, ut reliqui melius creſcāt.* Vide,*inquit* Atticus,*ne te fallat,& nouenæ iſtæ partes non exeant extra pecoris minoris ac maioris nomen.* Quo *pacto enim erunt in mulis & paſtoribus nouenæ partes,ubi nec admiſſuræ,nec fœturæ obſeruantur?* In *canibus enim uideo poſſe dici.* Sed *do etiam in hominibus poſſe nouenarium retineri numerum, quòd in hybernis habent in uillis mulieres , quidam etiam in æſtiuis,& id pertinere putant, quo facilius ad greges paſtores retineant,& puerperio familiam faciant maiorem, & rem pecuariam fructuoſiorem.* Si *inquam numerus nō eſt,ut ſit ad amuſſim,ut non eſt, cum dicimus mille naues iſſe ad* Troiam,*centumuirale eſſe iudicium* Romæ: *deme (ſi uis)duas res de mulis,admiſſuram, & parturam.* Va-

ctius, Parturam, inquit? proinde ut non aliquoties dicatur Romæ peperiſſe mulam. Cui ego ut ſuccinerē ſubijcio, Magonem, & Dionyſium ſcribere mulam, & equam, cum conceperint, duodecimo menſe parere. Quare non, ſi hîc in Italia cum peperit mula ſit portentum, adſentiri omnes terras. Neque enim hirundines, & ciconiæ, quæ in Italia pariunt, in omnibus terris pariunt. Non ſcitis palmulas, caryotas in Syria parere in Iudæa, in Italia non poſſe?

Sed Scrofa, Si exigere mauis ſine mularū fœtura & nutricatu numerum octoginta & unum, eſt qui expleas duplicem iſtam lacunam: quòd extraordinariæ fructuum ſpecies duæ accedunt magnæ. quarum una eſt tonſura, quòd oues, ac capras detondent, aut uellunt: altera, quæ latius patet, eſt de lacte, & caſeo, quam ſcriptores Græci ſeparatim τυροποιίαν appellauerunt, ac ſcripſerunt de ea re permulta. CAP. II.

Sed quoniam nos noſtrum penſum abſoluimus, ac limitata eſt pecuaria quæſtio: nunc rurſus uos reddite nobis ò Epirotæ, de una quaq; re, ut uideamus, quid paſtores à Pergamide, Maledóue potis ſint. Atticus, qui tunc T. Pomponius, nunc Q. Cæcilius cognomine eodem, Ego opinor, inquit, incipiam primus, quoniam in me uidere coniciſſe oculos: & dicā de primigenia pecuaria. E` feris enim pecudibus primum dicis oues comprehēſas ab hominibus. ac manſuefactas. has primum oportet bonas emere. quæ ita ab ætate, ſi neque uetulæ ſunt, neque meræ agnæ: quòd alteræ iam nondum, alteræ iam non poſſunt dare fructum. ſed ea melior ætas quam ſequitur ſpes, quàm ea, quam mors. De forma, ouem eſſe oportet corpore amplo, quæ lana multa ſit & molli, uillis altis & denſis toto corpore, maxime circum ceruicem & collum, uentrem quoque

ut habeat piloſum. itaque quæ id non haberent, maiores noſtri apicas appellabant,ac reijciebant.eſſe oportet cruribus humilibus,caudis obſeruare, ut ſint in Italia prolixis,in Syria breuibus.In primis uidendũ,ut boni ſeminis pecus habeas.id ferè ex duabus rebus poteſt animaduerti,ex forma, & progenie.Ex forma,ſi arietes ſint frõte lana ueſtiti bene,tortis cornibus pronis ad roſtrũ,rauis oculis,lana opertis,auribus amplis,pectore & ſcapulis,& clunibus latis,cauda lata & longa.animaduertendũ quoque linguáne nigra,aut uaria ſit,quòd ferè qui ea habent,nigros,aut uarios procreant agnos.Ex progenie autem animaduertitur,ſi agnos procreant formoſos.In emptionibus iure utimur eo, quod lex præſcripſit. in ea enim alij plura,alij pauciora excipiunt.quidã enim pretio facto in ſingulas oues, ut agni chordi duo pro una oue annumerentur,& ſi cui uetuſtate dentes abſunt,item binæ pro ſingulis ut procedant. de reliquo antiqua ferè formula utuntur. cum emptor dixit,Tanti ſunt mi emptæ? & ille reſpondit, Sunt, & expromiſit numos:emptor ſtipulatur priſca formula ſic,Illaſce oues, qua de re agitur,ſanas recte eſſe,uti pecus ouillum,quod recte ſanum eſt extra luſcam,ſurdam, minam,id eſt,uentre glabro,neque de pecore morboſo eſſe, haberéq; recte licere.hæc ſic recte fieri ſpondes? Nec cũ id factum eſt,tamen grex dominum non mutauit, niſi ſit æs adnumeratũ. Nec non emptor pote ex empto uendito illũ damnare,ſi non tradet,quamuis non ſoluerit numos: ut ille emptorem ſimili iudicio,ſi nõ reddit pretium. De alteris quatuor rebus deinceps dicam,De paſtione,fœtura,nutricatu,ſanitate.Primum prouidendũ, ut totum annum recte paſcantur intus, & foris. ſtabula idoneo loco ut ſint: ne uentoſa: quæ ſpectent magis ad orientem, quàm ad meri-

dianum tempus. ubi ſtent, ſolum oportet eſſe eruderatum, & procliuum, ut euerri facile poſſit, ac fieri purum: non enim ſolum ea uligo lanam corrumpit ouium, ſed etiam ungulas, ac ſcabras fieri cogit. Cum aliquot dies ſteterunt, ſubijcere oportet uirgulta alia, quo mollius requieſcant, purioréſque ſint: libentius enim ita paſcuntur. Faciendum quoque ſepta ſecreta ab alijs, quo incientes ſecludere poſſis, item quo corpore ægro. hæc magis ad uillaticos greges animaduertenda. Contra illæ, in ſaltibus quæ paſcuntur, & à tectis abſunt longe, portant ſecum crates, aut retia, quibus cohortes in ſolitudine faciant, cæteráque utenſilia. longe enim, & late in diuerſis locis paſci ſolent, ut multa millia abſint ſæpe hybernæ paſtiones ab æſtiuis. Ego uero ſcio inquam: nam mihi greges in Appulia hybernabāt, qui in Reatinis montibus æſtiuabant. Cum inter hæc bina loca, ut iugū continet ſirpiculos, ſic calles publicæ diſtantes paſtiones, eæque ibi, ubi paſcuntur in eadem regione: tamen temporibus diſtingunt, ut æſtate quòd tum prima luce exeunt paſtum, propterea quòd tunc herba roſcida, meridianam, quæ eſt aridior, iucunditate præſtat. Sole exorto puto propellunt, ut redintegrantes rurſus ad paſtum alacriores faciant. Circiter meridianos æſtus, dum deferueſcant, ſub umbriferas rupes, & arbores patulas ſubijciūt, quoad refrigerato aere ueſpertino, rurſus paſcant ad ſolis occaſum. ita paſcere pecus oportet, ut aduerſo ſole agat. caput enim maxime ouis molle eſt. Ab occaſu paruo interuallo interpoſito ad bibendum appellunt, & rurſus paſcunt quoad contenebrauit, iterum enim tum iucunditas in herba redintegrauit. hæc ab uergiliarum exortu ad æquinoctium autumnale maxime obſeruant. Quibus in locis meſſes ſunt factæ, intereſt utile duplici de cauſa, quod

& caduca ſpica ſaturantur, & obtritis ſtramentis, & ſtercoratione faciunt in annum ſegetes meliores. Reliquæ *paſtiones hiberno ac uerno tempore hoc mutant, quòd pruina iam exhalata propellūt in pabulum, & paſcunt diem totum, ac meridiano tempore ſemel agere potum ſatis habent. Quòd ad paſtiones attinet, hæc ferè ſunt. quod ad fœturam, quæ dicam.* Arietes, *quibus ſis uſurus ad fœturam, bimeſtri tempore ante ſecernendum, & largius pabulo explendum.* Cum *redierunt ad ſtabula è paſtu, ordeum ſi eſt datum, firmiores fiunt ad laborem ſuſtinendū.* Tempus *optimum ad admittendum, ab arcturi occaſu ad aquilæ occaſum, quòd quæ poſtea concipiunt, fiunt uegrādes, atque imbecillæ.* Ouis *prægnans eſt diebus* C L. *itaq; ſe fit partus exitu autumnali, cum aer eſt modicè temperatus, & primitus oritur herba imbribus primoribus euocata. Quandiu admiſſura fit, eadem aqua uti oportet, quòd commutatio & lanam facit uariā, & corrumpit uterum.* Cum *omnes conceperunt, rurſus arietes ſecernendi.* Ita *factis prægnantibus quòd ſunt moleſti, obſunt.* Neque *pati oportet minores, quàm bimas ſaliri, quòd neque natum ex his idoneum eſt, neque non ipſæ fiunt etiam deteriores & non meliores quàm trimæ admiſſæ. deterrent ab ſaliendo fiſcellis è iunco, aliáue qua re, quod alligant ad naturā.* Commodius *ſeruantur, ſi ſecretas paſcunt.* In *nutricatu cum parere cœperunt, inigunt in ſtabula ea, quæ habent ad eam rem ſecluſa, ibíque nata recentia ad ignem propè ponunt, quoad conualuerūt. biduum, aut triduum retinēt, dum agnoſcant matrē agni, & pabulo ſe ſaturent. deinde dum matres cum grege paſtum prodeunt, retinent agnos, ad quos, cum reductæ ad ueſperum, aluntur lacte, & rurſus diſcernuntur, ne noctu à matribus conculcentur.* Hoc

item faciunt mane antè quàm matres in pabulum exeāt, ut agni ſatulli fiant lacte. Circiter decem dies cum praeterierunt, palos offigunt, & ad eos alligant libro, aut qua alia re leui diſtantes, ne toto die curſantes inter ſe teneri, delibent aliquid membrorum. Si ad matris mammam non accedet, admouere oportet, & labra agni unguere butyro aut adipe ſuilla, & olfacere labra lacte. Diebus poſt paucis obijcere his uiciam molitam, aut herbam teneram, ante quàm exeunt paſtum, & cum reuerterunt. Et ſic nutriantur quoad facti ſunt quadrimeſtres. Interea matres eorum his temporibus non mulgent quidam, qui ut melius, omnino perpetuo, quòd & lanae plus ferunt, & agnos plures. Cum depulſi ſunt agni à matribus, diligentia adhibēda eſt, ne deſiderio ſeneſcant. itaque deliniendum in nutricatu pabuli bonitate: & à frigore, & aeſtu ne quid laborent, curandum. Cum obliuione iam lactis non deſiderant matrem, tum denique compellendum in gregem ouiū. Caſtrare oportet agnum non minorem quinque mēſium, neq; ante quàm calores, aut frigora ſe fregerūt. Quos arietes ſubmittere uolūt, potiſſimum eligunt ex matribus, quae geminos parere ſolent. pleraque ſimiliter faciendū in ouibus pellitis, quae propter lanae bonitatem, ut ſunt Tarentinae & Atticae, pellibus integuntur, ne lana inquinetur, quo minus uel infici recte poſſit, uel lauari, ac parari. Horum praeſepia ac ſtabula, ut ſint pura, maiorem adhibeāt diligentiam quàm hirtis. Itaque faciunt lapide ſtrata, ut urina necubi in ſtabulo conſiſtat. his quaecunque iubentur, ueſcuntur, ut folia ficulnea, & palea, & uinacea: furfures obijciuntur modice, ne parum, aut nimium ſaturentur. utrunque enim ad corpus alendum inimicum. at maxime amicum cythiſum, & medica. nam & pingues facit facili-

me,& genit lac. De ſanitate ſunt multa, ſed ea(ut dixi) in libro ſcripta magiſter pecoris habet: & quæ opus ad medendum, portat ſecum. Relinquitur *de numero, quem faciunt alij maiorem, alij minorem. nulli enim huius moduli naturales. Illud ferè omnes in* Epeiro *facimus, ne minus habeamus in centenas oues hirtas ſingulos homines: in pellitas binos.* CAP. III.

Cui Coſſinius, *Quoniam ſatis balaſti inquit, ò* Fauſtule *noſter, accipe à me cum* Homerico Melanthio *chordo de capellis, & quemadmodũ oporteat breuiter dicere, diſce. Qui caprinũ gregem conſtituere uult, in eligendo animaduertat oportet, primum ætatem: ut eã paret, quæ iam ferre poſſit fructum: & de ijs eam potius. quæ diutius: nouella enim quàm uetus utilior.* De *forma uidendum, ut ſint firmæ, magnæ, corpus lene ut habeant, crebro pilo, niſi ſi glabræ ſunt. duo enim genera earum. ſub roſtra duas ut mammulas penſiles habeant: quòd eæ fœcundiores ſunt: ubere ſint grandiore, ut & lac multũ, & pingue habeant pro portione. Hircus molliori & potiſſimum pilo albo, ac ceruice, & collo breue, gurgulione longiore. Melior fit grex, ſi non eſt ex collectis comparatus, ſed ex conſuetis unà.* De *ſeminio dico eadem, quæ* Atticus *in ouibus. hoc aliter, ouium ſemen tardius eſſe, quo hæ ſint placidiores. contrà caprile mobilius eſſe, de quarum uelocitate in* Originum *libro* Cato *ſcribit hæc,* In Sauracti Fiſcello *capræ feræ ſunt, quæ ſaliũt è ſaxo pedes plus ſexagenos. Oues enim, quas paſcimus, ortæ ſunt ab ouibus feris: ſic capræ, quas alimus, à capris feris ſunt ortæ: à queis propter* Italiã *Capraſia inſula eſt nominata.* De *capris quòd meliore ſemine eæ, quæ bis pariant, ex his potiſſimum mares ſolẽt ſummitti ad admiſſuras. quidã etiã dant operam, ut ex inſula*

media capras habeant, quòd ibi maximi ac pulcherrimi exiſtimantur fieri hœdi. De emptione aliter dico atque fit, quòd capras ſanas ſanus nemo promittit. nunquam enim ſine febri ſunt. itaque ſtipulãtur paucis exceptis uerbis: ac Mamilius ſcriptum reliquit ſic, Illas capras hodie recte eſſe, & bibere poſſe, haberéque recte licere, hæc ſpondéſne? De quibus admirandum illud, quod etiam Archelaus ſcribit, non ut reliqua animalia naribus, ſed auribus ſpiritum ducere ſolere. Paſtores curioſiores aliquot dicunt. De alteris quatuor, quod eſt de paſtu hoc dico. ſtabulatur pecus melius ad hibernos exortus ſi ſpectat, quod eſt alſioſum. Id ut pleraque lapide, aut teſta ſubſterni oportet, caprile quo minus ſit uliginoſum, ac lutulentum. Foris cum eſt pernoctandum, item in eandem partem cæli, quæ ſpectent, ſepta oportet ſubſterni uirgultis, ne oblinantur. nec multo aliter tuendum hoc pecus in paſtu, atque ouillum, quod tamen habet ſua propria quædam, quòd potius ſilueſtribus ſaltibus delectantur, quàm pratis. Studioſe enim de agreſtibus fruticibus paſcuntur, atq; in locis cultis, uirgulta carpunt: itaque à carpendo capræ nominatæ. ob hoc in lege locationis fundi excipi ſolet, ne colonus capra natum in fundo paſcat. Harum enim dẽtes inimici ſationis, quas etiam aſtrologi ita receperunt in cœlũ, ut extra limbum XII. ſignorum excluſerint. Sunt duo hœdi, & capra non longe à tauro. Quod ad fœturam pertinet, deſiſtente autumno exigunt à grege in campos hircos in caprilia. Item ut in arietibus dictum, quæ concepit poſt quartum menſem, reddit tempore uerno. In nutricatu hœdi trimeſtres cum ſint facti, tum ſubmittuntur, & in grege incipiũt eſſe. Quid dicam de earum ſanitate, quæ nunquam ſunt ſanæ? niſi tamen illud unum, quædam ſcripta habere

magiſtros pecoris, quibus remedijs utātur ad morbos quoſdam earum, ac uulneratum corpus, quod uſu uenit ijs ſæpe, quòd inter ſe cornibus pugnant, atque in ſpinoſis locis paſcuntur. Relinquitur de numero, *qui in gregibus eſt minor caprino, quàm in ouillo, quod capræ laſciuæ, & quæ diſpergant ſe. contrà oues quæ ſe congregent, ac condenſent in locum unum.* Itaque *in agro gallico greges plures potius faciunt, quàm magnos, quòd in magnis cito exiſtat peſtilentia, quæ ad perniciem eum perducat.* Satis *magnum gregem putant eſſe circiter quinquagenas, quibus aſſentiri putant id, quod uſu uenit* Gaberio *equiti* R. Is *enim cum in ſuburbano mille iugerum haberet, & à caprario quodam, qui adduxit capellas ad urbem* X, *ſibi in dies ſingulos denarios ſingulos dare audiſſet, coegit mille caprarum, ſperans ſe capturum de prædio in dies ſingulos denariûm mille.* Tantum *enim fefellerit, ut breui omnes amiſerit morbo. Cōtrà in* Sallentinis *& in* Caſinati *ad centenas paſcunt.* De *maribus & fœminis idem ferè diſcrimen, ut alij ad denas capras ſingulos parent hircos, ut ego: alij etiam ad* X V, *ut* Menas: *nonnulli etiam, ut* Murrius, *ad uiginti.* CAP. IIII.

Sed quis è portu poſt Italico *prodit, ac de ſuillo pecore expedit? tametſi* Scrofam *potiſſimum de ea re dicere oportere, cognomē eius ſignificat. Cui* Tremellius, Ignorare *inquit uidere, cur appeller* Scrofa. Itaque *ut etiam hi propter te ſciant, cognoſce meam gentem ſuillum cognomen non habere, nec me eſſe ab* Eumæo *ortum.* Auus *meus primum appellatus eſt* Scrofa, *qui quæſtor cum eſſet* Licinio Neruæ Prætori *in* Macedonia *prouincia relictus, qui præeſſet exercitui, dum prætor rediret, hoſtes arbitrati occaſionem ſe habere uictoriæ, impreſſionem face-*

re cœperunt in caſtra. Auus, cum cohortaretur milites, ut caperent arma, atque exirent contra, dixit celeriter ſe illos (ut Scrofa porcos) diſiecturum. id quod fecit. nam eo prælio hoſtes ita fudit, ac fugauit, ut eo Nerua prætor imperator ſit appellatus, auus cognomen inuenerit, ut diceretur Scrofa. itaque proauus, ac ſuperiores, de Tremellijs nemo appellatus Scrofa. Nec minus ſeptimus ſum deinceps prætorius in gente noſtra. Nec tamen defugio, quin dicam quæ ſcio de ſuillo pecore. Agri enim culturæ ab initio fui ſtudioſus: nec de pecore ſuillo mihi & uobis magnis pecuarijs ea res non eſt communis. Quis enim fundum colit noſtrum, quin ſues habeat, & qui non audierit patres noſtros dicere, ignauum, & ſumptuoſum eſſe, qui ſuccidiam in carnario ſuſpenderit potius ab laniario, quàm ex domeſtico fundo? Ergo qui ſuum gregem uult habere idoneum, eligere oportet primum bona ætate, ſecundo bona forma. Ea eſt, cum amplitudine membrorum, præterquam pedibus, capite unicoloris potius quàm uarias. Cum hæc eadem ut habeant uerres uidendum, tum utique ſint ceruicibus amplis, boni ſeminis. Sues animaduertuntur à facie, & progenie, & regione cæli. A' facie, ſi formoſi ſunt uerres, & ſcrofa. A' progenie, ſi porcos multos pariunt. A' regione, ſi potius ex his locis, ubi naſcuntur, amplas quàm exilis pararis. Emi ſolent ſic, Illaſce ſues ſanas eſſe, haberéque recte licere, noxíſque præſtare, neque de pecore morboſo eſſe, ſpondéſne? Quidam adijciunt perfunctas eſſe à febri, & à foria. In paſtu locus huic pecori aptus uliginoſus, quòd delectatur non ſolum aqua, ſed etiam luto. itaque ob eam rem aiunt lupos cum ſint nacti ſues, trahere uſque ad aquam, quòd dentes feruorem carnis ferre nequeant. Hoc pecus alitur

maxime glande, deinde faba, & ordeo, & cætero frumento. Quæ res non modo pinguitudinem efficiunt, ſed etiam carnis iucundum ſaporem. Paſtum exigunt æſtate mane, & ante quàm æſtus incipiat, ſubigunt in umbroſum locum, maxime ubi aqua ſit. Poſt meridiem rurſus lenito feruore paſcunt. Hiberno *tempore non prius exigunt paſtum, quàm pruina euanuit, ac colliquefacta eſt glacies.*

Ad *fœturam uerres duobus menſibus ante ſecernen*di. O*ptimum ad admiſſuram tempus à fauonio ad æquinoctium uernum: ita enim cõtingit, ut æſtate pariat. quatuor enim menſes eſt prægnans: & tunc parit, cum pabulo abundat terra. neque minores admittendæ quàm aniculæ.* Melius XX *menſes expectare, ut bimæ pariant. Cum cœperunt, id facere dicuntur uſque ad ſeptimum annum recte.* Admiſſuras *cum faciunt, prodigunt in lutoſos limites, ac luſtra, ut uolutentur in luto, quæ eſt illorum requies, ut lauatio hominis. Cum omnes conceperunt, rurſus ſegregant uerres.* Verris *octo menſium incipit ſalire: permanet, ut id recte facere poſſit, ad primum. deinde it retro, quoad perueniat ad lanium.* Hic *enim conciliator ſuillæ carnis datus populo.* Sus Græcè *dicitur* ὗς, *olim thyſus dictus, ab illo uerbo quod dicunt* θύειν, *quod eſt immolare. Ab ſuillo enim genere pecoris immolandi initium primum ſumptum uidetur, cuius ueſtigia, quòd initijs* Cereris *porci immolantur, & quòd initijs pacis fœdus cum feritur, porcus occiditur, & quòd nuptiarum initio antiqui reges, ac ſublimes uiri in* Hetruria *in coniunctione nuptiali noua nupta, & nouus maritus primum porcum immolant.* Priſci *quoque* Latini, *& etiam* Græci *in* Italia *idem factitaſſe uidentur.* Nam *& noſtræ mulieres maxime nutrices, naturam, qua fœminæ ſunt,*

L.ij.

in uirginibus appellant porcum, & Græcæ χοῖρον, ſignificantes eſſe dignum inſigni nuptiarum. Suillum *pecus donatum ab natura dicunt ad epulandum.* Itaque *ijs animam datam eſſe proinde ac ſalem, quæ ſeruaret carnem.* E' *queis ſuccidias* Galli *optimas & maximas facere conſueuerũt.* Optimarum *ſignum, quòd etiam nunc quotannis è* Gallia *apportantur* Romã *pernæ tomacinæ, & taniacæ, & petaſiones.* De *magnitudine Gallicarum ſuccidiarum* Cato *ſcribit his uerbis,* In Italia *in ſcrobes terna, atque quaterna millia aulia ſuccidia.* Vere *ſus uſqueadeo pinguitudine creſcere ſolet, ut ſe ipſa ſtans ſuſtinere nõ poſſit, neque progredi uſquam.* Itaque *eas ſiquis quò traijcere uult, in ploſtrum imponit.* In Hiſpania *ulteriore in* Luſitania *ſus cum eſſet occiſus,* Attilius Hiſpanienſis *minime mendax, & multarum rerũ peritus in doctrina, dicebat* L. Volumnio Senatori *miſſam eſſe offulam cum duabus coſtis quæ penderet* I I I *&* XX *pondo: eiúſque ſuis à cute ad os pedem, &* I I I *digitos fuiſſe.* Cui *ego,* Nõ *minus res admiranda, quum mi eſſet dicta, in* Arcadia *ſcio me eſſe ſpectatum ſuẽ, quæ præ pinguitudine carnis non modo ſurgere non poſſet, ſed etiam ut in eius corpore ſorex exeſa carne nidum feciſſet, & peperiſſet mures.* Hoc *etiã* * *in uineta factum accepi.* Sus *ad fœturam quæ ſit fœcunda animaduertunt ferè ex primo partu, quod non multum in reliquis mutat.* In *nutricatu quam porculationem appellabãt, binis menſibus porcos ſinunt cum matribus. ſed eos, cum iam paſci poſſunt, ſecernunt.* Porci *qui nati hieme, fiunt exiles propter frigora, & quòd matres aſpernantur, propter exiguitatem lactis, & quòd dentibus ſauciantur propterea mammæ. ſcrofa in ſua quæque hara ſuos alat oportet porcos, quo alienos aſpernantur: & ideo*

ſi conturbati ſunt in fœtura, fit deterius . Natura diuiſus earum annus bifariam, quòd bis parit in anno.quaternis menſibus fert uentrem:binis,nutricat. Haram facere oportet circiter trium pedum altam, & latam amplius paulo: ea altitudine abs terra, ne dum exilire uelit prægnans,abortet.Altitudinis modus ſit,ut ſubulcus facile circunſpicere poſſit , nequi porcellus à matre opprimatur, & ut facile purgare poſſit cubile. In haris oſtium eſſe oportet,& limen inferius altum palmipedale,ne porci ex hara,cum mater prodit,tranſilire poſſint. Quotieſcunque haras ſubulcus purgat, toties arenam inijcere oportet,aut quid aliud quod exugat humorem,in ſingulas inijcere debet : & cum pepererit, largiore cibatu ſuſtentare, quo facilius lac ſuppeditare poſſit. in quibus hordei circiter binas libras aqua madefactas dare ſolent,& hoc quoque conduplicant, ut ſit mane & ueſperi, ſi alia quæ obijciant,non habuerint.Cum porci depulſi ſunt à mamma à quibuſdam delici appellantur, neque iam lactantes dicuntur. Qui à partu decimo die habentur puri, ab eo appellantur ab antiquis ſacres, quòd tum ad ſacrificium idonei dicuntur primum. Itaque apud Plautum in Menæchmis, cum inſanum quem putat,ut pietur in oppido Epidamno,interrogat, Quanti hic porci ſunt ſacres? Si fundus miniſtrat, dari ſolent uinacea, ac ſcopi ex uuis . Amiſſo nomine lactantis, dicuntur nefrendes, ab eo quòd nondum fabam frendere poſſunt, id eſt, frangere. Porcus Græcum eſt nomē antiquum,ſed obſcuratum,quod nunc eum uocant χοῖρον. In eorum fœtu ſcrofæ bis die ut bibāt,curant,lactis cauſa. Parere tot oportet porcos, quot mammas habeat.ſi minus pariat, fructuariam idoneam non eſſe. ſi plures pariat, eſſe portentum. In quo

illud antiquiſſimum fuiſſe ſcribitur, quòd ſus AEneæ Lauinij X X X *porcos pepererit albos. Itaque quod portenderit, factum* X X X *annis, ut Lauinienſes condiderint oppidum Albam. Huius ſuis, ac porcorum etiam nunc ueſtigia apparent Lauinij: quòd & ſimulachra eorum ahenea etiam nunc in publico poſita, & corpus matris ab ſacerdotibus, quod in ſalſura fuerit, demonſtratur. Nutricare octonos porcos paruulos primo poſſunt, incremento facto à peritis dimidia pars remoueri ſolet, quòd mater poteſt ſufferre lac, neque congenerati aleſcendo roborari. A' partu decem diebus proximis non producunt ex haris matrem præterquam potum. Præteritis decem diebus ſinunt exire paſtum in propinquum locum uillæ, ut crebro reditu lacte alere poſſit porcos. Cum creuerunt, cupiunt ſequi matrem paſtum: domíque ſecernunt à matribus, ac ſeorſum paſcunt, ut deſiderium ferre poſſint parentis, quod decem diebus aſſequuntur. Subulcus debet conſuefacere omnia, ut faciant ad bucinam. Primo cum incluſerunt, cum bucinatum eſt, aperiunt, ut exire poſſint in eum locum, ubi ordeũ fuſum in longitudine. Sic enim minus diſperit, quàm ſi in aceruos poſitum, & plures facilius accedunt, ideo ad* X I I *conuenire dicuntur, ut ſiluestri loco diſperſi ne diſpereant. Caſtrãtur uerres commodiſſime anniculi, utique ne minores, quàm ſemeſtres: quo facto nomen mutant, atque è uerribus dicuntur maiales.*

De ſanitate ſuum unum modo exempli cauſa dicam. Porcis lactentibus ſi ſcrofa lac non poteſt ſuppeditare, triticum frictum dari oportet (crudum enim ſoluit aluum) uel ordeum obijci ex aqua, quo ad fiant trimeſtres.

De numero: in centum ſues, decem uerres ſatis eſſe putant. Quidã etiam hinc demunt. Greges maiores inæqua-

biles habent. Sed ego modium puto centenarium. Aliquot maiores faciunt, ita ut ter quinquagenos habeant. Porcorum gregem alij duplicant, alij etiam maiorem faciunt. Minor grex, quàm maior minus ſumptuoſus, quòd comites ſubulcis pauciores quærit. Itaque gregis numerum paſtor ab ſua utilitate conſtituit, non ut quot uerres habeat: id enim à natura ſumendum. Hæc hic.

CAP. V.

At Q. Lucienus Senator homo quanuis humanus, ac iocoſus, introiens familiaris omnium noſtrum, συνηπαρῶται, inquit, χαίρετε, & Varronem noſtrum, inquit, ποιμένα λαῶν: Scrofam enim mane ſalutaui. cum alius eũ ſalutaſſet, alius conuiciatus eſſet, qui tam ſerò ueniſſet ad conſtitutum, Videbo iam uos, inquit, balatrones, & huc afferam meum corium, & flagra. Tu uero Murri ueni mi aduocatus, dum aſſes ſoluo palilibus, ſi poſtea à me repetant, ut teſtimonium perhibere poſſis. Atticus Murrio, Narra iſti, inquit, eadẽ, qui ſermones ſint habiti, & quid reliqui ſit, ut ad partes paratus ueniat: nos interea ſecundum actum de maioribus adtexamus. In quo quidem, inquit Vaccius meæ partes, quoniam boues ibi. Quare dicam de bubulo pecore, quam acceperim ſcientiam: ut ſi quis quid ignorat, diſcat: ſi quis ſcit, nunc ubi labar obſeruet. Vide quid agas, inquam, Vacci. Nam bos in pecuaria, maxima debet eſſe auctoritate: præſertim in Italia, quæ à bubus nomen habere ſit exiſtimata. Græcia enim antiqua (ut ſcribit Timæus) tauros uocabant ἰταλούς. à quorum multitudine, & pulchritudine, & fœtu uitulorũ Italiam dixerunt. Alij ſcripſerunt, quòd è Sicilia Hercules perſecutus ſit eò nobilem taurum, ut diceretur Italus. Hic ſocius hominum in ruſtico opere, & Cereris miniſter. Ab hoc antiqui manus ita abſtineri uoluerunt, ut

capite ſanxerint, ſiquis occidiſſet. Qua in re teſtis Atticæ, teſtis Peloponneſos. Nam ab hoc pecore Athenis Buzuges nobilitatus, Argis ὀνόγυρος. Noui, inquit ille, maieſtatem boum, & ab his dici pleraque magna, ut βούσυκον, βουπαῖδα, βούλιμον, βοῶπιν. unam quoque bumammam. Præterea ſcio hunc eſſe, in quem potiſſimum Iuppiter ſe conuertit, cum exportauit per mare è Phœnice amans Europã. Hunc eſſe, qui filios Neptuni è Menalippa ſeruarit, ne in ſtabulo infantes grex boum obtereret. Denique ex hoc putrefacto naſci dulciſſimas apes mellis matres, à quo eas Græci βουγόνας appellant, & hinc Plautium locutum eſſe Latine. Cum Hirrium prætorem renuntiatum Romam in Senatum ſcriptum habere. Sed bono animo es, non minus ſatiſfaciam tibi, quàm qui bugoniam ſcripſit. Primum in bubulo genere ætatis gradus dicuntur quatuor. Prima uitulorum, ſecunda iuuẽcorum, tertia boum nouellorum, quarta uetulorum. Diſcernuntur in prima uitulus, & uitula: in ſecunda iuuencus & iuuenca: in tertia & quarta, taurus & uacca. Quæ ſterilis eſt uacca, taura appellata: quæ prægnans, horda. Ab eo in faſtis dies hordicalia nominantur, quòd tunc hordæ boues immolantur. Qui gregem armentorũ emere uult, obſeruare debet primum, ut ſint hæ pecudes ætate potius ad fructus ferendos integræ, quàm iam expertæ. ut ſint bene compoſitæ, ut integris membris oblongæ, amplæ, nigrantibus cornibus, latis frontibus, oculis magnis & nigris, piloſis auribus, compreſſis malis, ſubſimúſue, gibberi ſpina leuiter remiſſa, apertis naribus, labris ſubnigris, ceruicibus craſſis ac lõgis, à collo palearibus demiſſis, corpore amplo, bene coſtatos, latis humeris, bonis clũnibus, caudam profuſam uſque ad calces, ut habeant inferiorem partem frequenti-

*bus pilis ſubcriſpam, cruribus potius minoribus, rectis ge-
nibus, eminulis, diſtantibus inter ſe, pedibus non latis, ne-
que ingredientibus qui diſplodantur, nec cuius ungulæ di
uaricent, & cuius ungues ſint leues & pares, corium at-
tactu non aſperum ac durum, colore potiſſimum nigro,
dein rubeo, tertio heluo, quarto albo. molliſſimus enim
hic, ut duriſſimus primus.* De *medijs duobus prior quàm
poſterior melior, utrique pluris quàm nigri, & albi.* Ne-
*que non præterea, ut mares ſeminis boni ſint, quorum &
forma eſt ſpectanda, & qui ex his orti ſunt, ut reſpondeãt
ad parentum ſpeciẽ: & præterea quibus regionibus na-
ti ſunt, refert.* Boni *enim generis in* Italia *pleriq; gallici
ad opus: contra iugatorij liguſtici.* Tranſmarini *epirotici
non ſolun meliores totius* Græciæ, *ſed etiã* Italiæ. *tametſi
quidam de* Italicis *quos propter amplitudinem præſtare
dicunt, ad uictimas farciunt, atque ad deorũ ſeruant ſup
plicia. qui ſine dubio ad res diuinas propter dignitatem
amplitudinis, & coloris præponendi.* Quod *eò magis fit,
quòd albi in* Italia *non tam frequentes, quàm qui in* Thra
cia ad μέλανα κόλπον, *ubi alio colore pauci.* Eos *cum emi-
mus domitos, ſtipulamur, ſic,* Illoſce *boues ſanos eſſe, noxíſ-
que præſtari?* Cum *emimus indomitos, ſic,* Illoſce *iuuencos
ſanos recte, déque pecore ſano eſſe, noxíſque præſtari ſpõ-
déſne?* Paulo *uerboſius hæc, qui* Mamilij *actiones ſequun-
tur lanij, qui ad cultrum bouem emũt, & qui ad altaria,
hoſtiæ ſanitatem non ſolent ſtipulari.* Paſcuntur *armẽ-
ta commodiſſime in nemoribus, ubi uirgulta, & frons mul
ta.* Hieme *cum hibernant ſecundum mare, æſtu abiguntur
in montes frondoſos.* Propter *fœturam hæc ſeruare ſo-
leo. ante admiſſuram menſem unum, ne cibo, & potione
ſe impleant, quòd exiſtimantur facilius macræ concipere.*

Contrà, tauros duobus menſibus ante admiſſuram herba, & palea, ac fœno facio pleniores, & à fœminis ſecerno. Habeo *tauros totidem quot* Atticus, ad *matrices* LXX *duo, unum anniculum, alterum bimum.* Hoc, *ſecundum aſtri exortum facio, quod* Græci *uocant* λύραν, *ſi dem noſtri.* Tũ *denique tauros in gregem redigo.* Mas *an fœmina ſit concepta, ſignificat deſcenſu taurus cum inijt: ſiquidem, ſi mas eſt, in dexteriorem partem abit: ſi fœmina in ſiniſteriorem.* Cur *hoc fiat, uos uideritis, inquit mihi, qui* Ariſtotelem *legitis.* Non *minores oportet inire bimas, ut trimæ pariant, eo melius ſi quadrimæ.* Pleræque *pariunt in decem annos, quædam etiam in plures.* Maxime *idoneum tempus ad concipiendum à delphini exortu uſque ad dies* X L, *aut paulo plus.* Quæ *enim ita conceperunt, temperatiſſimo anni tempore pariunt.* Vaccæ *enim menſibus decem ſunt prægnantes.* De *quibus admirandum ſcriptum inueni, exemptis teſticulis, ſi ſtatim admiſeris, concipere.* Eas *paſci oportet in locis uiridibus, & aquoſis.* Cauere *oportet, ne aut anguſtius ſtent, aut feriantur, aut concurrãt.* Itaque *quòd eas æſtate tabani concitare ſolent, & beſtiolæ quædam minutæ ſub cauda, ne concitentur, aliqui ſolent includere ſeptis. ijs ſubſterni oportet frõdem, aliúdue quid in cubilia, quo mollius conquieſcant.* AEſtate *ad aquam appellẽdum bis, hieme ſemel.* Cum *parere cœperunt, ſecundum ſtabula pabulum ſeruari oportet integrum, quod egredientes deguſtare poſſint: faſtidioſæ enim fiunt.* Et *prouidendum, quò recipiunt ſe ne frigidus locus ſit: algor enim eas, & famis macreſcere cogit.* In *alimonijs armenticium pecus ſic contuendum, lactentes cum matribus ne cubent: obteruntur enim. ad eas mane adigi oportet, & cum redierunt è paſtu.* Cum

*creuerunt uituli,leuandæ matres,pabulo uiridi obijcien-
do in præſepijs. Item his, ut ferè in omnibus ſtabulis,la
pides ſubſternendi, aut quid item, ne ungulæ putreſcant.
Ab æquinoctio autumnali unà paſcuntur cum matribus.
Caſtrare non oportet ante bimatum, quòd difficulter, ſi
aliter feceris, ſe recipiunt. Qui autem poſtea caſtrantur,
duri, & inutiles fiunt. Item ut in reliquis gregibus pe-
cuarijs, delectus quotannis habendus, & reijculæ reij-
ciundæ, quòd locum occupant earum quæ ferre poſſunt
fructus. Siquæ amiſit uitulum, ei ſupponere oportet eos,
quibus non ſatis præbent matres. Semeſtribus uitulis ob-
ijciunt furfures triticeos, & farinam ordeaceam, & tene-
ram herbam: & ut bibant mane, & ueſperi curant. De
ſanitate ſunt complura, quæ exſcripta de Magonis libris,
armentarium meum crebro ut aliquid legat, curo. Nu-
merus de tauris, & uaccis ſic habendus, ut in ſexaginta,
unus ſit anniculus, alter bimus. Quidam habent aut mi
norem, aut maiorem numerum gregum. Nam apud eum
duo tauri in ſeptuaginta matribus ſunt. Numerũ gregum
alius facit alium. Quidam centenarium modicum pu-
tant eſſe, ut ego. Atticus centumuiginti habet, ut Lucienus.
Hæc ille.* CAP. VI.

*At Murrius, qui, dum loquitur Vaccius, cum Lucieno
rediſſet, Ego, inquit, de aſinis potiſſimum dicam, quòd
ſum Reatinus, ubi optimi, & maximi fiunt, è quo ſeminio
ego hic procreaui pullos, & ipſis Arcadibus uendidi ali-
quoties. Igitur aſinorum gregem qui facere uult bonum,
primùm uidendum, ut mares fœmináſque bona ætate ſu-
mat, utique ut quãdiutiſſime fructum ferre poſſit, firmos,
omnibus partibus honeſtos, corpore amplo, ſeminio bo-
no: ex his locis, unde optimi exeunt, quod faciunt Pelopon*

neſii, cum potiſſimum eos ex Arcadia emebant, in Italia ex agro Reatino. Nō enim ſi murænæ optimæ flutæ ſunt in Sicilia, & ellops ad Rhodō, continuo hi piſces in omni mari ſimiles naſcuntur. Horum genera duo. unum ferum, quos uocant onagros, in Phrygia, & Lycaonia ſunt greges multi. alterum manſuetum, ut ſunt in Italia omnes. Ad ſeminationem onagrus idoneus, quòd è fero fit manſuetus facile, & è manſueto ferus nūquam. Quod ſimiles parentum gignuntur, eligendi, & mas, & fœmina cum dignitate ut ſint. In mercando item (ut cæteræ pecudes) emptionibus, & traditionibus dominum mutant, & de ſanitate, ac noxa ſolet caueri. Commode paſcuntur farre, & furfuribus ordeaceis. Admittuntur ante ſolſtitium, ut eodem tempore alterius anni pariant. Duodecimo enim menſe conceptū ſemen reddunt. Prægnantes opere leuant. Venter enim labore, nationem reddit deteriorem. Marem non diiungunt ab opere, quòd remiſſione laboris fit deterior. In paſtu eadem ferè obſeruant, quæ in equis. Secundum partum pullos anno non remouent à matre. Proximo anno noctibus patiuntur eſſe cum his, & leniter capiſtris, aliáue qua re habent unctos. Tertio anno domare incipiunt ad eas res, ad quas quiſque eos uult habere in uſu. Relinquitur de numero, quorum greges non ſanè fiunt, niſi ij, qui onera portent. ideo quod plerique deducuntur ad molas, aut ad agriculturam, ubi quid uehendum eſt, aut etiam ad arandum, ubi leuis eſt terra, ut in Campania. Greges fiunt ferè mercatorum, ut eorum, qui è Brundiſino, aut Appulia aſellis doſſuarijs comportant ad mare oleum, aut uinum, itémque frumentum, aut quid aliud. CAP. VII.

Lucienus, Ego quoque adueniens aperiā carceres, in-

quit, & equos emittere incipiam, nec ſolum mares, quos admiſſarios habeo, ut Atticus, ſingulos in fœminas denas, è queis fœminas Q. Modius Equiculus uir fortiſſimus etiam patre militari iuxta ac mares habere ſolebat. Horum equorum, & equarum greges qui habere uoluerũt, ut habent aliqui in Peloponneſo, & in Appulia, primum ſpectare oportet ætatem, quam præcipiunt. Vidẽdum ne ſint minores trimæ, maiores decem annorũ. Aetas cognoſcitur equorum, & ferè omnium qui ungulas indiuiſas habent, & etiam cornutarum, quòd equus triginta menſium primum dentes medios dicitur amittere: duo ſuperiores, totidẽ inferiores. Incipientes quartum agere annum itidem eijciunt, & totidem proximos eorum quos amiſerunt, & incipiunt naſci quos uocant columellares. Quinto anno incipienti item eodem modo amittere binos, quos caninos habent: tum renaſcentes eis, ſexto anno impleri. Septimo omnes habere ſolẽt renatos, & completos. His maiores qui ſunt, intelligi negant poſſe, præterquam cum dentes ſint facti brocchi, & ſupercilia cana, & ſub ea lacunæ, ex obſeruatu dicunt eum equum habere annos ſedecim. Forma eſſe oportet magnitudine modica, quod nec uaſtos, nec minutos decet eſſe. Equas clunibus, ac uentribus latis. Equos ad admiſſuram quos uelis habere, legere oportet amplo corpore, formoſos, nulla parte corporis inter ſe non congruenti. Qualis futurus ſit equus, è pullo coniectari poteſt, ſi caput habet non magnum, nec membris confuſis: ſi eſt oculis nigris, naribus non anguſtis, auribus applicatis, non anguſta iuba, crebra, fuſca, ſubcriſpa, ſubtenuibus ſetis implicata in dexteriorem partem ceruicis, pectus latum & plenum, humeris latis, uentre modico, lumbis deorſum uerſum preſſis, ſcapulis latis, ſpina maxi-

me duplici, ſin minus non extanti. coda ampla ſubcriſpa: cruribus rectis & æqualibus, genibus rotūdis, ne magnis, nec introrſus ſpectātibus: ungulis duris: toto corpore ut habeat uenas, quæ animaduerti poſſint, quòd qui huiuſcemodi ſit, & cum eſt æger ad medendū eſt appoſitus, corpore multo. De ſtirpe magni intereſt qua ſint, quòd genera ſunt multa. Itaq; ad hoc nobiles à regionibus dicuntur. In Græcia Theſſalici equi, à terra Appuli, ab roſea roſeani. Equi boni futuri ſigna ſunt, ſi cum gregalibus in pabulo contēdit, in currēdo, aliáue qua re, quo potior ſit: ſi cū flumē tranſuehundum eſt, gregi in primis prægreditur, ac non reſpectat alios. Emptio equina ſimilis ferè ac boum, & aſinorum, quòd eiſdem rebus in emptione dominum mutant, ut in Manilij actionibus ſunt perſcripta. Equinum pecus paſcendū in pratis potiſſimum herba: in ſtabulis, ac præſepibus, arido fœno. Cum pepererūt, ordeo adiecto bis die danda aqua. Horum fœturæ initium admiſſionis facere oportet, ab æquinoctio uerno ad ſolſtitiū, ut partus idoneo tempore fiat. Duodecimo enim menſe, die decimo aiunt naſci. Quæ poſt tempus naſcuntur, ferè uitioſa, atque inutilia exiſtunt. Admittere oportet, cum tempus anni uenerit, bis in die, mane & ueſpere. Perorigа enim appellatur quiſquis admittit. eo enim adiutante equæ alligatæ celerius admittuntur, neque equi fruſtra cupiditate impulſi ſemen eijciūt. Quoad ſatis ſit admitti ipſæ ſignificant, quòd ſe defendunt. Si faſtidiū ſaliendi eſt, ſcillæ medium conterunt cum aqua ad mellis craſſitudinem: tum ea re naturam equæ, cum menſes ferunt, tangunt: contrà, ab locis equæ nares equi tangunt. Tametſi incredibile, quod uſu uenit memoriæ mandādum: Cū equus matrē ut ſaliret adduci nō poſſet, & eū capite obuoluto peroriga adduxiſſet,

& coegiſſet matrem inire, cum deſcendenti dempſiſſet ab oculis, ille impetum fecit in eum, ac mordicus interfecit.

Cum conceperunt equæ, uidendũ ne aut laborent pluſculum, aut ne frigidis locis ſint, quòd algor maxime prægnantibus obeſt. Itaque in ſtabulis ab humore prohibere oportet humum, clauſa habere oſtia, ac feneſtras, & inter ſingulas à præſepibus interijcere longurios, qui eas diſcernant, ne inter ſe pugnare poſſint. Prægnantem neque implere cibo, neque eſurire oportet. Alternis qui admittunt, diuturniores equos, & meliores pullos fieri dicunt. Itaque ut reſtibiles ſegetes eſſent exuctiores, ſic quotannis quæ prægnantes fiant. In decem diebus ſecundum partum cum matribus in pabulũ prodigendum. Ne ungulas comburat ſtercus cauendum. Quinquemeſtribus pullis factis, cum redacti ſunt in ſtabulum, obijciendum farinam ordeaceam molitam cum furfuribus, & ſiquid aliud terra natum libenter edent. Anniculis iam factis dandum ordeum, & furfures uſque quo ad erunt lactantes. Neque prius biennio confecto à lacte remouendum. Eóſque, cum ſtent cum matribus, interdum tractandum, ne cum ſint diiuncti, exterreantur. Eadémque cauſa ibi frenos ſuſpendendum, ut equuli conſueſcant & uidere eorum faciem, & è motu audire crepitus. Cum iam ad manus accedere conſuerint, interdum imponere ijs puerũ bis, aut ter pronum in uentrem, poſtea iam ſedentem, hæc facere cum ſit trimus: tum enim maxime creſcere, ac lacertoſum fieri. Sunt qui dicant poſt annum & ſex menſes equulum domari poſſe, ſed melius poſt trimum, à quo tempore farrago dari ſolet. Hæc enim purgatio maxime neceſſaria equino pecori, quod diebus decem facere oportet, nec pati alium ullum cibũ guſtare. Ab undecimo die uſque ad quartum

decimun dandum ordeum, quotidie adijciēdo minutatim. Quod quarto die feceris, in eo decem diebus proximis manendum. ab eo tempore mediocriter exercendum, & cum ſudarit, perunguendum oleo. Si frigus erit, in equili faciendus ignis. Equi quòd alij ſunt ad rem militarem idonei, alij ad uecturam, alij ad admiſſuram, alij ad curſuram, non item ſunt ſpectandi atque habendi. Itaque peritus belli alios eligit, atque alit, ac docet: aliter quadrigarius, ac deſultor. neque idē, qui uectarios facere uult, ad ephippium, aut ad prædam: quòd ut ad rem militarem, quod ibi ad caſtra habere uolunt acres. Sic contrà in uijs habere malunt placidos, propter quod diſcrimē maxime inſtitutum, ut caſtrentur equi. demptis enim teſticulis fiunt quietiores, & ideo quòd ſemine carēt, ij canterij appellati, ut in ſuibus maiales, gallis gallinaceis, capi. De medicina: uel plurima ſunt in equis & ſigna morborum, & genera curationum, quæ paſtorem ſcripta habere oportet. Itaque ob hoc in Græcia potiſſimum medici pecorum ἱππιατροὶ appellati.

CAP. VIII.

Cum hæc loqueremur, uenit à Menate libertus, qui diceat liba abſoluta eſſe, & rem diuinam paratam, ſi uellēt, uenirēt illuc, & ipſi pro ſe ſacrificarentur. Ego uero, inquam, uos ire non patiar ante, quā mihi reddideritis tertiū actū, de mulis, de canibus, de paſtoribus. Breuis oratio de iſtis, inquit Murrius. nam muli, & hinni bigeneri, atque inſiticij, non ſuopte genere ab radicibus. ex equa enim & aſino fit mulus. Cōtrà ex equo & aſina hinnus. Vterque eorum ad uſum utilis, partu fructus neuter. Pullum aſininū à partu recētem ſubijciunt equæ, cuius lacte ampliores fiunt, quòd id lacte quam aſininum, ac alia omnia dicunt eſſe melius. Præterea educant eū paleis, fœ-

no, ordeo. Matri *ſuppoſiticiæ quoque inſeruiunt, quo equa ad miniſterium lactis cibum pullo præbere poſſit.* Hic *ita eductus à primo, poteſt admitti. neque enim aſpernantur propter conſuetudinem equinam.* Hunc *minorem ſi admiſeris, & ipſe citius ſeneſcit, & quæ ex eo concipiũtur fiunt deteriora.* Qui *non habent eum aſinum, quem ſuppoſuerunt equæ, & aſinum admiſſarium habere uolũt, de aſinis quem ampliſſimum formoſiſſimúmq; poſſunt, eligunt. quique ſeminio natus ſit bono,* Arcadico, *ut antiqui dicebant, ut nos experti ſimus,* Reatino: *ubi tricenis, ac quadrigenis millibus admiſſarij aliquot uenierunt. quos emimus item ut equos, ſtipulamúrque in emendo, ac facimus in accipiendo idem quod dictum eſt in equis.* Hos *paſcimus præcipue fœno atque ordeo, & id ante admiſſuram largius facimus, ut cibo ſuffundamus uires ad fœturam.* Eodẽ *tempore, quo equos adducentes, ijdémque ut ineant equas perorigas curamus.* Cum *peperit equa mulum, aut mulam nutricantes educamus.* Hi, *ſi in paluſtribus locis, atque uliginoſis nati, habẽt ungulas molles.* Iidem *ſi exacti ſunt æſtiuo tempore in montes, quod fit in agro* Reatino, *duriſſimis ungulis fiunt.* In *grege mulorum parando, ſpectanda ætas, & forma. alterum ut uecturis ſufferre labores poſſint : alterum ut oculos aſpectu delectare queant.* Hiſce *enim binis coniũctis omnia uehicula in uijs ducuntur.* Hæc *me* Reatino *auctore probares mihi, inquit, niſi tu ipſe domi equarũ greges haberes, ac mulorum greges uendidiſſes.* Hinnus, *qui appellatur, eſt ex equo & aſina, minor quàm mulus corpore, plerunque rubicundior, auribus ut equinis, iubam, & caudam ſimilem aſini.* Item *in uentre eſt (ut equus) menſes duodecim.* Hoſce *item ut equulos & educant, & alunt, & ætatem eorũ ex den-*

M.i.

tibus cognoſcunt. CAP. IX.

Relinquitur, inquit Atticus, de quadrupedibus, quod ad canes attinet, maxime ad nos, qui pecus paſcimus lanare. Canis enim ita cuſtos pecoris, ut eius, quod eo comite indiget ad ſe defendendum. In quo genere ſunt maxime oues, deinde capræ. Has enim lupus captare ſolet, cui opponimus canes defenſores. In ſuillo pecore tamen ſunt, quæ ſe uindicent ſues, uerres, maiales, ſcrofæ. propè enim hæc apris, qui in ſiluis ſæpe dentibus canes occiderunt. Quid dicam de pecore maiore? cum ſciam mulorum gregem cum paſceretur, eóque ueniſſet lupus, ultro mulos circunfluxiſſe, & ungulis cædendo eum occidiſſe? & tauros ſolere diuerſos aſſiſtere clunibus cõtinuatos, & cornibus facile propulſare lupos? Quare de canibus, quoniam genera duo, unum uenaticum, & pertinet ad feras beſtias, ac ſilueſtres: alterũ, quod cuſtodiæ cauſa paratur, & pertinet ad paſtorem: dicam de eo ad formam artis expoſitam in nouem partes. Primum ætate idonea parandi, quòd catuli & uetuli neque ſibi, neque ouibus ſunt præſidio, & feris beſtijs nonnunquam prædæ. Facie debent eſſe formoſi, magnitudine ampla, oculis nigrantibus aut rauis, naribus congruentibus, labris ſubnigris aut rubicundis, neque reſimus ſuperioribus, nec pendulus ſubtus, mento ſuppreſſo, & ex eo enatis duobus dentibus dextra & ſiniſtra, paulo eminulis ſuperioribus, directis potius; quàm brocchis: acutos, quos habeant, labro tectos: capitibus, & auriculis magnis, ac flaccis: craſſis ceruicibus, ac collo: internodijs articulorum longis: cruribus rectis, & potius uaris, quàm uatijs: pedibus magnis, & altis, qui ingredienti ei diſplodantur: digitis diſcretis: unguibus duris, ac curuis: ſolo nec ut corneo, nec nimium duro, ſed ut fermen-

tato, ac molli: à feminibus ſummis corpore ſuppreſſo: ſpina neque eminula, neque curua: cauda craſſa: latratu graui: hiatu magno: colore potiſſimum albo, quòd in tenebris ſpecie leonina. Præterea fœminas uolunt eſſe mammoſas æqualibus papillis. Item uidendum, ut boni ſeminij ſint. Itaque à regionibus appellantur Lacones, Epirotici, Sallentini. Videndum ne à uenatoribus, aut lanijs canes emas. alteri, quòd ad pecus ſequendum inertes. alteri, ſi uiderint leporem, aut ceruum, quòd eum potius, quàm oues ſequentur. Quare aut à paſtoribus empta melior, quæ oues ſequi conſueuit: aut ſine ulla conſuetudine quæ fuerit. canis enim facilius quid aſſueſcit, eáque conſuetudo firmior, quæ ſit ad paſtores, quàm quæ ad pecudes. P. Aufidius Pontianus Amiternimus, cum greges ouium emiſſet in Vmbria ultima, quibus gregibus ſine paſtoribus canes acceſſiſſent: paſtores ut deducerent in Metapontinos ſaltus, & Heracleæ emporium: inde cum domum rediſſent, qui ad locũ deduxerant, è deſiderio hominum diebus paucis poſtea canes ſua ſponte, cum dierum multorum uia intereſſet, ſibi ex agris cibaria præbuerunt, atque in Vmbriam ad paſtores redierunt. neque eorum quiſquam fecerat quod in agricultura Saſerna præcepit, Qui uellet ſe à cane ſectari, uti ranam obijciat coctam. Magni intereſt ex ſemine eſſe canes eodem, quòd cognati maxime inter ſe ſunt præſidio. Sequitur quartum de emptione: fit alterius, cum à priore domino ſecundo traditũ eſt. De ſanitate, & noxa ſtipulationes fiũt eædem quæ in pecore: niſi quòd hic utiliter exceptum eſt. Alij pretium faciunt in ſingula capita canum. Alij ut catuli ſequantur matrem. Alij ut bini catuli unius canis numerũ obtineãt, ut ſolent bini agni ouis. Plerique ut accedant canes, qui conſuerunt eſſe unà. Cibatus

canis propior hominis, quàm ouis. Paſcitur enim è culina & oſſibus, non herbis aut frondibus. Diligenter ut habeat cibaria prouidendum. fames enim hos ad quærendum cibum ducet, ſi non præbebitur, & à pecore abducet. Niſi ſi (ut quidam putant) etiam illuc peruenerint, prouerbium ut tollunt antiquum: uel etiam ut μῦθον aperiãt de Actæone, atque in dominum afferant dentes. Necnon ita panem ordeaceum dandum, ut non potius eum in lacte des intritum, quòd eo conſueti cibo uti, à pecore non cito deſciſcunt. Morticinæ ouis non patiuntur ueſci carne, ne ducti ſapore minus ſe abſtineant. Dant etiam ius ex oſſibus, & ea ipſa oſſa contuſa. dentes enim facit firmiores, & os magis patulum. Propterea quòd uehementius diducuntur malæ, acrioréſque fiunt propter medullarum ſaporem. Cibum capere conſueſcunt interdiu, ubi paſcuntur: ueſperi, ubi ſtabulantur. De fœtura, principium admittendi faciunt ueris principio, tunc enim dicuntur catulire, id eſt, oſtendere uelle ſe maritari. Quæ cum admiſſæ, pariunt circiter ſolſtitio. prægnantes enim ſolent eſſe ternos menſes. In fœtura dandum potius ordeaceos quàm triticeos panes. magis enim eo aluntur, & lactis præbent maiorem facultatem. In nutricatu ſecundum partum ſi plures ſunt, ſtatim eligere oportet quos habere uelis, reliquos abijcere. Quàm pauciſſimos reliqueris, tam optimi in alendo fiunt propter copiam lactis. Subſternitur eis acus, aut quid item aliud, quòd molliore cubili facilius educantur. Catuli diebus XX uidere incipiunt. Duobus menſibus primis à partu non disiunguntur à matre, ſed minutatim deſueſiunt. Educunt eos plures in unum locum, & irritant ad pugnandum, quo fiant acriores, neque defatigari patiuntur, quo fiant ſegniores. Conſue quoque faciunt ut al-

ligari poſſint, primum leuibus uinclis, quæ ſi abrodere conantur, ne id conſueſcant facere, uerberibus eos deterrere ſolent. Pluuijs diebus cubilia ſubſternenda fronde aut pabulo, duabus de cauſis, ut ne oblinantur, aut perfrigeſcant. Quidam eos caſtrant, quòd eo minus putant relinquere gregem. quidam non faciunt, quòd eos credunt minus acres fieri. quidam nucibus Græcis in aqua tritis perungunt aures, & inter digitos: quòd muſcæ, & ricini, & pulices ſoleant (ſi hoc unguine non ſis uſus) ea exulcerare. Ne uulnerentur à beſtijs, imponuntur his collaria, quæ uocantur mælium, id eſt, cingulum circum collum ex corio firmo cum clauulis capitatis, quæ intra capita inſuitur pellis mollis, ne noceat collo duritia ferri. Quòd ſi lupus, aliúſue quis his uulneratus eſt, reliquas quoque canes facit, quæ id non habent, ut ſint in tuto. Numerus canum pro pecoris multitudine ſolet parari. Ferè modicum eſſe putant, ut ſinguli ſequantur ſingulos opiliones, de quo numero alius alium modum conſtituit. Quod ſi ſunt regiones ubi beſtiæ ſint multæ, debent eſſe plures. quod accidit ijs, qui per calles ſilueſtres longinquos ſolent comitari in æſtiua, & hiberna. Villatico uero gregi in fundum ſatis eſſe duo, & id marem, & fœminam. Ita enim ſunt aſſiduiores, quod cum altero idem fit acrior, & ſi alter indeſinenter æger eſt, ne ſine cane grex ſit. Cum circunſpiceret Atticus nequid præteriſſet, Hoc ſilentium, inquam, uocat alium ad partes. *

CAP. X.

Reliquum enim in hoc actu, quot, & quod genus ſint habendi paſtores. Coſſinius ad maiores pecudes ætate ſuperiores, ad minores etiam pueros, & utroque horum firmiores, qui in callibus uerſentur, quàm eos, qui in fundo quotidie ad uillam redeant. Itaque in ſaltibus licet uidere

iuuentutem, & eam ferè armatam, cum in fundis non modo pueri, ſed etiam puellæ paſcant. Qui paſcunt eos, cogere oportet, in paſtione diem totum eſſe, paſcere communiter. Contra, *pernoctare ad ſuum quenque gregem, eſſe omnes ſub uno magiſtro pecoris: eum eſſe maiorem natu potius quàm alios, & peritiorem quàm reliquos, quòd ijs, qui ætate, & ſcientia præſtant, animo æquiore reliqui parent.* Ita *tamen oportet ætate præſtare, ut ne propter ſenectutem minus ſuſtinere poſſit labores.* Neque *enim ſenes, neque pueri callium difficultatem, ac montium arduitatem, atque aſperitatem facile ferunt: quod patiendū illis, qui greges ſequuntur, præſertim armenticios, ac caprinos, quibus rupes, ac ſiluæ ad pabulandū cordi.* Formæ *hominum legendæ, ut ſint firmæ, ac ueloces, mobiles, expeditis membris: qui non ſolum pecus ſequi poſſint, ſed etiam à beſtijs, ac prædonibus defendere, qui onera extollere in iumenta poſſint, qui excurrere, qui iaculari.* Non *omnis apta natio ad pecuariam, quòd neque baſculus, neque turdulus idonei:* Galli *appoſitiſſimi, maxime ad iumenta.* In *emptionibus dominum legitimum ſex ferè res perficiunt, ſi hæreditatem iuſtam adijt: ſi, ut debuit, mancipio ab eo accepit, à quo iure ciuili potuit: aut ſi in iure ceſſit cui potuit cedere, & id ubi oportuit: aut ſi uſu cepit: aut ſi è præda ſub corona emit: túmue cum in bonis ſectio, néue cuius publicæ uenit.* In *horum emptione ſolet accedere peculium, aut ſi excipiet ſtipulatio, intercedere ſanum eum eſſe, furtis, noxíſque ſolutum.* Aut *ſi mancipio non datur, dupla promitti: aut ſi ita pacti, ſimpla.* Cibus *eorum debet eſſe interdiu ſeparatim uniuſcuiuſque gregis.* Veſpertinus *in cœna, qui ſunt ſub uno magiſtro, communis.* Magiſtrum *prouidere oportet, ut omnia ſequantur inſtrumenta, quæ pe-*

cori & paſtoribus opus ſunt, maxime ad uictum hominum, & ad medicinam pecudũ: ad quam rem habent iumẽta doſſuaria domini, alij equas: alij pro his quid aliud, quod onus dorſo ferre poſſit. Quod ad fœturam humanam pertinet paſtorum, qui in fundo perpetuo manent, facile eſt, quòd habeant conſeruã in uilla. nec hac uenus paſtoralis longius quidquærit. Qui autem ſunt in ſaltibus, & ſilueſtribus locis paſcunt, & non uilla, ſed caſis repẽtinis imbres uitãt: his mulieres adiungere, quæ ſequãtur greges, ac cibaria paſtoribus expediant, eóſque aſſiduiores faciant, utile arbitrati multi. Sed eas mulieres eſſe oportet firmas, non turpes, quæ in opere, ut in multis regionibus, non cedant uiris, ut in Illyrico paſſim uidere licet, quòd uel paſcere pecus, uel ad focum afferre ligna, ac cibũ coquere, uel ad caſas inſtrumentum ſeruare poſſunt. De nutricatu hoc dico, eaſdẽ ferè & nutrices, & matres. Tremellius, ſimul aſpicit ad me, Et ut te audij dicere, inquit, cũ in Lyburniã ueniſſes, te uidiſſe matres familias eorum, afferre ligna, & ſimul pueros, quos aleret, alias ſingulos, alias binos, quæ oſtenderent fœtas noſtras, quæ in conopeis iacent dies aliquot, eſſe leuicidas, ac contẽnendas. Cui ego, Certe inquam. nam in Illyrico hoc amplius, prægnantẽ ſæpe, cum uenit pariendi tempus, non longe ab opere diſcedere, ibíque enixam puerũ referre, quem non peperiſſe, ſed inueniſſe putes. necnon etiã hoc quas uirgines ibi appellant, nonnunquam annorũ XX, quibus mos eorum non denegauit ante nuptias ut ſuccumberent quibus uellent, & incomitatis ut uagari liceret, & filios habere. Quæ ad ualetudinem pertinent hominum, ad pecoris, ut ſine medico curari poſſint, magiſtrum ſcripta habere oportet. Is enim ſine literis idoneus non eſt, quòd rationes dominicas

pecuarias conficere, nequicquam recte poteſt. De nume*ro paſtorũ alij anguſtius, alij laxius conſtituere ſolent.* Ego *in octogenas hirtas oues ſingulos paſtores conſtitui,* Atticus *in centenas.* In *gregibus ouium, ſed magnis quos milliarios faciunt quidã, facilius de ſumma hominum detrahere poſſunt, quàm de minoribus, ut ſunt & Attici & mei.* Septin*genarij enim mei: tu opinor, octingenarios habuiſti.* Nec ta*men non ut nos arietum decimam partem.* Ad *equarum gregem quinquagenarium bini homines . utique uterque horum ut ſecum habeat equas domitas ſingulas in ijs regionibus: in quibus ſtabulari ſolent equas abigere, ut in* Appulia, *& in Lucanis accidit ſæpe.* CAP. XI.

Q*uoniam promiſſa abſoluimus, inquit, eamus.* Siqui*dem, inquam, adiecceritis de extraordinario pecudũ fructu, ut prædictũ eſt de lacte in eo, & tonſura lanæ.* Eſt *omniũ rerũ, quas cibi cauſa capimus, liquentiũ maxime alibile, & id ouillum, inde caprinum.* Quod *autẽ maxime perpurget eſt equinum, tum aſininũ, dein bubulum, tum caprinũ.* Sed *horum ſunt diſcrimina quædã, & à paſtionibus, & à pecudũ natura, & à mulctu.* À *paſtionibus, quod fit ab ordeo, & ſtipula, & omnino arido, & firmo cibo pecude paſta, id alibile. ad perpurgandum, id quod à uiridi paſcuo, & eo magis fluxe ex herba, quæ ipſa ſumpta perpurgare corpora noſtra ſolet.* À *pecudum natura, quod lac melius eſt à ualentibus, & ab ijs, quæ nondũ ueteres ſunt, quàm ſi eſt contrá.* À *mulgẽdo, atque ortu optimum eſt id quod neque emunctum longe abeſt à mulſo, neque à partu continuo eſt ſumptum.* Ex *hoc lacte caſei qui fiunt maximi cibi, ſunt bubuli, & qui difficillime tranſeant ſumpti.* Se*cundo ouilli minimi cibi: & qui facillime deijciantur, caprini.* Eſt *etiam diſcrimen, utrum caſei molles ac recentes*

ſint,an aridi,& ueteres.Cum molles ſunt,magis alibiles, in corpore non reſides: ueteres & aridi contrà. Caſeum facere incipiunt à uergilijs uernis exortis ad æſtiuas uergilias.Mulgent uere ad caſeum faciundum mane,alijs temporibus,meridianis horis, tametſi propter loca, & pabulum diſparile, non uſquequaque idem fit. In lactis duos congios addunt coagulum magnitudine oleæ,ut coeat.quod melius leporinum,& hœdinum quàm agninum. Alij pro coagulo addunt de fici ramo lac, & acetum. aſpergunt item alijs aliquot rebus, quod Græci appellant alij ὀπὸν, alij δάκρυον. Non negarim,inquam,ideo apud diuæ Ruminæ ſacellum à paſtoribus ſatam ficum. Ibi enim ſolent ſacrificari lacte pro uino,& pro lactentibus. mammæ enim rumis, ſiue Rumæ,ut ante dicebant, à rumi,& inde dicuntur ſubrumi agni:lactentes,à lacte.Quum aſpergi ſolent ſales,melior foſſilis quàm marinus. De tonſura ouiũ primum animaduerto ante quàm incipiam facere,num ſcabiem aut ulcera habeãt,ut,ſi opus eſt,ante curẽtur, quàm tondeantur.Tõſuræ tempus inter æquinoctium uernum, & ſolſtitium,cum ſudare incœperunt oues. à quo ſudore recens lana tonſa ſucida appellata eſt.Tonſas recentes eodem die perungunt uino,& oleo: non nemo admixta cera alba,& adipe ſuillo.Et ſi ea tecta ſolet eſſe,quam habuit pellem iniectam eam intrinſecus eadem re perungunt, & tegunt rurſus. Siqua in tonſura plagam accepit, eum locum oblinunt pice liquida. Oues hirtas tondent circiter ordeaceam meſſem:in alijs locis ante fœniſicia. Quidam has in anno bis tondent,ut in Hiſpania citeriore,ac ſemeſtres faciunt tonſuras.duplicem impendunt operam,quod ſic plus putant fieri lanæ: quo nomine quidam bis ſecant prata.Diligentiores tegeticulis ſubiectis oues tondere ſolent,

nequi flocci intereant. Dies ad eam rem ſumuntur ſereni, & iis id faciunt ferè à quarta ad decimam horam: quoniam ſole calidiore tonſa, ex ſudore eius lana fit mollior, & ponderoſior, & colore meliore. Quam demptam, ac conglobatam alij uellera, alij uelumina appellant. ex quorum uocabulo animaduerti licet, prius lanæ uulſuram quàm tonſuram inuentam. Qui etiam nunc uellunt, ante triduo habent ieiunas, quòd languidæ minus radices lanæ retinent. Omnino tonſores in Italia primum ueniſſe ex Sicilia dicuntur poſt R. C. A. CCCCLIIII, ut ſcriptum in publico Ardeæ in literis extat, eóſque adduxiſſe P. Ticiniū Menam. Olim tonſores non fuiſſe adſignificāt antiquorū ſtatuæ, quòd plæræque habent capillum, & barbā magnam. Suſcipit Coſſinius, Vt fructum ouis è lana ad ueſtimentum: ſic capra pilos miniſtrat ad uſum nauticum, & ad bellica tormenta, & fabrilia uaſa. Neque non quædā nationes harum pellibus ſunt ueſtitæ, ut in Getulia, & in Sardinia. cuius uſum apud antiquos quoque Græcos fuiſſe apparet, quòd in tragœdijs ſenes ab hac pelle uocantur διφθερίαι, & in comœdijs, qui in ruſtico opere morantur, ut apud Cæciliū in Hypobolimæo habet adoleſcens, apud Terentiū in Heautōtimorumeno ſenex. Tōdentur, quòd magnis uillis ſunt in magna parte Phrygiæ, unde cilicia, & cætera eius generis ferri ſolent. Sed quòd primum ea tonſura in Cilicia ſit inſtituta, nomen id cilicas adiecisse dicunt. Illi hoc. neque ab hoc, quòd mutaret Coſſinius. & ſimul Vituli libertus in urbē ueniens ex hortis diuertitur ad nos, Et ego ad te miſſus, inquit, ibam, domum rogatum, ne diem feſtum faceres breuiorem, & mature uenires. Itaque diſcedimus ego, & Scrofa in hortos ad Vitulū. Niger in Turranij noſtri. illi partim domum, partim ad Lenatem.

CAPITA LIBRI III.

*

De uillaticis paſtionibus. Cap. I
Quæ dicitur uilla. Cap. II
Quæ in uilla, circu'mue eam ali uel paſci poſſint. III
De auibus in genere. IIII
De Turdis. V
De Pauonibus. VI
De Columbis. VII
De Turturibus. VIII
De Gallinis. IX
De Anſeribus. X
De Anatibus. XI
De Leporibus. XII
De Apris. XIII
De Cocleis. XIIII
De Gliribus. XV
De Apibus. XVI
De Piſcinis. XVII

MAR. TERENTII VARRONIS RERVM RVSTICARVM, DE VILLATICIS PASTIONIB. LIB. III.

CAPVT I.

CVM duæ uitæ traditæ ſint hominum, ruſtica, & urbana, Q. Pinni, dubium non eſt, quin hæ non ſolum locum diſcretæ ſint, ſed etiam tempore diuerſam originem habeant. antiquior enim multo ruſtica, quòd fuit tempus, cum rura colerent homines, neque urbem habe

rent. Etenim uetuſtiſſimum oppidũ cum ſit traditum Græcum, Bœotiæ Thebæ, quod rex Ogyges ædificarit: in agro Romano Roma, quam Romulus rex. Nam in hoc nunc denique eſt, ut dici poſſit, non cum Ennius ſcripſit,

Septingenti ſunt pauloplus, aut minus anni,
Auguſto augurio poſtquam inclita condita Roma eſt.

Thebæ, quæ ante cataclyſmon Ogygi conditæ dicuntur, eæ tamen circiter duo millia annorũ & centum ſunt. quod tempus ſi referas ad illud principium, quo agri coli ſunt cœpti, atque in caſis, & tugurijs habitabant, nec murus, nec porta quid eſſet ſciebant: immani numero annorum urbanos agricolæ præſtant. nec mirum, quòd diuina natura dedit agros, ars humana ædificauit urbes. Cum artes omnes dicantur in Græcia intra mille annorum repertæ, agri nunquam non fuerint in terris, qui coli poſſint. Neque ſolũ antiquior cultura agri, ſed etiam melior. Itaque non ſine cauſa maiores noſtri ex urbe in agris redigebant ſuos ciues, quòd & in pace à ruſticis Romanis alebãtur, & in bello ab his tuebantur. Nec ſine cauſa Terrã eandem appellabant matrem, & Cererem, & qui eam colerent, piam & utilem agere uitam credebãt, atque eos ſolos reliquos eſſe ex ſtirpe Saturni regis. Cui conſentaneum eſt, quòd initia uocantur potiſſimum ea, quæ Cereri fiunt ſacra. Nec minus oppidi quoque nomen Thebæ indicant antiquiorem eſſe agrum, quòd ab agri genere, non à conditore nomen ei eſt impoſitum. Nam lingua priſca & in Græcia AEoleis Bœotij ſine afflatu uocant collis Tebas: & in Sabinis quæ è Græcia uenerũt Pelaſgi, etiã nunc ita dicunt. Cuius ueſtigium in agro Sabino uia Salaria non longe à Reate milliarius cliuus appellatur Tebæ. Cũ agriculturam primo propter paupertatem maxime indiſcretam haberent,

quòd à paſtoribus, qui erant orti in eodem agro & ſerebant, & paſcebant: qui poſtea creuerunt, peculia diuiſerunt, ac factum ut dicerentur alij agricolæ, alij paſtores. Quæ ipſa pars duplex eſt, tametſi ab nullo ſatis diſcreta, quòd altera eſt uillatica paſtio, altera agreſtis. Hæc *nota & nobilis, quòd & pecuaria appellatur, & multum homines locupletat, & ob eam rem aut conductos, aut emptos habent ſaltus.* Altera *uillatica, quòd humilis uidetur, à quibuſdam adiecta ad agriculturam cum eſſet paſtio, neque explicata tota ſeparatim, quod ſciam, ab ullo.* I*taque cum putarem eſſe rerum ruſticarum, quæ conſtituta ſunt fructus cauſa tria genera, unum de agricultura, alterum de re pecuaria, tertiũ de uillaticis paſtionibus: tres libros inſtitui, è queis duo ſcripſi. primum ad* Fundaniã *uxorem de agricultura, ſecundum de pecuaria ad* Turranium *Nigrum*. *qui reliquus eſt tertius de uillaticis fructibus, in hoc ad te mitto, quòd uiſus ſum debere pro noſtra uicinitate, & amore ſcribere potiſſimum ad te.* Cum *enim uillam haberes opere tectorio & inteſtino, ac pauimentis nobilibus lithoſtrotis ſpectandam, parum putaſſes eſſe, ni tuis quoque literis exornati parietes eſſent.* Ego *quoque, quo ornatior ea eſſe poſſet fructu quàm facto, quo ad facere poſſem, hæc ad te miſi, recordatus de ea re ſermones, quos de uilla perfecta habuiſſemus. de quibus exponendis initium capiam hinc.* CAP. II.

Comitijs ædilicijs cum ſole caldo ego & Q. Axius ſenator tribulis ſuffragium tuliſſemus, & candidato, cui ſtudebamus, uellemus eſſe præſtò, cũ domum rediret: Axius, Mihi dũ diribentur, inquit, ſuffragia, uis potius uillæ publicæ utamur umbra, quàm priuati candidati tabella, dum ita ædificemus nobis? Opinor, inquam, non ſolum quod di

citur, Malum conſilium, conſultori eſt peſſimum: ſed etiã bonum conſilium, qui conſulit, & qui conſulitur, bonum habendum. itaque imus, uenimus in uillam. Ibi *Appium Claudium augurem ſedentem inuenimus in ſubſellijs, ut conſuli, ſiquid uſus popoſciſſet, eſſet præſto.* Sedebat *ad ſiniſtram ei* Cornelius Merula *conſulari familia ortus, &* Firællius Pauo Reatinus. *ad dextram* Minutius Pica, *&* M.Petronius Paſſer. Ad *quem cum acceſſimus,* Axius Appius *ſubridens,* Recipis *nos inquit, in tuum ornithona, ubi ſedes inter aues?* Ille, *Ego uero, inquit, te præſertim, cuius aues hoſpitales etiam nunc ructor, quas mihi appoſuiſti paucis ante diebus in uilla* Reatina *ad lacum* Velini, *eunti de controuerſijs* Interamnatium & Reatinorum. Sed *non hæc, inquit, uilla quanquam ædificarunt maiores noſtri, frugalior, ac melior eſt, quàm tua illa perpolita in* Reatino. Nuncubi *hic uides citrum, aut aurum? num minium, aut armeniũ? num quod emblema, aut lithoſtrotum? quæ illic omnia contra.* Et *cum hæc ſit communis uniuerſi populi, illa ſolius tua: hæc quò ſuccedant è campo ciues, & reliqui omnes, illa quò equæ & aſini: præterea cum ad* Remp.*adminiſtrandam hæc ſit utilis, ubi cohortes ad delectum conſuli adductæ conſidant, ubi arma oſtendant, ubi cenſores cenſu admittant populũ,* Tua, *inquit, hæc in campo* Martio *extremo utilis, & non delicijs ſumptuoſior, quàm omnes omnium* Reatinæ: *tum & oblita tabulis eſt pictis, nec minus ſignis ornata.* Ad *mea ueſtigium ubi ſit nullum* Lyſippi, *aut* Antiphyli, *ſed crebra ſatoris, & paſtoris. & cum uilla non ſit ſine fundo magno, & eo polito cultura, tua iſta neque agrum habet ullum, nec bouẽ, nec equam.* Denique *quid tua habet ſimile uillæ illius, quam tuus auus & proauus habebat?* Nec *enim ut illa fœniſi-*

cia uidet arida in tabulato, nec uindemiam in cælla, neque in granario meſſim. Nam quod extra urbem eſt ædificium, nihilo magis ideo eſt uilla quàm eorum ædificia, qui habitant extra portam flumentanam, aut in AEmilianis. Appius ſubridens, Quoniam ego ignoro inquit, quid ſit uilla, uelim me doceas, ne labar imprudentia, quòd uolo emere à M. Seio in Oſtienſi uillam. Quod ſi ea ædificia uillæ non ſunt, quæ aſinum tuum, quem mihi quadragin ta milibus emptum oſtendebas apud te, non habent, metuo ne pro uilla emam Oſtiæ in litore Seianas ædes. Quod ædificium hic me L. Merula impulit ut cuperem habere, cum diceret nullam ſe accepiſſe uillã qua magis delectatus eſſet, cum apud eũ dies aliquot fuiſſet. Nec tamen ibi ſe uidiſſe tabulam pictam, neque ſignum aheneum, aut marmoreum ullũ: nihilo magis torcula uaſa uindemiatoria, aut ſerias olearias, aut trapetas. Axius aſpicit Merulam, Et quid igitur, inquit, eſt iſta uilla, ſi nec urbana habet ornamenta, neque ruſtica membra? Cui ille, Non minus uilla tua erit ad angulũ Velini, quam neque pictor, neq; tector uidit unquã, quàm in Roſea, quæ eſt polita opere tectorio eleganter, quã dominus habes communẽ cum aſino. Cũ ſignificaſſet nutu, nihilo minus eſſe uillam eam, quæ eſſet ſimplex ruſtica, quàm eam, in qua eſſet utrũque & ea, & urbana, & rogaſſet quid ex his rebus colligeret, Quid, inquit, ſi propter paſtiones tuus fundus in roſea probãdus ſit: & quod ibi paſcitur pecus, ac ſtabulatur, recte uilla appellatur? Hæc quoque ſimili de cauſa debet uocari uilla, in qua propter paſtiones fructus capiũtur magni. Quid enim refert utrum propter oues, an propter aues fructus capias? An ne dulcior eſt fructus apud te ex bubulo pecore, unde apes naſcuntur, quàm ex apibus, quæ ad uillã, in al-

uearijs opus faciunt? & num pluris nunc tu è uilla illic natos uerres lanio uendis, quàm hic apros macellarios Seius? Qui minus ego, inquit Axius, iſtas habere poſſum in Reatina uilla? niſi ſi apud Seiũ Siculũ fit mel, Corſicum in Reatino: & hic aprum glans cum paſcit empticia facit pinguem, illic gratuita exilem. Appius, Poſſe ad te fieri, inquit, Seianas paſtiones non negauit Merula: ego non eſſe ipſe uidi. Duo enim genera cum ſint paſtionum: unum agreſte, in quo pecuariæ ſunt: alterũ uillaticum, in quo ſunt gallinæ, ac columbæ, & apes, & cætera quæ in uilla ſolent paſci: de quibus & Pœnus Mago, & Caſſius Dionyſius, & alij quid ſeparatim ac diſperſim in libris reliquerunt, quos Seius legiſſe uidetur, & ideo ex his paſtionibus ex una uilla maiores fructus capere, quàm alij faciunt ex toto fundo. Certe, inquit Merula. nã ibi uidi greges magnos anſerum, gallinarũ, columbarũ, gruum, pauonum, nec non gliriũ, piſcium, aprorũ, & cætera uenationis. ex quibus rebus ſcriba librarius libertus eius, qui apparuit Varroni, & me abſente patrono hoſpitio accipiebat, in annos ſingulos plus quinquagenamillia è uilla carpere dicebat. Axio admirãti, Certe noſti, inquã, materteræ meæ fundũ in ſabinis, qui eſt ad quartum & uiceſimum lapidẽ uia ſalaria à Roma. Quidni, inquit? ubi æſtate diẽ meridie diuidere ſoleam, cum eo Reate ex urbe, aut cum inde uenio hieme noctu ponere caſtra. Atq; in hac uilla qui eſt ornithon, ex eo uno quinquemilia ſcio ueniſſe turdorum denarijs ternis, ut ſaxagintamilia ea pars reddiderit eo anno uillæ, bis tantum quàm tuus fundus ducentum iugerũ Reate reddit. Quid ſexaginta, inquit Axius? L X, L X derides? ſexaginta inquam. Sed ut ad hunc bolum perue nias, opus erit tibi aut epulum, aut triumphus alicuius,

ut tunc fuit Scipionis Metelli,*aut collegiorum cœnæ, quæ tunc innumerabiles, excandefaciebant annonam macelli.* Reliquis *annis omnibus & hãc expectabis ſummam: ſpero non tibi decoquet non ornithon*. Neque *hoc accidit his moribus, niſi raro, ut decipiaris.* Quotus *quiſque enim eſt annus, quo non uideas epulum, aut triumphum, aut collegia non epulari, quæ nunc innumerabiles incendunt annonam?* Sed *propter luxuriam inquit, quodammodo epulũ quotidianum eſt intra ianuas* Romæ. *Nónne item* L. Albutius *homo (ut ſcitis) apprime doctus, cuius* Luciliano *charactere ſunt libelli, dicebat in* Albano *fundum ſuum paſtionibus ſemper uinci à uilla? agrum enim minus dena millia reddere, uillam plus uicena.* Idem *ſecundum mare quo loco uellet, ſi paraſſet uillam, ſe ſupra centum millia è uilla recepturum.* Age *non* M. Cato *nuper cum* Luculli *accepit tutelam, è piſcinis eius quadraginta millibus ſextertijs uendidit piſces?* Axius, Merula *mi, inquit, recipe me quæſo diſcipulum uillaticæ paſtionis.* Ille, Quin *ſimulac promiſeris minerual, incipiam inquit, id eſt cœnam.* Ego *uero non recuſo, uel hodie ex iſta paſtione crebro.* Appius, Credo *ſimulac primum ex iſto uillatico pecore mortui erunt anſeres, aut pauones.* Cui *ille,* Quid *enim intereſt utrũ morticinas editis uolucres, an piſces, quos niſi mortuos eſtis nunquam?* Sed *oro te, inquit, induce me in uiam diſciplinæ uillaticæ paſtionis, ac uim, formámque eius expone* Merula *non grauate.*

CAP. III.

Primum *inquit, dominum ſcientem eſſe oportet earum rerum, quæ in uilla, circúmue eam ali ac paſci poſſint, ita ut domino ſint fructui, ac delectationi.* Eius *diſciplinæ genera ſunt tria, ornithones, leporaria, piſcinæ.* Nunc *ornithonas dico omnium alitum, quæ intra parietes uillæ ſo-*

lent paſci. Leporaria te accipere uolo, non ea quæ tritaui noſtri dicebãt, ubi ſoliti lepores ſint, ſed omnia ſepta affixa uillæ quæ ſunt, & habent incluſa animalia quæ paſcantur. Similiter piſcinas dico eas, quæ in aqua dulci, aut ſalſa incluſos habent piſces ad uillam. Harum ſingula genera minimum in binas ſpecies diuidi poſſunt. In prima parte ut ſint, quæ terra modo ſunt contenta, ut ſunt pauones, turtures, turdi. Altera ſpecies ſunt, quæ non ſunt contenta terra ſolum, ſed etiam aquam requirũt, ut ſunt anſeres, querquedulæ, anates. Sic alterum genus illud uenaticum duas habet diuerſas ſpecies: Vnam, in qua eſt aper, caprea, lepus: Altera item extra uillam, quæ ſunt, ut apes, cocleæ, glires. Tertij generis aquatilis item ſpecies duæ, partim quòd habent piſces in aqua dulci, partim quòd in marina. De his ſex partibus adhuc iſta tria genera artificum paranda, aucupes, uenatores, piſcatores, ut ab his emenda, quæ tuorum ſeruorum diligentia tuearis in fœtura ad partus, & nata nutricare ſaginaréque, in macellum ut perueniant. Neque non etiam quædam aſſumenda in uillam ſine retibus aucupis, uenatoris, piſcatoris, ut glires, cocleæ, & gallinæ. Earum rerum cultura inſtituta prima, ea quæ in uilla habentur. non enim ſolum augures Romani ad auſpicia primum pararunt pullos, ſed etiam patreſfamiliæ rure. Secunda, quæ maceriæ ad uillã uenationis cauſa cludũtur, & propter aluearia. apes enim ſubter ſubgrundas ad initio uillatico uſæ tecto. Tertia piſcinæ dulces fieri cœptæ, & è fluminibus captos recepere ad ſe piſces. Omnibus tribus his generibus ſunt bini gradus, ſuperiores, quos frugalitas antiqua: inferiores, quos luxuria poſterior adiecit. Primus enim ille gradus antiquus maiorum noſtrum erat, in quo eſſent auiaria,

duo duntaxat, in plano cohors in qua paſcebantur gallinæ, & earum fructus erant oua, & pulli. Alter ſublimis, in quo erant columbæ in turribus, aut ſumma uilla. Contrà, nunc auiaria ſunt nomine mutato, quod uocantur ornithones, quæ palatum ſuaue domini parauit, ut tecta maiora habeant, quàm tum habebãt, totas uillas, in quibus ſtabulentur turdi ac pauones. Sic *in ſecunda parti, ac leporario pater tuus* Axi, *præterquam lepuſculum è uenatione uidit nunquam.* Neque *enim erat magnum id ſeptum, quod nunc ut habeant multos apros ac capreas, complura iugera macerijs concludunt.* Non *tum, inquit, mihi, cum emiſti fundum* Thuſculanum *à* M. Piſone *in leporario apri fuerunt multi.* In *tertia parti quis habebat piſcinam, niſi dulcem, & in ea duntaxat ſqualos, ac mugiles piſces?* Quis *contrà nunc* Rhinton *non dicit ſua nihil intereſſe, utrũ ijs piſcibus ſtagnum habeat plenum, an ranis?* Non Philippus *cum ad* Immidium *hoſpitem* Caſini *diuertiſſet, & ei è tuo flumine lupum piſcem formoſum appoſuiſſet, atque ille guſtaſſet, & expuiſſet, dixit,* Peream *ni piſcem putaui eſſe?* Sic *noſtra ætas, inquam, luxuria propagauit leporaria, ac piſcinas protulit ad mare, & in eas pelagios greges piſcium reuocauit.* Non *propter hos appellati* Sergius Orata, & L. Murena? Quis *enim propter nobilitatẽ ignorat piſcinas* Philippi, Hortenſij, Lucullorum? Quare *unde uelis me incipere* Axi, *dic.*

CAP. IIII.

Ille, Ego *uero, inquit (ut aiũt) poſt principia in caſtris, id eſt, ab ijs potius temporibus, quàm ſuperioribus: quòd ex pauonibus fructus capiuntur maiores, quàm è gallinis.* Atque *adeo nõ diſſimulabo, quod uolo, de ornithone primum, quòd lucri fecerũt hoc nomen turdi. ſexaginta enim*

millia Fircellina ex cande me fecerũt cupiditate. Merula, Duo ſunt, inquit, ornithonis genera. unũ delectationis cau ſa, ut Varro hic fecit noſter ſub Caſino, quod amatores inuenit multos. alterum fructus cauſa, quo genere macellarij, & in urbe quidam habent loca clauſa, & rure maxime conducta in Sabinis, quòd ibi propter agri naturam frequentes apparent turdi. Ex his tertij generis uoluit eſſe Lucullus coniunctum auiarium, quod fecit in Tuſculano, ut in eodem tecto ornithonis incluſum triclinium haberet, ubi delicate cœnitaret, & alios uideret in mazonomo poſitos coctos, alios uolitare circũ feneſtras captos. Quod inutile inuenerunt. Nam non tantũ in eo oculos delectant intra feneſtras aues uolitantes, quantum offendit, quòd alienus odor opplet nares. CAP. V.

Sed quod te malle arbitror Axi, dicam de hoc ornithone, quod fructus cauſa faciunt, unde non ubi ſumuntur pingues turdi. Igitur teſtudo (ut periſtylum tectum tegulis, aut rete) fit magna, in qua millia aliquot turdorum, ac merularum includere poſſint. Quidam cum eo adijciunt præterea aues alias quoque, quæ pingues ueneunt care, ut milliariæ, ac coturnices. In hoc tectum aquam uenire oportet per fiſtulã, & eam potius per canales anguſtas ſerpere, quæ facile extergeri poſſint. Si enim late ibi diffuſa aqua, & inquinatur facilius, & bibitur inutilius, & ex eis caduca, quæ abũdat, per fiſtulã exire, ne luto aues laborent. Oſtium habere humile, & anguſtum, & potiſſimum eius generis, quod cochleam appellant, ut ſolet eſſe in cauea, in qua tauri pugnare ſolẽt. Feneſtras raras, per quas non uideantur extrinſecus arbores, aut aues, quòd earum aſpectus ac deſideriũ macreſcere facit uolucres incluſas. Tantũ luminis habere oportet, ut aues uidere poſſint ubi

aſſidant,ubi cibus,ubi aqua ſit . Tectorio tacta eſſe leui circũ oſtia,ac feneſtras,ne aqua intrare, mus,aliáue quæ beſtia poſſit.Circũ huius ædificij parietes intrinſecus multos eſſe palos,ubi aues aſſidere poſſint. Præterea è perticis inclinatis ex humo ad parietem, & in eis tranſuerſis gradatim modicis interuallis perticis annexis ad ſpeciẽ cãcellorum ſceniorum, ac theatri. Deorſum in terram eſſe aquam,quam bibere poſſint.Cibatui offas poſitas,eæ maxime glomerantur ex ficis,& farre mixto. Diebus uiginti antequam tollere uult turdos,largius dat cibum, quòd plus ponit,& farre ſubtiliore incipit alere.In hoc tecto,caueáque tabulata habeant aliquot ad perticæ ſupplementum.Contra hoc auiariũ eſt aliud minus,in quo quæ mortuæ ibi ſunt aues,ut domino numerum reddat,curator ſeruare ſolet. Cũ opus ſunt ex hoc auiario,ut ſumantur idoneæ,excluduntur in minuſculũ auiarium,quod eſt coniunctum cum maiore oſtio,lumine illuſtriore, quod ſecluſoriũ appellant.Ibi cum eum numerum habet excluſum, quem ſumere uult, omnes occidit. Hoc ideo in ſecluſo clàm, ne reliqui,ſi uideant,deſpõdeant animum, atque alieno tempore uenditoris moriantur. Nõ ut aduenæ uolucres pullos faciunt,in agro ciconiæ,in tecto hirũdines,ſic aut hîc,aut illic turdi,qui cũ ſunt nomine mares,re uera fœminæ quoque ſunt:neque id non ſecutum ut eſſet in merulis,quæ nomine fœminino mares quoque ſint . Præterea uolucres cum partim aduenæ ſint,ut hirundines,& grues: partim uernaculæ,ut gallinæ,ac columbæ:de illo genere ſunt turdi aduenticio,ac quotannis in Italiam trans mare aduolant circiter æquinoctium autumnalè,& eodem reuolant ad æquinoctium uernum.Et alio tempore turtures,ac coturnices immani numero. hoc ita fieri apparet in inſulis

propinquis Pontijs, Palmariæ, Pandatariæ. Ibi enim in prima uolatura cum ueniunt, morantur dies paucos requieſcendi cauſa. Idémque faciunt cum ex Italia trans mare remeant. Appius Axio, Si quinque millia huc conieceris, inquit, & erit epulum ac triũphus, ſexaginta millia quæuis ſtatim in fœnus des licebit. Tum mihi, Tu dic illud alterum genus ornithonis, qui animi cauſa conſtitutus à te ſub Caſino fertur, in quo diceris longe uiciſſe non modo archetypon inuentoris noſtri ὀρνιθοτροφέων M. Lænij Strabonis, qui Brundiſij hoſpes noſter primus in periſtylo habuit exhedra concluſas aues, quas paſceret obiecto rete, ſed etiã in Thuſculano magno ædificio Luculli. Cui ego, Cum habeam ſub oppido Caſino flumen, quod per uillam fluat liquidũ & altum, marginibus lapideis, latum pedes LVII, & è uilla in uillã pontibus tranſeatur, longum P. ĐCCCCL, directum ab inſula ad Muſeũ, quæ eſt à Vinio fluuio, ubi confluit altera amnis ad ſummum flumẽ, ubi eſt Muſeum. Circum huius ripas ambulatio ſub dio, pedes lata denos. Ab hac ambulatione in agrum uerſus, ornithonis locus ex duabus partibus dextra & ſiniſtra maceriјs altis concluſus. Inter quas locus, qui eſt ornithonis, patet in latitudinem P. XLVIII, deformatus ad tabulæ literariæ ſpeciẽ cum capitulo forma, quæ eſt quadrata. patet in longitudinem P. LXXII, qua ad capitulũ rotundus eſt P. XXVII. Ad hæc, ita ut in margine quaſi infimo tabulæ deſcripta ſit ambulatio, ab ornithone plumula, in qua media ſunt caueæ, qua iter in areã eſt. In limine in lateribus dextra & ſiniſtra porticus ſunt primoribus colũnis lapideis intermedijs arbuſculis humilibus ordinatæ, cum à ſumma macerie ad epiſtyliũ tecta porticus ſit rete cãnabina: & ab epiſtylio ad ſtylobatẽ hæ ſunt

auibus omne genus oppletæ,quibus cibus miniſtratur per retem,& aqua riuulo tenui affluit.Secundũ ſtylobatis interiorẽ partem dextra & ſiniſtra ad ſummam areã quadratam è medio diuerſæ duæ non latæ,ſed oblõgæ ſunt piſcinæ ad porticus uerſus.Inter eas piſcinas tantũmodo acceſſus ſemita in tholũ,qui eſt ultra rotundus columnatus, ut eſt in æde Catuli,ſi pro parietibus feceris colũnas.Extra eas columnas eſt ſilua manu ſata,grãdibus arboribus tecta,ut infima perluceat, tota ſepta macerijs altis.Intra tholi columnas exteriores lapideas, & totidem interiores ex abiete tenues locus eſt P. V latus.Inter columnas exteriores pro pariete reticuli è neruis ſunt, ut perſpici in ſilua poſſit,& quæ ibi ſunt,neque aues eas tranſire. Intra interiores columnas pro pariete rete auiariũ eſt obiectum. Inter has, & exteriores gradatim ſubſtructum ut θεατρίδιον auium:mutuli crebri omnibus columnis impoſiti,ſedilia auiũ. Intra retẽ aues ſunt omne genus,maxime cantrices,ut luſciniolæ,ac merulæ,quibus aqua miniſtratur per canaliculam,cibus obijcitur ſub retem. Subter columnarũ ſtylobatem eſt lapis à falere pedẽ,& dodrantem alta:ipſum falere ad duo pedes altum,à ſtagno latum ad quinque,ut in culcitas,& columellas conuiuæ pedibus circumire poſſint.Infimo intra falere eſt ſtagnum cum margine pedali,& inſula in medio parua.Circum falere, & naualia ſunt excauata anatium ſtabula.In inſula eſt columella, in qua intus axis qui pro menſa ſuſtinet rotam radiatam,ita ut ad extremum ubi orbile ſolet eſſe acutum, tabula cauata ſit, ut tympanum in latitudinem duo pedes & ſemipedem, in altitudinem palmum. Hæc ab uno puero,qui miniſtrat ita uertitur,ut omnia unà ponantur, & ad bibendum, & ad edendum, & admoueantur ad

omnes conuiuas. Ex ſuggeſto faleris ubi ſolent eſſe περιπετάσματα, prodeunt anates in ſtagnum, ac nant, è quo riuus peruenit in duas, quas dixi, piſcinas, ac piſciculi ultro ac citro cõmeant, cum & aqua calida, & frigida ex orbi ligneo, menſáque, quam dixi, in primis radijs eſſe epi tonijs uerſis ad unumquenq; factũ, ſic ut fluat in conuiuã. Intrinſecus ſub tholo ſtella lucifer interdiu, noctu heſperus, ita circumeunt ad infimum hemiſperiũ, ac mouentur, ut indicent quot ſint horæ. In eodem hemiſperio medio circum cardinem eſt orbis uentorũ octo, ut Athenis in horologio, quod fecit Cypreſtes. Ibíque eminens radius à cardine ad orbem ita mouetur, ut eũ tangat uentum, qui flet, ut intus ſcire poſſis. Cum hæc loqueremur, clamor fit in campo. Nos athletæ comitiorũ unà cum id fieri nõ miraremur propter ſtudia ſuffragatorum, & tamen ſcire uellemus quid eſſet, uenit ad nos Pãtulæius Parra. Narrat ad tabulam, cum diriberent, quendã deprehenſum teſſerulas conijcientem in loculum, eum ad conſulem tractum à fau toribus competitorum. Pauo ſurgit, quòd eius candidati cuſtos dicebatur deprehenſus.

CAP. VI.

Axius, De Pauone, inquit, libere licet dicas, quoniã di ſceſſit Fircellius, qui ſecus ſiquid diceret de ijs gentilitatis cauſa, fortaſſe ante eum duceret ſerram. Cui Merula, De pauonibus noſtra memoria inquit, greges haberi cœpti, & uenire magno. Ex ijs M. Aufidius Lurco ſupra ſexagena millia numum in anno dicitur capere. Ii aliquanto pauciores eſſe debent màres, quàm fœminæ, ſi ad fructum ſpectes. ſi ad delectationem, contrà: formoſior enim mas. Pauonum greges agreſtes tranſmarini eſſe dicuntur in inſulis Sami in luco Iunonis. Item in Planaſia inſula M. Piſonis. Hi ad greges conſtituendos parantur bona ætate,

& bona forma. Huic enim natura formæ è uolucribus dedit palmam. Ad admiſſuram hæ minores bimæ non idoneæ, nec iam maiores natu. Paſcuntur omne genus obiecto frumento, maxime ordeo. Itaque Seius ijs dat in menſes ſingulos, ordei ſingulos modios, ita ut in fœtura det uberius, & ante quàm ſalire incipiant. Is à procuratore ternos pullos exigit, eóſque, cum creuerunt, quinquagenis denarijs uendit, ut nulla ouis hunc aſſequatur fructum. Præterea oua emit, ac ſupponit gallinis, ex quibus ex ijs excuſos pullos refert in teſtabilem eam, in qua pauones habet, quod tectum pro multitudine pauonum fieri debet, & habere cubilia diſcreta, tectorio leuata, quò neque ſerpens, neque beſtia accedere ulla poſſit. Præterea habere locum ante ſe, quò paſtum exeant diebus apricis. Vtrũque locum purum eſſe uolũt hæ uolucres. Itaque paſtorem earũ cum batillo circumire oportet, ac ſtercus tollere, ac conſeruare quod & ad agriculturam idoneum eſt, & ad ſubſtramen pullorum. Primus hos Q. Hortenſius augurali adijciali cœna poſuiſſe dicitur, quod protinus factum tam luxurioſi, quàm ſeueri boni uiri laudabant. Quem cito ſecuti multi extulerunt eorum pretia, ita ut oua eorum denarijs ueneant quinis, ipſi facile quinquagenis, grex centenarius facile quadragena millia ſextertia ut reddat, ut quidem Albutius aiebat, ſi in ſingulos ternos exigeret pullos, perfici ſexagena poſſe.

CAP. VII.

Interea uenit apparitor Appij à conſule, & augures ait citari. Ille foras exit è uilla. At in uillam intro inuolant columbæ, de quibus Merula Axio, Si unquam περιστεροτροφεῖον *conſtituiſſes, has tuas eſſe putares, quàuis feræ eſſent. Duo enim genera earũ in* περιστεροτροφείῳ *eſſe ſolẽt. Vnum agreſte: ut alij dicunt, ſaxatile, quod habetur in*

turribus, ac columinibus uillæ, à quo appellatæ columbæ, quæ propter timorem naturalem ſumma loca in tectis captant. Quo fit, ut agreſtes maxime ſequantur turres, in quas ex agro euolãt ſuapte ſponte, ac remeant. Alterum genus illud columbarum eſt clementius, quod cibo domeſtico contentum intra limina ianuæ ſolet paſci. Hoc genus maxime eſt colore albo. Illud alterum agreſte ſine albo, uario. Ex his duabus ſtirpibus fit miſcellum tertium genus fructus cauſa, atque inducũt in locum unum, quod alij uocant περιστερεῶνα, alij περιστεροτροφεῖον, in quo uno ſæpe, uel quinque millia ſunt incluſæ. περιστερεὼν fit, ut teſtudo magna camera tectus, uno oſtio anguſto, feneſtris punicanis, aut latioribus, reticulatis utrinque, ut locus omnis ſit illuſtris, néue quæ ſerpens, aliúdue quid animal maleficum introire queat. Intrinſecus quàlæuiſſimo marmorato toti parietes, ac cameræ oblinuntur, & extrinſecus, circum feneſtras, ne mus, aut lacerta, qua adrepere ad columbaria poſſit. Nihil enim timidius columba. Singulis paribus columbaria fiunt rotunda in ordinem crebra. Ordines quàmplurimi eſſe poſſunt à terra uſque ad cameram. Colũbaria ſingula eſſe oportet, ut os habeat, quo introire & exire poſſit. Intus ternorum palmorũ ex omnibus partibus ſub ordines ſingulos tabulæ fictæ, ut ſint bipalmes, quo utantur ueſtibulo, ac prodeant. Aquam eſſe oportet, quo influat, unde & bibere, & ubi lauari poſſint. per mundæ enim ſunt hæ uolucres. Itaque paſtorem columbarium quotquot menſibus crebro oportet euerrere. Eſt enim quod eum inquinat locum appoſitum ad agriculturam, ita ut hoc optimum eſſe ſcripſerint aliquot, ſiue quæ columba quid offenderit, ut medeatur: ſiqua perierit, ut efferatur. Siqui pulli idonei ſunt ad uendendum,

promat. Item quæ fœtæ ſunt, in certum locum ut diſcluſum ab alijs rete habeant, quo tranſferantur, è quo foras euocare poſſint matréſque. Quod faciunt duabus de cauſis: Vna ſi faſtidiunt aut incluſæ conſeneſcunt, quo libero aere cum exierint in agros, redintegrentur: Altera de cauſa propter illicium. ipſæ enim propter pullos, quos habent, utique redeunt, niſi à coruo occiſæ, aut ab accipitre interceptæ. Quos columbarij interficere ſolent, duabus uirgis uiſcatis defixis in terram, inter ſe curuatis, cum inter eas poſuerint obligatum animal, quod item petere ſoleant accipitres, qui ita decipiuntur, cum ſe obleuerũt uiſco. Columbas redire ſolere ad locum licet animaduertere, quòd multi in theatro è ſinu miſſas faciunt, atque ad locum redeunt: quæ niſi reuerterentur, non emitterentur. Cibus apponitur circũ parietes in canalibus, quas extrinſecus per fiſtulas ſupplent. Delectantur milio, tritico, ordeo, piſo, faſeolis, eruo. Item feras has in turribus, ac ſummis uillis, qui habent agreſtes colũbas, quoad poſſunt immittendum in περιστερῶνας *ætate bona. parandum neque pullos, neque uetulas, totidẽ mares quot fœminas. Nihil columbis fœcundius. Itaque diebus quadragenis concipit, & parit, & incubat, & educat, & hoc ferè totum annum faciunt. Tantummodo interuallũ faciunt à bruma ad æquinoctium uernum. Pulli naſcuntur bini, qui ſimulac creuerunt, & habent robur, cum matribus pariunt. Qui ſolent ſaginare pullos columbinos, quo pluris uendant, ſecludunt eos, cum iam pluma ſunt tecti. Deinde mãducato candido farciunt pane hieme hoc bis, æſtate ter, mane, meridie, ueſperi, hieme demunt cibum medium. Qui iam pinnas incipiunt habere, relinquunt in nido illiſis cruribus, & matribus, uberius ut cibo uti poſſint, obijciũt. Eo enim*

totum diem ſe, & pullos paſcunt. Qui ita educantur, cælerius pinguiores fiunt quàm alij, & candidiores. parentes eorum Romæ, *ſi ſunt formoſi, bono colore, integri, boni ſeminis, paria ſingula uulgo ueneunt ducenis numis, necnon eximia ſingulis millibus numum, quas nuper cum mercator tanti emere uellet à* L. Axio *equite* Ro. *minoris quadringentis denarijs daturum negauit.* Axius, Si *poſſem emere, inquit, περιστερῶνα factum, quemadmodum in ædibus cum habere uellem, emi fictilia columbaria, iam ijſſem emptum, & miſiſſem ad uillã. Quaſi uero, inquit* Pica, *non in urbe quoque ſint multi. An tibi columbaria qui in tegulis habent non uidentur habere περιστερῶνας, cum aliquot ſupra centum millium ſextertium habeant inſtrumentum? è queis alicuius totum emas cenſeo, & ante quàm ædificas rure, magnum condiſcas hic in urbe quotidie lucrum aſſem ſemiſſem condere in loculos.*

CAP. VIII.

Tũ *Merula,* Perge *deinceps.* Ille, Turturibus *item, inquit, locum conſtituendum proinde magnum, ac multitudinem alere uelis.* Eúmque *item, ut de colũbis dictum eſt, ut habeat oſtium, ac feneſtras, & aquam puram, ac parietes, ac camaras munitas tectorio.* Sed *pro columbarijs in pariete mutulos, aut palos in ordinem, ſupra quos tegeticulæ cannabinæ ſint impoſitæ.* Infimum *ordinem oportet abeſſe à terra non minus tres pedes, inter reliquos dodrantes, à ſummo ad camaram ad ſemipedem, æquè latum ac mutulus à pariete extare poteſt, in quibus dies noctéſque paſcuntur.* Cibatui *quod ſit, obijciunt triticum ſiccum in centenos uicenos turtures ferè ſemodium, quotidie euerrentes eorũ ſtabula, à ſtercore ne offendãtur, quod item ſeruatur ad agrum colendum.* Ad *ſaginandum ap-*

poſitiſſimum tempus circiter meſſem. Etenim matres eorum tunc optimæ ſunt, cum pulli plurimi gignuntur, qui ad farturam meliores. Itaque eorum fructus id temporis maxime conſiſtit. CAP. IX.

Axius, *Ego quæ requiro ſarſuræ aſſuræ membra de palumbis, de gallinis dic ſodes* Merula, *tum de reliquis, ſi quid idoneum fuerit, racemari licebit.* Igitur *ſunt gallinæ quæ uocantur, generum trium, uillaticæ, & ruſticæ, & africanæ.* Gallinæ *uillaticæ ſunt, quas deinceps rure habēt in uillis.* De *his qui* ὀρνιθοβοσκεῖον *inſtituere uolunt, iidem adhibita ſcientia, ac cura, ut capiant magnos fructus (ut maxime factitauerunt deliaci) hæc quinque maxime animaduertant oportet.* De *emptione, cuiuſmodi, & quam multas parent.* De *fœtura, quemadmodū admittant, & pariant.* De *ouis, quemadmodum incubent, & excudant.* De *pullis, quemadmodum, & à quibus educentur.* Hiſce *appendix adijcitur, pars quinta quemadmodum ſaginentur.* E *queis tribus generibus proprio nomine uocantur fœminæ, quæ ſunt uillaticæ gallinæ, mares galli, capi ſemimares, quòd ſunt caſtrati.* Gallos *caſtrant, ut ſint capi, candenti ferro inurentes ad infima crura, uſque dum rumpatur. at quod extat ulcus, oblinūt figlina creta.* Qui *ſpectat ut* ὀρνιθοβοσκεῖον *perfectum habeat, ſint licet genera ei tria paranda, maxime uillaticas gallinas: è queis in parando eligat oportet fœcundas, plerunque rubicunda pluma, nigris pinnis, imparibus digitis, magnis capitibus, criſta erecta ampla.* Hæ *enim ad partiones ſunt aptiores.* Gallos *ſalaces, qui animaduertunt ſi ſunt lacertoſi, rubenti criſta, roſtro breui, pleno, acuto, oculis rauis, aut nigris, palea rubra ſubalbicanti, collo uario, aut aureolo, feminibus piloſis, cruribus breuibus, unguibus longis, cau-*

dis magnis, frequentibus pinnis. Item qui elati ſunt, ac uociferant ſæpe, in certamine pertinaces, & qui animalia, quæ nocent gallinis, non modo non pertimeſcant, ſed etiam pro gallinis propugnent. Nec tamen ſequendum in ſeminio legendo, tanagricos, ac medicos, & chalcidicos, qui ſine dubio ſunt pulchri, & ad præliandum inter ſe maxime idonei, ſed ad partus ſunt ſteriliores. Si ducentas alere uelis, locus ſeptus attribuendus, in quo duæ caueæ coniunctæ magnæ conſtituendæ, quæ ſpectent ad exorientem uerſus, utræque in longitudinem circiter decem pedes, latitudine dimidio minores, quàm in altitudine. paulo humiliores. utraque feneſtra lata tripedali, & eo pede altiores è uiminibus factæ raris, ita ut lumen præbeant multum, neque per eas quicquam ire intro poſſit, quæ nocere ſolent gallinis. Inter duas oſtium ſit, qua gallinarius curator earum ire poſſit. In caueis crebræ perticæ traiectæ ſint, ut omnes ſuſtinere poſſint gallinas. Contra ſingulas perticas in pariete exculpta ſint cubilia earum: ante ſit (ut dixi) ueſtibulum ſeptum, in quo diurno tempore eſſe poſſint, atque in puluere uolutari. Præterea ſit cella grãdis, in qua curator habitet, ita ut in parietibus circum omnia plena ſint cubilia gallinarum, aut exculpta, aut affixa firmiter. motus enim cum incubant nocet. In cubilibus, cum parturient, acus ſubſternendum. cum pepererũt, tollere ſubſtramen, & recens aliud ſubijcere, quòd pulices & cætera naſci ſolent, quæ gallinam conquieſcere non patiuntur, ob quã rẽ oua aut inæquabiliter matureſcunt, aut conſeneſcunt. Quæ uelis incubet, negant plus XXV oportere oua incubare, quãuis propter fœcunditatem pepererit plura. Optimum eſſe partum æquinoctio uerno, ad autumnale. Itaque quæ ante, aut poſt nata ſunt, & etiam prima

eo tempore, non ſupponenda: & ea quæ ſubijcias, potius uetulis, quàm pullaſtris, & quæ roſtra, aut ungues non habeant acutos, quæ debent potius in concipiendo occupatæ eſſe quàm in cubãdo. Appoſitiſſimæ ad partum ſunt anniculæ, aut bimæ. Si oua gallinis pauonina ſubijcies, cum iam decem dies pauonina fouere cœpit, tum denique gallinacea ſubijcere, ut unà excudant. Gallinaceis enim pullis bis deni dies opus ſunt, pauoninis ter nouenis. Eas includere oportet, ut diem & noctem incubẽt, præter quàm à mane & ueſpere, dum cibus ac potio his detur. Curator oportet circumeat diebus interpoſitis aliquot, ac uertere oua, ut æquabiliter concaleſiant. Oua plena ſint, atque utilia, nécne, animaduerti aiunt poſſe, ſi demiſeris in aquam. quod inane, natat: plenum, deſidit. Qui (ut hoc intelligant) concutiant, errare, quod in eis uitales uenas confundant. In ijs idem aiunt, cum ad lumen ſuſtuleris, quod perluceat, id eſſe ob inane. Qui hæc uolunt diutius ſeruare, perfricant ſale minuto, aut muria, tres aut quatuor horas, eáque abluta condunt in furfures, aut acus. In ſupponendo oua obſeruant, ut ſint numero imparia. Oua, quæ incubantur, habeántne ſemen pulli, curator quatriduo, poſtquam incubari cœpit, intelligere poteſt, ſi contra lumen tenuit, & purum uniuſmodi eſſe animaduertit, putant eijciendum, & aliud ſubijciendum. Excuſſos pullos ſubducendum ex ſingulis nidis, & ſubijciendum ei quæ habeat paucos. Ab eáque, ſi reliqua ſint oua pauciora, tollenda, & ſubijciẽda alijs, quæ nondum excuderũt, & minus habent XXX pullos. Hoc enim gregem maiorem non faciendum. Obijciendum pullis diebus XV primis mane ſubiecto puluere (ne roſtris noceat terra dura) polentam mixtam cum naſturtij ſemine, & aqua aliquanto ante fa-

*ɛ̃ta intrita,ne tum denique in eorũ corpore turgeſcat,aqua prohibendum.Quãdo de clunibus cœperint habere pinnas, è capite, & è collo eorum crebro eligendi pedes. Sæpe enim propter eos conſeneſcunt . Circum caueas eorum incendendum cornum ceruinum, ne quæ ſerpens accedat: quarum beſtiarum ex odore ſolent interire . Prodigendi in ſolem, & in ſterquilinium, ut ſe uolutare poſſint, quòd ita alibiliores fiunt.*Neque *pullos tantum,ſed omne* ὀρνιθοβοσκεῖον, *cum æſtate, tum utique cum tempeſtas ſit mollis,atque apricum: intento ſupra rete,quod prohibeat eas extra ſepta euolare, & in eas inuolare extrinſecus accipitrem , aut quid aliud euitantem caldorem, & frigus, quod utrũque his aduerſum.*Cum *iam pinnas habebunt, conſuefaciendum,ut unam aut duas ſectentur gallinas.*Ceteræ *ut potius ad pariendum ſint expeditæ quàm in nutricatu occupatæ.*Incubare *oportet incipere ſecundum nouam lunam,quòd ferè quæ ante,pleraque non ſuccedunt.* Diebus *ferè* X X *excudunt.*De *quibus uillaticis(quoniam uel nimiũ dictũ) breuitate reliqua compenſabo.* Gallinæ *ruſticæ ſunt in urbe raræ, nec ferè manſuetæ ſine cauea uidentur* Romæ, *ſimiles facie non his uillaticis gallinis noſtris, ſed africanis aſpectu, ac facie incontaminata.* In *ornatibus publicis ſolent poni cum pſittacis,ac merulis albis,item alijs id genus rebus inuſitatis.*Neq; *ferè in uillis oua,ac pullos faciunt,ſed in ſiluis.*Ab *his gallinis dicitur inſula* Gallinaria *appellata,quæ eſt in mari* Thuſco *ſecundum* Italiam *contra montes* Liguſticos,Intemeliũ,Albium,Ingaunum.*alij ab his uillaticis inuectis à nautis, ibi feris factis procreatis.*Gallinæ *africanæ ſunt grandes, uariæ,gibberæ,quas* μελεαγρίδας *appellant* Græci. Hæ *nouiſſimæ in tricliniũ ganearium introierunt è culina pro-*

pter faſtidium hominum. Veneunt *propter penuriam magno.* De *tribus generibus, gallinæ ſaginantur maxime uillaticæ.* Eas *includunt in locum tepidum & anguſtum, & tenebricoſum, quòd motus earum, & lux pinguitudini inimica, ad hãc rem electis maximis gallinis, nec con tinuo his, quas melicas appellant falſò, quòd antiqui ut thetin thelym dicebant, ſic medicam melicam uocabant.* Hæ *primo dicebãtur, quia ex* Media *propter magnitudinem erãt allatæ, quæque ex ijs generatæ poſtea propter ſimilitudinem.* Amplas *omnes ex ijs, euulſis ex alis pinnis, & è cauda farciunt turundis ordeaceis partim admixtis ex farina loliacea, aut ſemine lini ex aqua dulci.* Bis *die cibũ dant, obſeruantes ex quibuſdam ſignis, ut prior ſit concoctus, quàm ſecundum dent.* Dato *cibo, quum perpurgarunt caput, nequos habeant pedes, rurſus eas concludunt.* Hoc *faciunt uſque ad dies* XXV. *Tunc denique pingues fiũt.* Quidam *ex triticeo pane intrito in aquam mixto uino bono, & odorato farciunt, ita ut diebus* XX *pingues reddant, ac teneras.* Si *in farciendo nimio cibo faſtidiunt, remittendum in datione, pro portione: ac decem primis proceſſit, in poſterioribus, ut diminuat eadem ratione, ut uigeſimus dies & primus ſit par.* Eodem *modo palumbes farciunt, ac reddunt pingues.*

CAP. X.

Tranſi, *inquit* Axius, *nunc in illud genus, quod uos philogræci uocatis ἀμφίβιον, quod non eſt ulla uilla, ac terra contentum, ſed requirit piſcinas, in quibus ubi anſeres aluntur, nomine χηνοβοσκεῖον appellatis.* Horum *greges* Scipio Metellus, & M. Seius *habent magnos aliquot.* Merula, Seius *inquit, ita greges comparauit anſerũ, ut hos quinque gradus obſeruaret, quos in gallinis dixi.* Hi *ſunt de genere, de fœtura, de ouis, de pullis, de ſagina.* Primum *iube-*

bat ſeruum in legendo obſeruare, ut eſſent ampli, & albi: quòd plerunque pullos ſimules ſui faciunt. Eſt enim alterum genus uarium, quod ferum uocatur, nec cum ijs libẽter cõgregatur, nec æque fit manſuetum. Anſeribus admittendus tẽpus eſt aptiſſimum à bruma: ad pariendũ & incubandũ à Kal. Martij uſque ad ſolſtitiũ. Saliunt ferè in aqua, mungentur in flumen, aut piſcinam. Singulæ non plus quater in anno pariunt. Singulis ubi pariant, faciundum haras quadratas circum binos pedes, & ſemipedem. Eas ſubſternendum palea. Notandum earum oua aliquo ſigno, quòd aliena non excudunt. Ad incubandũ ſupponunt plerunque IX aut XI. Qui hoc minus, VII: qui hoc plus, XV. Incubat tẽpeſtatibus dies XXX, tepidioribus XXV. Cum excudit, quinque diebus primis patiuntur eſſe cum matre. Deinde quotidie ſerenum cum eſt, producunt in prata, item piſcinas, aut paludes: ijſque faciunt haras ſupra terrã aut ſubtus, in queis non includant plus uicenos pullos. Eáſque cellas prouident, ne habeant in ſolo humorẽ, & ut molle habeant ſubſtramen è palea, aliáue qua re, néue qua eo accedere poſſint muſtelæ, aliǽue beſtiæ quæ nocent. Anſeres paſcunt in humidis locis, ubi pabulum ſerunt, quod aliquem fructum ferat, ſerúntque his herbam, quæ uocatur ſeris, quòd ea aqua tacta etiam cum eſt arida, fit uiridis. Folia eius decerpentes dant, ne ſi eo inegerint ubi naſcitur, aut obterendo perdant, aut ipſi cruditate pereant. uoraces enim ſunt natura. Quo temperandum ijs, qui propter cupiditatem ſæpe in paſcendo ſi radicem prenderũt, quam educere uelint è terra, abrumpunt collũ: perimbecillum enim id, ut caput molle. Si hæc herba non eſt, dandum ordeum, aut frumentum aliud. Cum eſt tempus farraginis, dandum ut in ſeri dixi. Cum incubant, ordeũ

iȷ́s intritum in aqua apponendum. Pullis primum biduo polenta, aut ordeum apponitur, tribus proximis naſturtiũ uiride conſectum minutatim ex aqua in uas aliquod. Cum autem ſunt incluſi in haras, aut ſpeluncas, ut dixi, uictui obiȷ́ciunt his polentam ordeaceam, aut farraginem, herbámue teneram aliquam conciſam. Ad ſaginandum eligunt pullos circiter ſexquimenſe qui ſunt natu, eos includunt in ſaginario, ibíque polentam, & pollinem aqua madefacta dant cibum, ita ut per dies ſaturent. Secundum cibum large ut bibant faciunt poteſtatem. Sic curati circiter duobus menſibus fiunt pingues. Quotienſcunque ſumpſerunt, locus ſolet purgari: quòd ipſi ament locum purum, neque ipſi ullum, ubi fuerint, relinquunt purum.

CAP. XI.

Qui autem uolunt greges anatium habere, ac conſtituere νησσοτροφεῖον, *primum locum, cui eſt facultas, eligere oportet paluſtrem, quòd eo maxime delectantur. ſi id non, potiſſimum ibi, ubi ſit naturalis aut lacus, aut ſtagnum, aut manufacta piſcina. quò gradatim deſcendere poſſint. Septum altum eſſe oportet, ubi uerſentur, ad pedes* XV, *ut uidiſtis ad uillam* Sei, *quòd uno oſtio claudatur. circum totum parietem intrinſecus crepido lata, in qua ſecundũ parietem ſint tecta cubilia, ante eas ueſtibulũ earũ exæquatum tectorio opere teſtaceo. In eo perpetua canalis, in quã & cibus ponitur iȷ́s, & immittitur aqua. ſic enim cibũ capiunt. Omnes parietes tectorio læuigantur, ne fæles, aliáue quæ beſtia introire ad nocendũ poſſit. ídque ſeptum totum rete grandibus maculis integitur, ne eò inuolare aquila poſſit, néue ex ea euolare anas. Pabulũ iȷ́s datur triticum, ordeũ, uinacei, uuæ, nonnunquã etiam ex aqua cammari, & quædã eiuſmodi aquatilia. Quæ in eo ſe-*

pro erunt piſcinæ, in eas aquam large influere oportet, ut ſemper recens ſit. Sunt item non diſſimilia alia genera, ut querquedulæ, phalarides, ſic perdices, quæ ut Archelaus *ſcribit, uoce maris audita, concipiunt. Quæ ut ſuperiores, neque propter fœcunditatem, neque propter ſuauitatem ſaginantur, ſed ſic paſcendo fiunt pingues. Quod ad uillaticarum paſtionum primum actum pertinere ſum ratus, dixi.*

CAP. XII.

Interea redit Appius, *& percunctati nos ab illo, & ille à nobis, quid eſſet dictum, ac factum,* Appius, *Sequitur inquit, actus ſecundi generis, aſſcticius ad uillam qui ſolet eſſe, ac nomine antiquo à parte quadam, leporarium appellatum.* Nam *neque ſolū lepores eo includuntur ſilua, ut olim in iugero agelli, aut duobus, ſed etiā ceruu, aut capreæ in iugeribus multis.* Q. *Fuluius* Lippinus *dicitur habere in* Tarquinienſi *ſepta iugera* X L, *in quo ſunt incluſa non ſolum ea, quæ dixi, ſed etiam oues feræ, etiam hoc maius hic in ſtatonenſi, & quidam in locis alijs.* In Galli*a uero tranſalpina* T. *Pompeius tantum ſeptum uenationis, ut circiter* ∞ ∞ ∞ ∞ *paſſuū locum incluſum habeat. Præterea in eodem conſepto ferè habere ſolent, de animalibus coclearia, atque aluearia, atque etiam dolia, ubi habeant concluſos glires. Sed horum omnium cuſtodia, incrementum, & paſtio aperta, præterquam de apib. Quis enim ignorat ſepta è macerijs, ita eſſe oportere in leporario, ut tectorio tacta ſint, & ſint alta? alterū ne fælis, aut mælis, aliáue quæ beſtia introire poſſit: alterū ne lupus tranſilire. ibíque eſſe latebras, ubi lepores interdiu deliteſcant in uirgultis, atq; herbis, & arbores patulis ramis, quæ aquilæ impediant conatus. Quis item neſcit, paucos ſi lepores, mares ut fœminas intromiſerit, breui tempore*

ſore ut impleatur? tanta fœcunditas huius quadrupedis. Quatuor modo enim intromiſit in leporarium, breui ſolet repleri. Fit enim ſæpe cum habent catulos recentes, alios ut in uentre habere reperiantur. Itaque de his Archelaus *ſcribit, annorũ quot ſint ſiquis uelit ſcire, inſpicere oportet foramina naturæ, quæ ſine dubio alius alio habet plura.* Hos*quoque nuper inſtitutũ ut ſaginarent pleraque, cum exceptos è leporario concludant in caueis, & loco clauſo faciant pingues.* Eorum *ergo tria genera ferè ſunt.* Vnum Italicum *hoc noſtrum pedibus primis humilibus, poſterioribus altis, ſuperiore parte pulla, uentre albo, auribus longis: qui lepus dicitur cum prægnans ſit, tamen cõcipere.* In Gallia *tranſalpina, &* Macedonia *fiunt permagni: in* Hiſpania, *& in* Italia *mediocres.* Alterius *generis eſt, quod in* Gallia *naſcitur ad alpes, qui hoc ferè mutant, quòd toti candidi ſunt. hi raro perferuntur* Romã. Tertij *generis eſt quod in* Hiſpania *naſcitur, ſimilis noſtro lepori ex quadam parte, ſed humile, quẽ cuniculũ appellãt.* L. AElius *putabat ab eo dictum leporẽ à celeritudine, quòd leuipes eſſet.* Ego *arbitror à* Græco *uocabulo antiquo, quòd eum* AEolis Bœotij λέποριν *appellabant.* Cuniculi *dicti ab eo, quòd ſub terra cuniculos ipſi facere ſoleant, ubi lateãt in agris.* Horum *omnium tria genera, ſi poſſis, in leporario habere oportet, duo quidem utique te habere puto, & quòd in* Hiſpania *annis ita fuiſti multis, ut inde te cuniculos perſecutos credam.*

CAP. XIII.

Apros *quidem poſſe habere in leporario, nec magno negotio ibi & captiuos, & cicures, qui ibi nati ſint, pingues ſolere fieri, ſcis inquam* Axi. Nam *quem fundum in* Tuſculano *emit hic* Varro *à* M. Pupio Piſone, *uidiſti ad bucinam inflatam certo tempore apros, & capreas conue-*

nire ad pabulum, cum è ſuperiore loco è palæſtra apris effunderetur glans, capreis uicia, aut quid aliud. Ego *uero, inquit ille, apud* Q. Hortenſium *cum in agro* Laurenti *eſſem, ibi iſtuc magis* τραγικῶς *fieri uidi.* Nam *ſilua erat (ut dicebat) ſupra quinquaginta iugerum maceria ſepta, quod non leporarium, ſed* θηριοτροφεῖον *appellabat.* Ibi *erat locus excelſus, ubi triclinio poſito cœnabamus .* Quintus Orphea *uocari iuſſit, qui cum eo ueniſſet cum ſtola, & cithara, & cantare eſſet iuſſus, buccinam inflauit, ubi tanta circunflexit nos ceruorum, aprorum, & cæterarum quadrupedum multitudo, ut non minus formoſum mihi uiſum ſit ſpectaculum, quàm in circo maximo ædilium ſine africanis beſtijs cum fiunt uenationes.* CAP. XIIII.

Axius, *Tuas partes (inquit) ſubleuauit* Appius *ò* Merula *noſter.* Quod *ad uenationem pertinet, breuiter ſecundus tranſactus eſt actus.* Nec *de cocleis, ac gliribus quæro, quod reliquum eſt. neque enim magnum emolumenti eſſe poteſt.* Non *iſtuc tam ſimplex eſt, inquit* Appius, *quàm tu putas ò* Axi *noſter . nam & idoneus ſub dio ſumendus locus coclearijs, quem circum totum aqua claudas, ne quas ibi poſueris ad partum, non liberos earum, ſed ipſas quæras.* Aqua *inquam finiendæ, ne fugitiuarius ſit paradus.* Locus *is melior, quē & non coquit ſol, & tangit ros.* Qui *ſi naturalis non eſt (ut ferè non ſunt in aprico loco) neque habeas in opaco, ut facias , ut ſunt ſub rupibus ac montibus , quorum alluant radices lacus ac fluuij, manu facere oportet roſcidum : qui fit , ſi eduxeris fiſtulam, & in eam mammillas impoſueris tenues, quæ eructent aquam, ita ut in aliquem lapidem incidat, ac late diſſipetur.* Paruus *ijs cibus opus eſt, & is ſine miniſtratore.* Et *hūc, dum ſerpit, non ſolum in area reperit, ſed etiam ſi riuus non*

prohibet,in parietes ſtantes inuenit. Denique ipſæ exgruminantes ad propalam uitam diu producunt,cum ad eam rem pauca laurea folia interijciant, & aſpergant furfures non multos. Itaque coquus has uiuas an mortuas coquat, plerunque neſcit. Genera coclearum ſunt plura, ut minutæ albulæ, quæ afferuntur è Reatino, & maximæ quæ de Illyrico apportantur, & mediocres, quæ ex Africa afferuntur. Non quo non in his regionibus quibuſdã locis, eæ magnitudinibus non ſint diſpariles, nam & ualde amplæ ſunt. quanquam ex Africa,quæ uocantur ſolitannæ,ita ut in eas LXXX quadrantes conijci poſſint, & ſic in alijs regionibus eædem inter ſe collatæ & minores ſunt, ac maiores. Hæ in fœtura pariunt innumerabilia. Earum ſemen minutum,ac teſta molli,diuturnitate obdureſcit, magnis inſulis in areis factis, magnum bolum deferunt æris. Has quoque ſaginare ſolent ita, ut ollam cum foraminibus incruſtent ſapa,& farre,ubi paſcantur,quæ foramina habeat,ut intrare aer poſſit. Viuax enim hæc natura.

CAP. XV.

Glirarium autem diſſimili ratione habetur, quòd non aqua,ſed maceria locus ſepitur. Tota læui lapide,aut tectorio intrinſecus incruſtatur,ne ex ea erepere poſſit. In eo arbuſculas eſſe oportet,quæ ferunt glandẽ.quæ,cum fructum non ferunt,intra maceriam iacere oportet glandem & caſtaneam unde ſaturi fiant. Facere his cauos oportet laxiores,ubi pullos parere poſſint. Aquã eſſe tenuem, quòd ea non utuntur multum, & aridũ locum quærunt. Hi ſaginantur in dolijs,quæ etiam in uillis habent multi, quæ figuli faciunt,multo aliter atque alia,quòd in lateribus eorũ ſemitas faciunt, & cauum,ubi cibum conſtituant. In hoc doliũ addunt glandem,aut nuces inglãdes,aut caſtaneam.

Quibus in tenebris, cum cumulatim poſitum eſt in dolijs, fiunt pingues.

CAP. XVI.

Appius igitur, Relinquitur, inquit, de paſtione uillatica tertius actus de piſcinis. Quid tertius, inquit Axius? An quia tu ſolitus es in adoleſcentia tua domi mulſum nō bibere propter parſimoniam, nos mel negligemus? Appius, Nobis uerū dicit, inquit. Nam cum pauper cum duobus fratribus, & duabus ſororibus eſſem relictus, quarū alteram ſine dote dedi Lucullo, à quo hæreditate me ceſſa primum, & primus mulſum domi meæ bibere cœpi ipſe, cum interea nihilo minus penè quotidie in conuiuio omnibus darem mulſum. Præterea meum erat non tuum, eas nouiſſe uolucres, quibus plurimum natura ingenij, atque artis tribuit: itaque eas melius me noſſe quàm te, ut ſcias, de incredibili earum auium natura audi. Merula, ut cætera fecit, ἱστορικῶς, quæ ſequi melitturgi ſoleant, demonſtrabit. Primum apes naſcuntur partim ex apibus, partim ex bubulo corpore putrefacto. Itaque Archelaus in epigrammate ait eas eſſe

Βοὸς φθινομένης πεποιημένα τέκνα. Idem,

Ἵππων μὲν σφῆκες γενεὰ, μόσχων δὲ μέλισσαι.

Hæ apes non ſunt ſolitaria natura, ut aquilæ, ſed ut homines. Quod ſi hoc faciunt etiam graculi, at non idem: quòd hic, ſocietas operis, & ædificiorum, quod illic non eſt. Hic ratio atque ars, ab his opus facere diſcunt, ab his ædificare, ab his cibaria condere. Tria enim harum, cibus, domus, opus, neque idem quod cibus cera, nec quod ea mel, nec quod mel domus: non in fauo ſexangulis cella? totidem, quot habet ipſa pedes (quod geometræ ἑξάγωνον fieri in orbi rotundo oſtendunt) ut plurimum loci includatur. Foris paſcuntur, intus opus faciunt: quod dulciſſimum quòd eſt, &

dijs & hominibus eſt acceptum: quòd fauus uenit in altaria, & mel ad principia conuiuij, & in ſecundam menſam adminiſtratur. Hæ *ut hominum ciuitates, quòd hic eſt & rex, & imperium, & ſocietas, quòd ſequuntur omnia pura.* Itaque *nulla harum aſſidit in loco inquinato, aut eo qui male oleat, neque etiam in eo qui bona olet unguenta: itaque his unctus qui acceſſit, pungunt.* Non *ut muſcæ liguriunt, quòd nemo has uidet (ut illas) in carne, aut ſanguine, aut adipe.* Ideo *modo conſidũt, in quo eſt ſapor dulcis.* Minime *malefica, quòd nullius opus uellicans facit deterius.* Neque *ignaua, ut non, qui eius opus conetur diſturbare, reſiſtat. Neque tamen neſcia ſuæ imbecillitatis, quæ cum cauſa muſarũ eſſe dicãtur uolucres, quòd & ſiquando diſplicatæ ſunt, cymbalis, & plauſibus, numero reducunt in locum unum.* Et *ut his dijs* Helicona, *atque* Olympon *attribuerunt homines, ſic his floridos, & incultos natura attribuit montes.* Regem *ſuum ſequuntur quocunque it, & feſſum ſubleuant: & ſi nequit uolare, ſuccollãt, quòd eum ſeruare uolunt.* Neque *ipſæ ſunt inficientes, necnon oderũt inertes.* Itaque *inſectantes à ſe eijciunt fucos, quòd hi neque adiuuant, & mel conſumunt: quos uociſicantes plures perſequuntur, etiam paucæ.* Extra *oſtium aluei obturant omnia, qua uenit inter fauos ſpiritus, quam* ἐριθάκην *appellant* Græci. Omnes *ut in exercitu uiuunt, atque alternis dormiunt, & opus faciunt pariter, & ut colonias mittunt.* Híque *duces cõficiunt quædam ad uocem ut imitatione tubæ. tum id faciunt, cum inter ſe ſigna pacis, ac belli habeant.* Sed ô Merula, Axius *noſter ne, dũ hæc audit, phyſicam addiſcat, quòd de fructu nihil dixi, nunc curſu lampada tibi trado.* Merula, De *fructu inquit, hoc dico, quod fortaſſe an tibi ſatis ſit* Axi, *in quo auctorẽ ha-*

beo non ſolum, qui aluearia ſua locata habet quotannis quinis millibus pondo mellis, ſed etiam hunc Varronem noſtrum, quem audiui dicentem, duo milites ſe habuiſſe in Hiſpania fratres Veianios ex agro Faliſco locupletes, quibus cum à patre relicta eſſet parua uilla, & agellus non ſanè maior iugero uno, hos circum uillā totam aluearium feciſſe, & hortum habuiſſe, ac reliquum thymo, & cythiſo obſeuiſſe, & apiaſtro, quod alij μελίφυλλον, alij μελισσόφυλλον, quidam μέλινον appellant. Hos nunquam minus, ut peræque ducerent dena millia ſextertia ex melle recipere eſſe ſolitos, tum eos & uelle expectare, ut ſuo potius tempore mercatorem admitterent, quàm celerius alieno.

Dic igitur, inquit, ubi, & cuiuſmodi me facere oporteat aluearīū, ut magnos capiam fructus. Ille, μελιττῶνας ita facere oportet, quos alij μελιτροφεῖα appellant, eandem rem quidam mellaria. Primum ſecundum uillam, potiſſimum ubi nō reſonent imagines: hic enim ſonus harum fugæ exiſtimatur eſſe. Procerum eſſe oportet aere temperato, neque æſtate feruido, neque hieme non aprico, ut ſpectet potiſſimum ad hibernos ortus; quæ prope ſe loca habeat ea ubi pabulum ſit frequens, & aqua pura. Si pabulum naturale non eſt, ea oportet dominū ſerere, quæ maxime ſequuntur apes, ea ſunt, roſa, ſerpyllum, apiaſtrum, papauer, faba, lens, piſum, ocymum, ciperum, medica, & maxime cythiſum, quod ualentibus utiliſſimum eſt. Etenim ab æquinoctio uerno florere incipit, & permanet ad alterū æquinoctium autumni. Sed ut hoc aptiſſimum ad ſanitatem apium, ſic ad mellificium thymum. Propter hoc ſiculū mel fert palmam, quòd ibi thymum bonum, & frequēs eſt. Itaque quidā thymum contundunt in pila, & diluunt in aqua tepida: eò conſpergunt omnia ſeminaria cōſita apium

cauſa. Quod ad locum pertinet, hoc genus potiſſimum eligendum iuxta uillam: non quo non in uillæ porticu quoque quidam (quo tutius eſſent) aluearia collocarint. Vbi *ſint, alij faciunt ex uiminibus rotundas, alij è ligno ac corticibus, alij ex arbore caua, alij fictiles, alij etiã ex ferulis quadratas longas pedes circiter ternos, latas pedem, ſed ita uti cum parum ſit qua compleãt, eas coanguſtent, ne in uaſto loco, & inani deſpondeant animum. hæc omnia uocant à mellis alimonio, aluos: quas ideo uidentur medias facere anguſtiſſimas, ut figuram imitentur earum.* Vitiles *fimo bubulo oblinunt intus, & extra, ne aſperitate abſterreantur. eáſque aluos ita collocant in mutulis parietis, ut ne agitentur, néue inter ſe contingant.* Cum *in ordinem ſint poſitæ, ſic interuallo interpoſito, alterum & tertium ordinem infra faciunt, & aiunt potius hinc demi oportere, quàm addi quartum.* Media *aluo, in qua introeant apes, faciunt foramina parua dextra, ac ſiniſtra.* Ad *extrema, qua mellarij fauum eximere poſſunt, opercula imponunt aluis.* Optimæ *fiunt corticeæ, deterrimæ fictiles, quòd & frigore hieme, & æſtate calore uehementiſſime hic commouentur.* Verno *tempore, & æſtiuo ferè ter in mẽſe mellarius inſpicere debet fumigans leuiter eas, & à ſpurcitijs purgare aluum, & uermiculos eijcere.* Prætereà *ut animaduertat, ne reguli plures exiſtant: inutiles enim fiunt propter ſeditiones. &, ut quidam dicunt, tria genera cum ſint ducum in apibus, niger, ruber, uarius (ut* Menecrates *ſcribit) duo, niger, & uarius, qui ita melior, ut expediat mellario cum duo ſint eadem aluo, interficere nigrum, quem ſcit cum altero rege eſſe ſeditioſum, & corrumpere aluum, quòd fuget, aut cum multitudine fugetur.* De *reliquis apibus optima eſt parua, uaria, rotunda.*

*Fur,qui uocatur ab alijs fucus,alter eſt lato uentre.*Veſpa, *quæ ſimilitudinem habet apis,neque ſocia eſt operis, & nocere ſolet morſu, quam apes à ſe ſecernunt.* Eæ differunt *inter ſe, quæ feræ, & cicures ſunt.* Nunc *feras dico, quæ in ſiluestribus locis paſcitant: cicures,quæ in cultis.* Silueſtres *minores ſunt magnitudine, & piloſæ,ſed opifices magis.* In emendo *emptorem uidere oportet ualeant,an ſint ægræ.* Sanitatis *ſigna,ſi ſunt frequentes in examine,& ſi nitidæ:& ſi opus,quod faciunt,eſt æquabile,ac leue.* Minus *ualentium ſigna ſi ſunt piloſæ,& horridæ, ut pulverulentæ, niſi opificij eas urget tempus .* Tum *enim propter laborem aſperantur, ac maceſcunt .* Si *transferendæ ſunt alui in alium locum, id facere diligenter oportet: & tempora,quibus id potiſſimum facias,animaduertẽdum: & loca,quò transferas, idonea prouidendum.* Tempora, *ut uerno potius quàm hiberno, quòd hieme difficulter cõſueſcunt,quò ſunt translatæ manere:itaque fugiunt plerũque.* Si *è bono loco transtuleris eò,ubi idonea pabulatio non eſt,fugitiuæ fiunt.* Nec *ſi ex aluo in aluum in eodem loco traijcias , negligenter faciendum .* Sed *ſi tranſituræ ſunt apes,ea apiaſtro perfricãda,quòd illicium hoc illis:& faui melliti intus ponendi, à faucibus non lõge, ne cum animaduerterint aut inopiam eſcæ habuiſſe dicantur,aut cum ſunt apes morbidæ propter primores uernos paſtus , qui ex floribus nucis* Græcæ *, & cornu fiunt , cæliacas fieri, atque urina pota refici.* De *his propolim uocant, è quo faciunt ad foramen introitus protectum in aluum maxime æſtate.* Quam *rem etiam nomine eodem medici utũtur in emplaſtris.* Propter *quam rem etiam carius in ſacra uia, quàm mel uenit.* Erithacen *uocant,quo fauos extremos inter ſe conglutinant,quod eſt aliud melle,propoli:itaque in*

hoc uim eſſe illiciendi. Quocirca examen ubi uolunt conſidere, eum ramum, aliámue quam rem oblinunt hoc, admixto apiaſtro. Fauus eſt, quem fingunt multicauatum è cera, cum ſingula caua ſena latera habeant, quot ſingulis pedes dedit natura. Neque quæ afferuntur ad quatuor res faciẽdas, propolim, erithacæn, fauum, mel, ex ijſdem omnibus rebus carpere dicuntur ſimplex. quòd è malo punico, & aſparago cibum carpant ſolum, ex olea arbore ceram, è fico mel, ſed non bonum. Duplex miniſterium præberi, ut è faba, apiaſtro, cucurbita, braſſica ceram, & cibum. Nec non aliter duplex, quod fit è malo & piris ſilueſtribus cibum & mel. Item aliter duplex, quòd è papauere ceram, & mel. Triplex miniſteriũ quoque fieri uti ex nuce Græca, & è lapſana cibum, mel, ceram. Item ex alijs floribus ita carpere, ut alia ad ſingulas res ſumant, alia ad plures . Necnon etiam aliud diſcrimen ſequantur in carptura, aut eas ſequatur, ut in melle, quod ex alia re faciunt liquidum mel, ut ex ſiſere flore: ex alia contrà, ſpiſſum, ut è rore marino. Sic ex alia re, ut è fico mel inſuaue, è cythiſo bonum, è thymo optimum. Cibi pars, quòd potio, & ea ijs aqua liquida , unde bibant eſſe oportet. eámque propinquam, quæ præterfluat, aut in aliquem locum influat, ita ut ne altitudine aſcendat duo, aut tres digitos: in qua aqua iaceant teſtæ, aut lapilli, ita ut extent paulum, ubi aſſidere, & bibere poſſint. In qua diligenter habenda cura , ut aqua ſit pura , quod ad mellificium bonum uehementer prodeſt . Quòd non omnis tempeſtas ad paſtum prodire longius patitur, præparandus his cibus, ne tum melle cogantur ſolo uiuere, aut relinquere exinanitas aluos. Igitur ficorum pinguium circiter decem põdo decoquunt in aquæ congijs ſex, quas coctas in offas propè ap-

ponunt. Alij aquam mulſam in uaſculis propè ut ſit curant. In quæ addunt lanam purpuream, per quam ſugant: uno tempore ne potu nimium impleantur, aut ne incidant in aquam. Singula uaſa ponunt ad aluos ſingulas, & hac ſupplentur. Alij uuam paſſam, & ficum, cum pinſerunt, affundunt ſapam, atque ex eo factas offas apponunt ibi, quum foras hieme in pabulum procedere tamen poſſint. Cum examen exiturum eſt, quod fieri ſolet, cum adnatæ proſpere ſunt multæ, ac progeniem ueteres emittere uolunt in coloniam, ut olim crebro Sabini factitauerũt propter multitudinem liberorum, huius quòd duo ſolent præire ſigna, ſcitur. Vnum, quòd ſuperioribus diebus maxime ueſpertinis multæ ante foramen (ut uuæ) aliæ ex alijs pendent conglobatæ. Alterum, quòd cum iam euolaturæ ſunt, aut etiam inceperunt, conſonant uehementer, proinde ut milites faciunt, cum caſtra mouent. quæ primo tum exierunt in conſpectu uolitant, reliquas quæ nondum congregatæ ſunt reſpectantes, dum conueniant. Cum à mellario id feciſſe ſunt animaduerſæ, iaciundo in eas puluerem, & circumtinniendo ære, perterritas quò uoluerit perducet. Non longe inde oblinunt. erithacæ, atque apiaſtro, cæteriſque rebus, quibus delectantur. Vbi conſederunt, afferunt aluum propè eiſdem illicijs illitam intus, & propè appoſita, fumo leni circumeundo cogunt eas intrare: ut quæ in nouam coloniam cum introierunt, permanent adeo libẽter, ut etiam ſi proximam poſueris illam aluum, unde exierunt, tamen nouo domicilio potius ſint contentæ. Quod ad paſtiones pertinere ſum ratus, quoniam dixi nunc iam cuius cauſa adhibetur ea cura, de fructu dicam. Eximendorum fauorum ſignum ſumunt ex ipſis, cum plenas aluos habent, & cum

* (margin mark beside "hibetur ea cura")

illos geminauerint, ex apibus coniecturam capiunt ſi intus faciunt bombum, & cum introeunt, ac foras trepidant, & ſi opercula alui cum remota ſint, fauorum foramina obducta uidentur mellis membranis. Cum ſint repleti melle, in eximendo quidam dicunt oportere nouem partes tollere, decimam relinquere. Quòd ſi omne eximas, fore ut diſcedant. Alij hoc plus relinquunt, quàm dixi, ut in aratis qui faciunt reſtibiles ſegetes, plus tollunt frumenti ex interuallis: ſic in aluis, ſi non quotannis eximas, aut non quoque multum, & magis his aſſiduas habeas apes, & magis fructuoſas. Eximendorum fauorum primum putant eſſe tempus uergiliarum exortu. Secundum æſtate acta, ante quàm totus exoriatur arcturus. Tertium poſt uergiliarum occaſum, & ita ſi fœcũda ſit aluus, ut ne plus tertia pars eximatur mellis, reliquũ hiemationi relinquatur. ſi uero aluus non ſit fertilis ubi quid eximatur, exẽptio cum eſt maior, neque uniuerſam, neque palàm facere oportet, ne deficiant animum. Faui qui eximuntur, ſiqua pars nihil habet, aut habet inquinatum, cultello præſecatur. Prouidendũ ne infirmiores à ualentioribus opprimantur. eo enim minuitur fructus. Itaque imbecilliores ſecretas ſubijciunt ſub alterum regem. Quæ crebrius inter ſe pugnabunt, aſpergi eas oportet aqua mulſa. Quo facto non modo deſiſtunt pugna, ſed etiã conferciũt ſe lingentes. eo magis ſi mulſo ſunt aſperſæ, quo propter odorem auidius applicant ſe, atque obſtupeſcunt potantes. Si ex aluo minus frequentes euadunt, ac ſubſidit aliqua pars, ſuffumigandum, & prope apponendum bene olentium herbarũ, maxime apiaſtrum & thymum. Prouidendum uehementer ne propter æſtum, aut propter frigus diſpereant. Siquando ſubito imbri in paſtu ſunt oppreſſæ, aut frigore,

mini hunc Cæſari duo milia murænarum mutua dediſſ in pondus, & propter piſcium multitudinem quadragies ſextertio uillam ueniſſe. Quare noſtra piſcina ac mediterranea plebeia recte dicitur dulcis, & illa amara. Quis enim noſtrũ non una contentus eſt hac piſcina? Quis contra maritimas non ex piſcinis ſingulis plures coniunctas habet? Pluriſnam ut Pauſias, & cæteri pictores eiuſdem generis, loculatas magnas habent arculas, ubi diſcolores ſint ceræ, ſic hi loculatas habent piſcinas, ubi diſpares diſcluſos habeant piſces, quos proinde ut ſacri ſint, ac ſanctiores quàm illi in Lydia, quos ſacrificanti tibi Varro ad tibicinem Græcum gregatim ueniſſe dicebas ad extremum litus, atque aram, quod eos capere auderet nemo, cum eodem tempore inſulas Ludinorum ibi corroſas uidiſſes. Sic hos piſces nemo cocus in ius uocare audet. Q. Hortenſius familiaris noſter cum piſcinas haberet magna pecunia ædificatas ad Baulos, ita ſæpe cum eo ad uillam fui, ut illum ſciam ſemper in cœnam piſces Puteolos mittere emptum ſolitum. Neque ſatis erat eum non paſci piſcinis, niſi eos ipſe paſceret ultro. Ac maiorem curam ſibi haberet, ne eius eſurirẽt mulli, quàm ego habeo, ne mei in Roſea eſuriant aſini. & quidem utraque re, & cibo, & potione, cum non paulo ſumptuoſius, quàm ego his miniſtraret uictum. Ego enim uno ſeruulo, ordeo nonmulto, aqua domeſtica, meos multinumos alo aſinos. Hortenſius primum qui miniſtrarent piſcatores habebat complures, & ij piſciculos minutos aggerebant frequenter, ut à maioribus abſumerentur. Præterea ſalſamenta in eas piſcinas emptitia conijciebat, cum mare turbaretur, uti per tempeſtatem ſuis piſcibus è macello cetariorum uti è mari obſonium præberet, cum neque euerriculo illi in litus educere poſſent uiuâ ſaginam plebeiæ cœnæ piſces. Celerius uoluntate Horten-

P.i.

ſij ex equili educeres rhedarias, ut tibi haberes mulas, quàm è piſcina barbatum mullũ. At, inquit ille, non minor cura eius erat de ægrotis piſcibus, quàm de minus ualētibus ſeruis. Itaq; minus laborabat, ne ſeruus æger, quàm aquam frigidam biberent ſui piſces. Etenim hac incuria laborare aiebat M. Lucullum, & piſcinas eius deſpiciebat, quòd æſtuaria idonea non haberet, ac in reſidē aquam, & locis peſtilentibus habitarent piſces eius. Contra ad Neapolim L. Lucullus, poſteaquam perfodiſſet montem, ac maritima flumina immiſiſſet in piſcinas quæ reciprocæ fluerent, ipſe Neptuno non cederet de piſcatu. factum eſſe enim ut amatos piſces ſuos uideatur propter æſtus eduxiſſe in loca frigidiora, ut appuli ſolent pecuarij facere, quòd propter calores in montes ſabinos pecus ducunt. In Baiano autem tanta ardebat cura, ut architecto permiſerit, ut ſuam pecuniam conſumeret, dummodo perduceret ſpecus è piſcinis in mare, obiectaculo quo æſtus bis quotidie ab exorta luna ad proximam nouã introire, ac redire rurſus in mare poſſet, ac refrigerare piſcinas. Nos hæc. At ſtrepitus à dextra, & eccum recta candidatus noſter deſignatus ædilis. Cui nos occurrimus, & gratulati in capitoliũ proſequimur. ille inde eundo ſuam domum, nos noſtram. Opinionis noſtræ ſermonem de paſtione uillatica ſummatim hunc, quem expoſui, habeto.

INDEX IN CATONEM ET VARRONEM.

ACcipitres quomodo intercipiantur 102 a
Acus quid 69 a
Acratophoron uinũ 52 a
Actus quadratus quid 53 b
Adoreum 55 a
Ædilis 46 a
Æditimus, Æditūus 45 b
Ægæum mare 75 a
Aer ſeptentrionalis ſalubrior 46 a
Æſchrion 45 b
Æſtas quot dierum 62 a
& quando, & in quo ſi-

gno incipiat 61 b
Ager ne ſit ſumptuoſus 8 a
Ager nebuloſus 10 a
Ager quibus locis cōſerēdus, & qui ager frugib⁹ aptus 10 a
Ager oleto conſerendo 10 b
Ager quomodo colatur 23 b
Ager Gallicus 46 b
Ager optimus qui 50 b
Agathocles Chius 45 a
Agricola 7 b. in procemio
Agri diſcrimina nouem 51 b
Agri quibus rebus colātur 57 a & de familia ruſticali 57 b
Agriculturæ partes 49 b
Agriculturæ principia, & fines 49 a
Aggeres quomodo fiant 55 b
Agnorū educatio, & cura 79 a eorum depulſio 79 b
Ahenum 11 b
Alba 83 b
Alſioſum 80 b
Alui quomodo fiant, & qua forma 110 a
Alui crudæ remedium 32 a
Aluū vt deiicias & bonam facias 31 a. 38 b. 41 a
Aminei ſatio 10 b
Amphilochus Athenien. 45 a
Amphora ſpartea, & Naſiterna 12 a
Αμφίβιον 105 a
Amurcæ vſus 18 b. 24 a. 28 a. 32 b. 69 a. 70 a
Amurca condenda 71 a
Anates 106 a
Anaxipolis Thaſius 45 a
Androtion 45 b
Anni diuiſio 61 b
Anni tempora ex foliis 67 b
Anſerū ſagina, haræ genera, admiſſura, part⁹, paſtus, educatio, plumarū vulſura, incubatio, fœtura 105 b
Antigonus Cymæus 45 a
Apes imbre proſtratæ quomodo curentur 112 a
De apibus 108 b
Apiaſtrum 109 b
Apiciæ vuæ 16 a
Apollodorus Lemnius 45 a
Apollonius Pergamenus 45 a
Apri 107 a
Apuliæ loca calidiora, grauioráque 50 b
Aqua an mixta ſit vino necne, quō cognoſcas 30 a
Aqua viua 54 a
Arare 23 b
Arandi tempus 63 a
Arbores quo radices capiāt 33 a
Arbores, vt mulieres, ad partus certos habere dies 67 a
Arbores maritæ 17 b
Arborū tēpeſtiua inſitio 65 a
Arborū propagatio 33 a
Arborum putatio 17 b
Archelaus 80 b
Architas Pythagoreus 45 a
Areæ ſitus, & conſtructio 27 b 31 b. 68 b

Ariſtomenes 45 b
Ariſtãdrus Athenienſis 45 a
Ariſtoteles Peripatet. 45 a
Ariſtophanes Maleotes 45 a
Argilla 52 b
Arietes ad fœturam 79 a
Ariſta 68 a
Armillæ 15 b
Articularis morbus 40 a
Arundo quõ feratur 21 b.51 b
Arundinetum 10 b.21 b
Aruum 62 a
Aſini clitellarii 11 b
Aſini ploſtrarii, & molarii 12 a
Aſini vbi nobilitati, & pretii maximi 75 b
Aſinorum ætas, forma, ſeminium, admiſſura, fœtura, partus, paſtus 86 a
Aſelli doſſuarii 86 b
Aſparagus vbi ſerendus 41 b
Aſſerculum 12 b.38 a
Athenagoras 45 a
Atra bilis 40 a
Attalus Philometor 45 a
Aufidius Lurco 100 b
Auiaria 98 a. & de auibus in genere ibidem
Aurium remedium 41 a
Auſtro flante nec vina, nec materia tractanda 17 b
Autumno quæ fiant 61 b
Autumnitas 38 b
Autumnus quot dierũ, & quãdo incipiat 62 a
Bacchius Mileſius 45 a
Balatrones 84 a
Beelare & belare 74 b
Bennæ 16 a
Bibere vt multum poſſis 38 b
Bilem vt deiicias 39 a
Bion Solæus 45 a
Bonus euentus, ruſticorum deus 45 a
Boues bene curare expedit 22 b
Bos ſi ægrotet 25 a
Boues ne pedes ſubterant 25 a
Bubus medicamentum 25 a
Boum cibaria 22 b.23 b
Boues qui eligendi, aratróque domandi 59 a
Boues altiles, & opimi 76 b
Boum ætas, forma, paſtus, admiſſura, fœtura, domatio 84 b
Braſſicæ genera, eiúſque medicina, & vſus 38 b.54 b
Brocchi dentes 87 a
Bubiliũ conſtructio, & ſitus 9 a
Bubus quale pabulum dandum 17 a
Bugones apes 84 b
Bumamma vua 84 b
Caduca olea 16 b
Caduca ſpica 38 a
Cæliaco medicamenta 32 a
Cæliacæ apes 110 b
Calcarius 13 b
Calx quõ coquatur 13 b.19 a
Calcariæ fornacis ſtructura 19 a
Calua à vite vinea 18 a
Caluefcit qui decreſcente luna tondetur 64 a

Camera 101 b
Campanum far 46 b
Cāpeſtres ſegetes meliores 50 b
Cancer albus,&ater:& quomo do ſanentur 39 b
Canes 59 b
Canini dentes 87 a
Canterii equi 88 b
Capi ſemimares 103 a
Capi 103 a
Capito piſcis 41 a
Capræ 79 b
Capras auribus ſpiritum ducere,non naribus 80 a
Capræ culturæ inimicæ 47 b
Caprarum ſaliua,venenū 48 a
Caprarius 81 a
Capraſia inſula 79 b
Caprea,Capreolus 62 b.63 a
Capulatoris officia 24 a
Caput ſi dolet 40 b
Carbunculus 52 b
Carcinoma 39 b
Cariotæ 77 b
Carioſa terra 10 a
Caſeus quando fiat 93 a
Caſeorum diſcrimina ibidem
Caſſius Dionyſi⁹ Vticēſis 45 b
Caſtrandi tempus 86 a
Cataclyſmus 94 b
Catulire 90 b
Centuria 53 b
Cella 54 b
Centumpondium 13 a
Ceraſi ſatio 65 a
Ceruices ſi doleant 40 b
Ceſtus quid 52 b
Chæreſteus,& Chæreas Athenienſes 45 a
Χοῖρον quid 82 b.83 a
Chordi agni qui 76 b
Χορίον 76 b
Cicer 59 b
Cythiſi ſatio 59 b
Clauuli 15 b
Clauolæ quid 65 b
Cloſtra 34 a
Cn.Tremellius 46 b
Coagulum 93 a
Cochlea 98 b
Cochleæ qūo nutriātur, & earū fœtura,& ſagina 107 b
Coclearia ibidem
Codicilli amurca conſpergantur 32 b
Cohortes 54 b.91 a
Coles 62 b
Colonicæ leges 47 b
Coloni qui 73 b
Columbariorum poſitio 101 b
Columbaria in tegulis 102 b
Columbarum genera,& vnde dictæ,ſagina,color,fœcunditas,partus 101 a b
Columbinū ſtercus 18 b.64 b
Columellares dentes 87 a
Columella trapeti quæ in miliario 15 a
Compaſcere 73 b
Compitalia,&in compito rem diuinam facere 9 b
Confibulæ ligneæ 12 b

Cõuoluul'in vinea ne fiat 28 a
Corbes 59 b
Corbulæ 16 a.17 a
Cordum 10 a
Coronam in focũ indere 35 b
Corrudæ ſatio 10 b.60 b
Cotonea mala 71 a
Craſſus ager 60 b
Crates 45 b
Creta 52 b
Culina 54 b
Cullea 46 b.59 b
Cuniculus vnde 107 a
Cupa 15 a
Cupreſſi ſatio 17 a.21 b.37 b
Cupreſſ' ad creſcẽdũ tarda 66 b
Curculiones quomodo necentur 71 b
Cuſpides quid 52 a
Cuſtodis oleæ officia 24 a
Daps profanata 22 a
Deacinata dolia 16 b
Debilis vt reficiatur 40 b
Delapidare 21 a
Delici porci 83 a
Delutare 32 b
Democritus phyſicus 45 a
Deorum ſupplicia 85 a
Depſtitius panis 25 a
Digitalia 69 b
Diodorus Prienneus 45 a
Dion Colophonius 45 a
Dionyſius 45 b
Diophanes Nicenſis 45 a
διφθερίαι 93 b
Dolia noua quõ imbuãt 24 b
Egeſias Maronites 45 a
Encytus 26 a
Epigenes Rhodius 45 a
Epiroticæ familiæ 57 b
Epityrum album, nigrum, & varium 31 b
Equas è vento concipere 76 b
Equi futuri boni ſigna 87 b
Equorum ætas quomodo cognoſcatur 87 b
Equum non ſalire matrẽ 87 b
Equus qualis futurus ſit ex pullo cognoſci 87 a
Equorum admiſſura, forma, paſtus 87 b
Erithace 109 a
Eruum 16 b
Euagon Thaſius 45 a
Eubolus 45 b
Euphiton 45 b
Euphorion 45 b
Euphranii duo, Athenienſis vnus, alter Amphipolites 45 a
Euẽtus bonus, ruſticorũ de' 45 a
Europam ſalubriorem ac fructuoſiorem Aſia 46 a
Excandefacere annonam 97 a
Extrema & prima luna 64 a
Fabæ ſatio 18 a.63 b.67 a
Factus quid 61 a
Facula 19 a
Falces 60 a
Falerna vina 72 a
Far vnde dictum 63 a. eius ſatio 53 a
Farrago 60 a.63 a

Fauus quid 111 a. eius eximendi tempus 111 b
Febris ſigna in pecore 77 b
Ficus, Ficeta 66 a
Ficorum genera 66 b
Ficorũ inſitio 19 b. 20 a. 66 a
Ficus quomodo & quando ſerenda 11 a. 17 a
Fici propagatio 33 a
Fici ſemen naturale 66 b
Fides, ſeu Fidus aſtrum 85 b
Fiſcellæ 23 a
Fiſcinæ 12 b
Flabellum 62 b
Flagellum 62 b
Flora dea, Floralia 45 a
Foculi 11 b
Fœnerator peior fure 7 b. in prooemio
Fœniſicium 22 b
Fœnum qũo condendũ 70 a
Fœnum Græcũ 16 b. 18 a. 18 b
Fœtura quid 76 a
Formicæ ne moleſtæ ſint 32 b
Frendere 83 a
Frit 68 a
Frõdes quæ, & quãdo valẽt 17 a
Fructi genitiuus 9 a
Fructuaria ſus 83 a
Fructus qũo reponendi 54 b
Frumentum quid 67 b
Fucus 109 a
Fugitiuarius locus 107 b
Fulmentæ 13 a
Fur 7 b
bus 79 b
Galbuli 65 a
Gallicus ager 46 b
Galli & eorum caſtratio 103 a
Gallina quot ouis, & quandiu incubet 103 b. vbi abunde de gallis & gallinis
Galli tanagrici, medici, chalcidici 103 b
Gallinaria inſula 104 b
Gemini in ſignifero circulo 75 a
Gibberi 84 b
Glabrũ ſiquẽ facere velis 48 b
Glandaria ſylua 51 b
Glirarium 108 a
Glirium ſagina ibidem
Gluma quid 68 a
Græci authores qui de agricultura ſcripſerunt 45 a
Granarii poſitio 70 a
Granum quid 68 a
Groſſi 28 a
Hæredium 53 b
Hamæ 34 a
Haræ poſitio 83 a
Haræ anſerum 105 b
Harundulatio 52 a
Helops 86 b
Heliotropia 67 b
Helueoli ſatio 10 b
Helueolum vinum quomodo fiat. 16 b
Hercules ex hortis heſperidũ quid exportarit 75 a
Heſiodus Aſcræus 45 b

Hieron Siculus 45 a
Hieme quæ agenda 18 b
Hinnus qui 76 a
Hippenemia oua 106 b
Hippocrates 49 b
Hircus cur Libero patri immoletur 48 a. De hircis 80 a
Hirnea 26 b
Hirtæ oues 93 a
Hœdi trimeſtres ſummittuntur 80 b
Horda & Hordicalia 84 b
Hordei ſatio 18 b. Exurit ſegetem ibidem
Hornotinæ nuces 14 a
Horologium Cypreſtis 100 b
Hortos ſub vrbe colere expedit 56 a
Hoſtum quid 61 a
Imbrices 15 b
Imitatio 58 b
Immolandi initiũ à ſuillo pecore ſumptum 82 a
Incerniculum 12 b
Inciles foſſæ, & Incilia 38 b
Incubandi tempus 104 a
Initia quæ 94 b
Infundibulum 13 a
Infitio 20 a
Inſomnioſus quomodo curetur 40 a
Inſtragula 12 a
Inſtrata 12 a
Intermeſtrum 64 a
Intermiliarium 34 a
Internodia articulorum 89 a
Interputare 22 a
Interſpiro 30 b
Inuiſus, pro Non viſus 35 a
ιππίατροι 88 b
Iſchiacis remedia 32 a
Italia vnde dicta 75 a. 84 a
ιταλοὶ 84 a
Italus Herculis taurus 84 a
Italiæ laudes 46 a
Iuga 51 b
Iugum 55 b
Iuga Romanica 33 b
Iugatæ vineæ 51 b
Iugumenta 13 a
Iugatio 5 a
Iugerum 53 b
Iupiter dapalis 33 a
Iupiter 44 b. 45 a
Ius ex oſſibus 90 b
Labea 15 a
Labella 27 a
Labellum polulum 11 b
Labrũ doliarium, lupinarium, aquarium, vinaticum 11 b
Labrum culleare 38 a
Lac alibile 92 b
Lacones canes 90 a
Lactis diſcrimina 92 b
Lacuna 19 a
Lacus compluuius 54 b
Lacus ſub prælo 69 b
Lana ſuccida 93 a
Larem familiarẽ ſalutare 8 a
Laſerpitiatum acetum 31 a

Laterum dolor quomodo curetur 32 a
Lauatio homini requies 82 a
Laurus delphica,ſyluatica,Cyprica 11 a
Lecti loris ſubtenti 12 a
Legaria quid,& vnde 63 a
Legumina vnde dicta 60 a.63 a
Leguli 36 a
Lentis ſatio 18 b
Lentis quomodo ſeruetur 31 a
Lepus vnde dictus 107 a
Eius genera, indicia ætatis, fœcunditas ibidem
Leporarium 106 b
Liber,deus 45 a
Libum quomodo fiat 25 b
Lyburniæ mulieres 92 a
Licinia lex 47 a
Ligna vt bene ardeant, & fumoſa ne ſint 32 b
Liliorum ſatio 63 b
Lympha,dea ruſtica 45 a
Lingua in ouibus potiſſimum inſpicienda 78 a
Lingula 14 a.15 a
Lini ſatio 60 b
Lirare 62 a
Lyra,ſydus cæleſte 85 b
Lyſimachus 45 b
Longurii 88 a
Lora familiæ 13 a.69 b
Lorea quomodo fiat 16 b
Lorei 9 a
Lotium vt facile eat 39 a
Lucum collucare 24 b
Lumbrici 32 a
Luna,dea ruſtica 45 a
Lunares dies 64 a
Luna extrema & prima 64 a
Lupini ſatio 18 a
Lupus in ſues 81 a
Lupus piſcis 98 a
Luſtrare agrum 35 a
Lutamenta 32 b
Lutare 27 b
Luxatum vt ſanes 39 b
Maceria quid 55 b
Macellarii 98 b
Maceſcētes meliꝰ cōcipere 76 a
Mactus dape 33 a
Magiſter pecoris 91 b
Mago Carthaginienſis 45 b
Maiales 84 b.88 b
Malium 91 a
Mallei 59 b
Mala punica 11 a.71 a
Mămillæ pēſiles in capris 80 a
Mammarum vlcera 40 b
Mancipia

Mateola 20 a
Materies quando tempeſtiua, 64 a.17 b.19 a.
Medica 66 b.80 b
Mediponti 9 a
Mel diis ac hominibus gratum 109 b. plura de melle lib. 3. Varronis
Mellificium 109 b
Mellaria 110 a
Mellarii 110 a
Meleagrides 104 b
Meles 106 b
Melicæ gallinæ 105 a
Melimela 70 b
Μελιττοτροφεῖα 109 b
Μελιττῶνες 109 b
Melitturgi 108 b
Memmius Percenius 38 a
Menecrates Epheſius 45 b
Menādri duo, unus Priennæus, alter Heracleotes 45 b
Meneſtratus 45 b
Menſtruum tempus 6 b
Mercator 7 b
Meſſis vnde dicta 68 b
Meſſis tempus 33 b.63 a
Milii ſatio 7. quandiu duret 70 b
Miliarius grex 92 b
Miliariæ aues 88 b
Militare ſepimentum 55 b
Milliarius cliuus 94 b
Mina ouis 78 a
Minerua 45 a
Minerual 97 a
Myrti ſatio 9. propagatio 33 a
Murteum vinum 32 a
Miſcellæ vites & vuæ 10 b.16 a
Miſcella nigra 69 b
Miſcellum 101 b
Mnaſeas 45 b
Modioli 15 a
Q. Modius Equiculus 87 a
Morticina ouis 90 b
Muli 88 b
Mulæ partus 77 b
Mulier ad rem diuinā ne accedat 26 b
Mures ne noceant 27 b
Murenæ flutæ 86 b
Muſcæ liguriunt 109 a
Muſeum 99 b
Muſtea mala 11 a.70 b
Muſtacei quomodò fiant 31 b
Muſtum annum totum habere ſi uoles 31 b
Mutum inſtrumentum 57 a
Naues ambulare 7 b
Nebuloſus ager 10 a
Nefrendes 83 a
Niceſius Maronites 45 b
Nonarum inſtitutio 75 a
Noualis 62 a
Numina ruſtica 44 b
Oadis 45 b
Obærati 57 a
Occare quid 62 b
Ocinum 16 b.18 a.22 b. vnde dictum 63 a
Ocymum 60 b.63 a
Offæ ex ficis 99 a

Offringere quid 61 a
Ogyges 94 b
Olea vt cito creſcat 20 b. & cur in creſcendo tarda 66 b
Olea ſi fructum non fert 28 a
Olea quando legẽda 9 a.24 a. 36 a.69 b. & quando condenda 17 a.71 a
Quando promenda 72 a
Olea quõ ſerenda 17 a.ei⁹ ablaqueatio ibidem.Inſitio 19 b. Propagatio 33 a
Oleæ albæ conditura 31 b
Oleum viridius bonum 9 a. & quomodo fiat 24 a
Oleum Venafrum 46 b
Oleitas 24 b
Oliuitas 71 a
Onagri 68 b
Operarios quales eſſe oporteat 57 a
Ὀπός 93 a
Orbis terrarum diuiſio 46 a
Orbile 100 a
Orcæ 55 a
Orbiculata mala 70 b
Ordeum 53 a.67 a
Ὀρνιθοβοσκεῖον 104 b
Ὀρνιθοτροφεῖον 99 b
Ornithones 98 a
Palus 52 a
Palma vnde dicta 61 b. cur ad creſcendum tarda 66 b
Parilema 61 b
Panici ſatio 10 a
Papaueris ſatio 19 b
Partiones 103 a
Paſtionum genera 96 b
Paſtorum vita incẽtiua, agricolarum ſuccentiua 47 b
Pauones 101 a
Pauonẽ in cœna expoſuit primus Q.Horten. 101 a
Pecoris omnis ætas prima & extrema ſterilis eſt 75 b
Pecoris morbi 76 b
Pecuariæ origo & dignitas 74 a
Pecunia 75 b
Pedicini 14 a
Pedum medela 48 b
Pedamenta quid 51 b
Pedamentorum genera quatuor 52 a
Penſilia 72 a
Περιπετάσματα 100 b
Perdices voce maris audita cõcipiunt 106 b
Periſtereon 101 b
Pernæ tomacinæ & taniacæ

Pilæ 14 b
Pilum fabarium, farrearium, ſeminarium 12 a
Pini ſatio 17 a
Pyra conditiua quæ, & quomodo ſeruētur 11 a. 19 b. 65 b. 71 a
Piſcinæ nobiles 98 a
Piſcinarum duo genera 112 b
Pythion Rhodius 45 b
Pituitam vt eiicias 39 a
Placenta quomodo fiat 25 b
Platani radix 64 b
Pleutiphanes 45 b
Ploſtra 23 b
Ploſtellum Pœnicum 69 a
Plumula 99 b
Polypus vt ſanetur 34 b
Politio quomodo danda 41 a
Pomi inſitio 17 a
Propagatio 22 a. 33 a
Poma conditiua 11 a. 70 b. vnde dicta 65 a
Pomarium ſeminarium 21 b
Pomorum & pyrorum genera, & quomodo condātur 11 a
Populi arboris ſatio 61 a
Porca quid 62 a. 21 b
Porca præcidanea 33 b
Porci hyeme nati, quales 82 b
Porcus 83 a
Porculatio ibidem
Porrina vbi ſerenda 21 b
Porricere 62 b
Prædium quod optimum 7 b
Præfaminum vinum 35 a
Præfurnium 19 a
Præliganeum vinum 16 a
Præla temperata & ſuperuacanea 12 b
Prælum vnde fieri debeat 17 b
Prata irrigua quō fiant 11 a
quomodo irriganda 63 a
quomodo ſtercorentur 22 a
ſiciliendа 68 a
vnde dicta 51 b
Propagatio vitis, arboris 17 b
Propolis 111 a
Proſcindere quid 62 a
Pulli arborum 22 a
Pullorum equorum cura 88 a
Pulmentarium familiæ 23 a
Pulmonis remedium 40 a
Pultem punicam ſic facies 27 a
Purgari ſiquis velit 40 b
Quadragenarium dolium 29 a
Quadrantalia 11 b
Quadraria vaſa 14 a. 12 b
Quadridentes raſtri 11 b
Quartarium 28 a
Quala ſataria 12 b
Quaſillus 33 a
Quiriniana mala 70 b
Radices in arboribus quomodo capiant 33 a
Raporum ſatio 10 a. 59 b
Rapa confecta vt ſerues 71 a
Raphani ſatio 10 a. 18 b
Rapitii ſatio 18 b. 33 b
Rapinæ ſatio 10 a. 18 b
Reſtes vites 51 b
Reſtibilis ager 67 a
Ridica quid 13 b. 18 b. 61 b

Robigus & Robigalia 45
Romanorum nomina à pecoribus indita 75 a
Roſa 63 b
Rotæ capræ 74 b
Rubrica 52 b
Rudecta 18 a
Rudicula 28 a
Rudus 52 b
Rumis, mamma 76 b. 93 a
Rumia dea 93 a
Rumpi 52 a
Ruſtica vita vrbana antiquior 73 a
Sacres porci 76 b. 83 a
Sal cādidus quomodo fiat 27 a
Sal ex lignis 51 b. foſſicius ibid. foſſilis 93 a
Salaces galli 103 a
Salictū vbi cōferendū 11 a. 18 a
Salix vbi, & quādo ſeratur 10 b
Saltus 53 b
Sata quoto quæq; die prodeāt è terra 67 a. & quomodo ſint tuenda 67 b
Sanillum quid 26 b
Scabies ex fame 10 a
Scabilla 11 b
Scalæ 12 b
Segetes campeſtres 50 b
Seges quid 62 a
Σειροὶ 70 b. 71 b
Sementim vbi facias 17 a
Seminariū quomodo fiat 21 a
Semina vt cito creſcant 21 a
Semina quot ſint 65 a
Seminariorū arborū cura 65 b
Semiuocale inſtrumentū 58 b
Sepes viua 55 b
Septentrio meridie ſalubrior, & fructuoſior 46 a
Septū venationis T. Pompeii 106 b
Seris herba 105 b
Serpillum 63 b
Serta Campanica 29 b
Sibyllini libri 44 b
Sicilimenta 10 a
Sicilire pratum 68 a
Siliginis ſatio 18 b. 60 b
Silua glandaria, & cædua 8 a, 51 b
Sirpeæ 11 b
Sol 45 a
Sol ſex continuis menſibus vbi non videatur 46 a
Solitanæ cocleæ 108 a
Sorba 11 a. 35 b. 71 a. 72 a

Stercus optimum 64 b
Sterquilinium 10 a.54 b.64 b
Stipula legenda 69 a
Stolonis lex 46 b
Stramenta vbi conduntur, ſale conſpergenda ſunt 22 b
Stramentum vnde 68 b
Stranguriæ remedium 32 a
Struthea mala 11 a.33 a.71 a
Stylobatæ 54 b.100 a
Subductarii funes 12 b
Subiugia lora 34 a
Subrumi agni 76 b.93 a
Suculæ 12 b.15 a
Succidia 81 b.82 b
Sulcus 62 a
Suouitaurilia 35 a.75 a
Superuacanea 12 b
Surculorum transferendorum tempus 66 a
Suum grex, paſtus, ſtabulatio, fœtura, admiſſura, part⁹, fœcunditas, porculatio &c. 81 b
Tabani 85 b
Talea oleagina vel oleaginea 21 a.65 b
Taniace 82 b
Taura quæ 84 b
Tauri quomodo lupos propulſent 89 b
Tegeticulæ 93 a
Tellus dea 44 b
Tēpeſtatis malæ tēpore quid agendum 9 a.19 b
Temporis diuiſio 61 b
Terra quot modis dicatur 52 a
Tertiarium 28 a
Thebæ Bœotiæ 94 b
Thelis olim, nunc Thetis 105 a
Θεατρίδιον 100 a
Theophilus 45 b
Theophraſt⁹ peripatetic⁹ 45 a
Θηριοτροφεῖον 107 b
Tibia incentiua, & ſuccentiua 47 b
Tineæ ne veſtimenta tangant 28 b.32 a
Tomacinæ 82 b
Tonſores quando in Italiā primum venerint 93 b
Tonſura ouium 93 a
Torcularia 9 a
Torcularia vaſa 12 b
Torcularium quomodo ædificandum 14 a
Tormina vt ſiſtas 40 a
Tortiuum muſtum 16 a
Tracta 25 b
Traduces 52 a
Trapetum 15 b.33 b.34 b
Treblæ 33 b
Tribulum 69 a
Tricenariæ vites 46 b
Trimeſtris ſatio 18 b
Tritici ſatio 18 a.53 a.60 a
Triticum Appulum 46 a
Triticum quō condatur 70 a
Triticū quandiu duret 70 b
Tritura granorum 69 a
Trullæ 13 a

Trutina 13 a
Tubuli 52 a
Turdorum cura & ſagina 99 a
Aduolatus reuolatúſq; 99 a
Vagina quid 68 a
Varro quoto ætatis ſuæ anno libros de re Ruſt.ſcripſerit 44 b
Vaſa vinaria 14 a
Vectes 12 b.14 a.17 a
Vecturæ ad villam 56 b
Vegrandes 79 a
Vea 47 b
Vellaturam facere 47 b
Vellera vnde 93 b
Vellumina ibidem
Vendacem, non emacem decet eſſe patremfamil. 8 b
Venæ ſufflatæ ex cibo 40 a
Venus ruſticorum dea 45 a
Veris tempore quæ fiant 19 b. 61 b. Quot dies habeat 61 b
Verres 81 b.84 a
Verſura foliorum 67 b
Verſus quid 53 b
Veruactum 67 a
Veſpa 110 b
Viciæ ſatio 16 b.18 a.
Vicinitas bona neceſſaria in
Vilicus 16 b
Vilici officia 9 b
Vinalia 45 a
Vindemiæ quæ præparanda 16 a.quomodo faciẽda 69 b
Vinea quo agro ſerenda 10 b. 61 a
Vinea uetus quomodo renouetur 17 b. quomodo de loco tranſferatur 21 b
Vinctus quid 92 b
Vinum an duraturum ſit necne 29 b
Vinum aſperũ vt lene fiat 30 a
Vino odorem deteriorem demere 30 a
Vinum Coum 30 a
Vinum ad aluum mouendam 31 a.ad lotium 32 a.ad Iſchias cos,& Murteum ibidem
Vinum Græcum vt fiat 16 a
Viola vbi ſerenda 60 b
Violaria 63 b
Virgarum ſatio 10 b
Virgæ murteæ 28 b
Vitiarium quomodo fiat 21 b
Vites quomodo ſerendæ 16 b. 20 b
Vites caſtrare & propagare

Vlmi ſatio 16 b
Votum pro bubus 26 b
Vuæ quæ & quomodo condãtur 11 a. 70 b
Vuæ quando legendæ 63 b
Vuæ ſuſpendendæ 70 b
Vulſura lanæ 94 a
Xenophon Socraticus 45 a. 19 b

FINIS.

EXCVDEBAT ROB. STEPHANVS
TYPOGRAPHVS REGIVS,
PARISIIS. AN. M. D.
XLIII. XVI. CAL.
AVGVSTI.